

T. C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TÜRKLERDE DAĞ KÜLTÜ İNANCI VE ALTAY, TIVA
VE ŞOR DESTANLARINDA DAĞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seniha SÖNMEZ

Balıkesir 2008

ÖZET

Dağ Kültü İnancının Altay, Tıva ve Şor Destanlarındaki Yansımaları Üzerine Bir Araştırma

Seniha SÖNMEZ

Yüksek Lisans Tezi / Türk Dili ve Edebiyatı

Danışman: Doç.Dr. Mehmet AÇA

Haziran 2008, X+198 Sayfa

“Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ” başlıklı tez çalışması, dağ kültü inancının Türklerdeki, kutsal kitaplardaki ve diğer dünya topluluklarının kültürlerindeki yansımalarını tespit etmek, dağın Altay, Tıva ve Şor kahramanlık destanlarındaki yerini örnekler eşliğinde göstermek amacıyla yapılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda; kaynakçada belirtilen tüm dergi, makale ve kitaplara ulaşılmış, kutsal kitaplar incelenmiş ve Altay, Tıva ve Şor Türkleri’ne ait kahramanlık destanlarındaki örnekler taranmıştır.

Çalışma sırasında ilk olarak “Kült” kavramı tanımlanmaya çalışılarak Altay, Tıva ve Şor Türkleri ile ilgili genel bilgiler aktarılmıştır. Ardından Türk ve dünya mitolojilerinde yer alan “dağ kültü” ile ilgili kaynaklar incelenmiş ve bu kaynaklarda yer alan bilgi ve örnekler, çeşitli başlıklar altında sınıflandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra kutsal kitaplarda bulunan dağlarla ilgili bölümler tespit edilip değerlendirilmiş, son olarak da Altay, Tıva ve Şor Türkleri’ne ait kahramanlık destanlarında dağlarla ilgili örnekler taranarak çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan çalışma neticesinde, dağların, tüm mitolojilerde geniş bir yer bulduğu, yaratılışın merkezi, dünyanın direği kabul edildiği, özellikle kutsal kitaplarda tanrı mekânı ve dünyayı sabitleyen direkler olarak görüldüğü ve bu nedenlerden dolayı dağın çevresinde birçok mit ve inanışların oluştuğu sonucuna ulaşılmış, hatta incelenen Altay, Tıva ve Şor destanlarında da bu inanışlarla ilgili örneklerin mevcut olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kozmik Dağ, Dağ Kültü, Merkez Simgeçiliği, Axis Mundi.

ABSTRACT

A study on the reflections of “Mountain Cult” in Altay, Tıva and Şor epics.

Seniha SÖNMEZ

**Master thesis / Turkish Language and Literature
Mentor: Ass. Prof. Mehmet AÇA
June 2008- X+198**

The thesis titled “A study on ‘Mountain Cult’ in Altay, Tıva and Şor epics” is prepared with the aim of determining the reflections of mountain cult in Turks, holy books and other communities’ cultures and to show the importance of mountain with examples in Altay, Tıva and Şor epics.

For this aim; all relevant magazines, articles and books were obtained, holy books were analyzed and the examples of epics in Altay, Tıva and Şor Turks were searched.

In the study, firstly trying to define the concept of “cult,” general information about Altay, Tıva and Şor Turks was provided. Then, literatures relating to “mountain cult” in Turkish and world mythology were researched, and information and examples found in these literatures were defined by classifying under different categories. After that, chapters related to mountain in holy books were determined and evaluated. Finally, searching the examples related to mountain in epics in Altay, Tıva and Şor Turks, different conclusions were obtained.

As a result of the conducted study, it can be seen that mountain has a significant place in all mythologies being the centre of creation and considered as the pillar of the world; especially in holy books, it is seen as the place of gods and as pillars that make the world stable. For these reasons, it is concluded that there are a lot of myths and beliefs around the concept of mountain; furthermore, it is observed in the analyzed Altay, Tıva and Şor epics that there are examples relating to this belief.

Key Words: cosmic mountain, mountain cult, central symbolism, Axis Mundi

ÖN SÖZ

Kutsal dağlar, diğer pek çok topluluğun inanç ve düşünce sisteminde olduğu gibi, Türk inanç ve düşünce sisteminde de özel bir yere sahiptir. Türk inanç ve düşünüş sisteminde dağların önemli bir yere sahip olmasında onun “gök” ve “tanrı” kavramlarıyla olan doğrudan ve dolaylı ilgisi etkili olmuştur.

İnsanoğlu, ilk günden beri tüm varlıkları yaratan bir gücün olduğuna inanmıştır. Bu yaratıcı; yoktan var eden, tüm doğaya hükmedebilen, memnun olduğunda insanları mutlu eden, kızdığında insanlara kötülükler gönderebilen; ama her zaman ulaşılmaz, dokunulmaz bir güçtür.

İnsan, her zaman muhtaç olduğu bu varlığı, yine sonsuzluğuna ve erişilmezliğine hayran olduğu gökyüzüne yerleştirir. Yükseklik, sonsuzluk tanrının mekânıdır. İşte bu nedenle insanoğlu, tanrıya biraz daha yakın olduğunu hissettiği dağları da kutsal kabul etmiş, dağların tanrıların mekânı olduğuna inanmıştır.

İşte dağlara yüklenen bu kutsiyet, pek çok efsane ve destan metninde, merkezinde dağların yer aldığı farklı farklı inanışları görmemize neden olmaktadır. Dağların dünyayı ayakta tutan direkler olduğuna, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünden ibaret olan üç âlemi birbirine bağladığına, tanrıların mekânı olduğuna, canlı birer varlık olduklarına inanılması, bunlardan sadece bir kaçıdır.

Dağlara verilen önem ve yukarıda sözü edilen inanışlar, sadece mitolojilerde yer almakla kalmamış, dağlar, aynı zamanda kutsal kitaplarda da önemli bir yere sahip olmuştur.

Dağların hem Türk ve dünya mitolojilerinde, hem de arkaik ve kitaplı dinlerde geniş bir yer bulması, ayrıca günümüzde bile insanların dağlarla ilgili çeşitli inanış ve uygulamaları sürdürüyor olmaları, bizim Türk inanış sisteminde yer alan pek çok kült içinden “dağ kültü”nü çalışma konusu olarak tercih etmemize neden olmuştur.

Türklerdeki dağlarla ilgili inançlarla dağların Altay, Tıva ve Şor Türklerinin destanlarındaki yansımalarının ele alındığı bu çalışmada; ilk olarak “dağ kültü”nden söz eden ve bizim ulaşabildiğimiz çeşitli kitap, dergi ve makaleler derlenip taranmış; örnek metinlerin yer aldığı Tıva, Altay ve Şor Türkleri’nin kahramanlık destanları incelenmiştir. Bu destan metinlerinin yanı sıra, farklı metinlerden de örnekler derlenmiştir.

Yapılan incelemelerin sonunda hazırlanan çalışmanın “Giriş” bölümünde; “kült” terimine yer verilmiş ve oldukça tartışmalı olan bu kelime tanımlanmaya çalışılmıştır. Ardından destanlarını incelediğimiz; Altay, Tıva ve Şor Türkleri’nin genel özellikleri, sözlü edebiyatları, destanları ve destancılık gelenekleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Bu bilgilendirmeden sonra ise “I. Bölüm” e geçilerek ilkel ve kutsal dinlerde dağın önemine değinilmiş; ilkel dinlerden konuyla ilgili bazı örnekler aktarıldıktan sonra dört kutsal kitapta geçen dağ ile ilgili ayetlere yer verilmiştir.

Tezimizin “I. Bölüm”ünde dağların eski toplumlarla dinlerdeki (arkaik dinlerle kitaplı dinler) yansımaları, ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın “II. Bölüm”ünde ise, tezin asıl konusu olan dağ kültürünün Türk kültüründeki yansımalarına yer verilmiştir. Türk inanış sisteminde dağa yüklenen anlamlar ve dağlar etrafında geliştirilen inanışlar tek tek incelenmiş, konuyla ilgili çeşitli kaynak ve metinlerden örnekler verilmiştir.

Son bölüm olan “III. Bölüm”de de taradığımız Altay, Tıva ve Şor Türklerinin destan metinlerinden derlenen dağlarla ilgili örnekler incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. İncelenen Altay, Tıva ve Şor destanları, İbrahim Dilek tarafından hazırlanan **Altay Destanları-I** (Ankara 2002) (7 destan metni incelenmiştir), Emine Gürsoy Naskali tarafından hazırlanan **Altay Destanı Maaday Kara** (İstanbul 1999), Metin Ergun tarafından hazırlanan **Altay Türkleri’nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş** (Konya 1997) ve **Şor Kahramanlık Destanları** (Ankara 2006) (15 destan metni incelenmiştir), Metin Ergun ve Mehmet Aça tarafından hazırlanan **Tıva Kahramanlık Destanları-I, II** (Ankara 2004, 2005)(8 destan metni incelenmiştir) adlı çalışmalarda metinlerden oluşmaktadır. 2007 yılında yine İbrahim Dilek tarafından yayımlanmış olan **Altay Destanları-2** ve **Altay Destanları-3** ile Ekrem Arıkoğlu ile Buyan Borbaanay tarafından yayımlanan **Tuva Destanları** (Ankara 2007) adlı çalışmalarda destan metinleri incelememize dahil edilememiştir. Arıkoğlu ile Buyan Borbaanay tarafından yayımlanan destan metinlerinden bazıları Ergun ile Aça tarafından 2004 ve 2005 yıllarında yayımlanan kitaplarda da yer almaktadır.

Çalışmamızın bu bölümlerini “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Özgeçmiş” kısımları takip etmiştir. “Sonuç” kısmında çalışma sırasında ulaşılan sonuçlar sıralanmış, üzerlerinde kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmamın her safhasında değerli mesailerini bana ayıran, bütün imkânlarını bana sunan, katkı ve yönlendirmeleriyle çalışmamın oluşmasında büyük pay sahibi olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mehmet AÇA’ya, zengin kütüphanesinden yararlanmama müsaade eden hocam Sayın Prof. Dr. Ali DUYMAZ’a, kaynak kullanımım sırasında yardımlarını gördüğüm Araş. Gör. Halil İbrahim ŞAHİN’e, kaynak taramam sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli dostum Melek KESKİN’e, kutsal kitaplarla ilgili araştırmalarımda bana yardımcı olan değerli meslektaşlarım Üzeyir İLDEN ile Öznur LAZOĞLU’na ve yalnız bu çalışmanın meydana gelmesinde değil, yüksek lisans eğitimimin her aşamasında gayret ve yardımlarıyla hep yanımda olan, desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli dostum Mahir KAYA’ya teşekkür etmeyi zevki bir görev olarak kabul ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
1. Kült Nedir?.....	1
2. Altay Türkleri (Genel Bilgi, Sözlü Edebiyat, Destan ve Destan Geleneği).....	3
2.1. Altay Türkleri Hakkında Genel Bilgi	3
2.2. Altay Türklerinin Sözlü Edebiyatı.....	6
2.3. Altay Destanları Ve Destancılık Geleneği	8
3. Şor Türkleri (Genel Bilgi, Sözlü Edebiyat, Destan ve Destan Geleneği).....	16
3.1. Şor Türkleri Hakkında Genel Bilgi.....	16
3.2. Şor Türklerinin Sözlü Edebiyatı	19
3.3. Şor Destanları Ve Destancılık Geleneği	23
4. Tıva Türkleri (Genel Bilgi, Sözlü Edebiyat, Destan ve Destan Geleneği)	28
4.1. Tıva Türkleri Hakkında Genel Bilgi	28
4.2. Tıva Destanları Ve Destancılık Geleneği.....	32
I. BÖLÜM.....	48
1. ESKİ TOPLUMLARLA DİNLERDE DAĞ	48
1.1. Eski Toplumların İnançlarında Dağ.....	48
1.2. Kutsal Kitaplarda Kutsal Dağlar.....	54
II. BÖLÜM	73
2. DAĞ KÜLTÜ VE BU KÜLTÜN TÜRKLERDEKİ GENEL YANSIMALARI	73
2.1. Dağ İyesi	79
2.2. Şamanlıkta Dağın Rolü	86
2.3. Dünyanın Direği Olan Dağ – Kozmik Dağ.....	92
2.4. Tanrı Mekânı Olarak Dağ	94
2.5. Dağlara Kurban Sunma ve Ayinler.....	97
2.6. Canlı Bir Varlık Gibi Görülen Dağlar (Dağlara dua, Beddua, Dilek, Ant, Dağlarla konuşma).....	105
2.7. Ecdat Olarak Dağ.....	112
2.8. Defin Yeri Olarak Dağ.....	117
2.9. Diğer Âleme Açılan Kapı: Mağaralar.....	118
2.10. Türk Mitolojisinde Demir Dağ, Altın Dağ, Bakır Dağ, Buz Dağ.....	121
2.11. Dağın Kutsiyeti	126
2.12. Dağlar Ve Renkler	135
2.13. Dağlar Ve Sayılar.....	140
2.14. Bir Sembol Olarak Dağlar (Kemiklerin dağ gibi yığılması, Yiğitlerin dağa benzemesi, Dağ aşmak, Güç, Yücelik).....	143
III. BÖLÜM.....	145
3. ALTAY, ŞOR VE TIVA KAHRAMANLIK DESTANLARINDA DAĞ.....	145
3.1. Ulu Dağlar	145
3.2. Dağlar ve Renkler (Ak, Kara ve Sarı Dağlar)	147
3.3. Dağlar ve Sayılar	161

3.4. Altın, Gümüş, Bakır ve Demir Dağlar	165
3.5. Dağın Uğuldaması, Yıkılması	170
3.6. Bedenin Dağa Dönüşmesi	174
3.7. Dağların Canlı Bir Varlık Gibi Düşünülmesi.....	177
3.8. Dağ İyesi	178
3.9. Yerin Deliği Mağaralar	180
3.10. Bir Sembol Olarak Dağlar	184
SONUÇ.....	190
KAYNAKÇA.....	193
ÖZ GEÇMİŞ	197

KISALTMALAR

a.g.e:	Adı geçen eser
a.g.m:	Adı geçen makale
b.	Basım
Bkz:	Bakınız
C.	Cilt
ev.:	Çeviren
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
t.y:	Basım tarihi yok
T.D.K:	Türk Dil Kurumu
T.T.K:	Türk Tarih Kurumu
Y.K.Y:	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

1. Kült Nedir?

Kült kelimesi, Türk mitolojisi araştırmalarının en tartışmalı terimlerinden birisidir. Bunun nedeni ise, bu terimin batıdaki karşılığı ile bizdeki yorum ve anlamının biraz farklı olmasıdır.

“Kült” denilince batıda akla “tapma”, “tapınım”, “din” gibi anlamlar gelmektedir. Örneğin “Dağ kültü” denilince “dağa tapınım”, “su kültü” denilince “suya tapınım” akla gelmektedir. Bu sözcük Fransızcadır ve Türkçe sözlükte, “1. Tapma, tapınım, 2. Din, 3. Dini tören, ibadet, ayin karşılıklarıyla açıklanmıştır.”¹

Görüldüğü gibi “kült” terimi, sözlükteki ve batı kaynaklarındaki anlamıyla ele alındığında tanrı olmayıp da tanrısallık taşıyan varlıklara tapınmak anlamına gelmektedir. Ancak Türk mitolojisinde tanrı dışındaki varlıklara tapınmak söz konusu değildir. Türk mitolojisinde kült olarak adlandırılan nesneler (dağ, su, ağaç, vd.) tanrı yerine konup tapınılan varlıklar değildir, tanrı kutunu taşıdığına inanılan ve bu nedenle tanrıya ulaşmak için araç olarak kullanılan varlıklardır. Bu nesneler çevresinde yapılan ayin ve törenler ise tamamiyle tanrıya ulaşmak içindir.²

“Kült” kavramını Orhan Hançerlioğlu “mit” ve “rit” kavramlarıyla ilişkilendirmektedir. Hançerlioğlu’nun verdiği bilgiye göre rit; “dinsel tören ve kurallar olarak tanımlanmakta ve Osmanlıcaya da ayin deyimiyile geçmektedir.”³ Özetle “rit” kelimesi, insanın tabiatüstü varlık ve ilahla olan münasebeti sırasında yaptığı tüm pratikler, söylenen sözler anlamın gelmektedir. Çoğu araştırmacı tarafından “kült” de bu şekilde yorumlanmaktadır.

¹ **Türkçe Sözlük**, C.II, Ankara, 1998, s. 947.

² Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 16.

³ Orhan Hançerlioğlu, **Dünya İnançları Sözlüğü**, 2.b, İstanbul, 1993, s. 334.

Daha önce de belirtildiği gibi “kült” terimi, “mit” kavramıyla da ilişkilendirilmektedir. “Mit” de üzerinde çokça tartışılan ve birçok tanımı yapılan kavramlardan biridir. Mitin tanınmlarında yer alan unsurları Mircea Eliade, şu şekilde sınıflandırmaktadır:

- 1-Mit doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur.
- 2- Bu öykü kesinlikle gerçek ve kutsal olarak kabul edilir.
- 3- Mit her zaman bir yaratılışla ilgilidir, bir bireyin yaşama nasıl geçtiğini ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; işte bu nedenle de mitler insana özgü her anlamlı eylemin örnek tiplerini oluşturur.
- 4- İnsan miti bilmekle nesnelerin kökenini de bilir, bu nedenle de nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir.⁴

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı gibi Eliade’ye göre mit, kutsal bir öyküyü, en eski zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Mit her zaman yaratılışın öyküsüdür. Mitlerdeki kişiler doğaüstü varlıklardır. Başlangıçta yaptıkları şeylerle tanınırlar. Mitler o varlıkların kutsallığını gözler önüne serer.

Kült ve mit arasındaki ilişkiye gelecek olursak, kutsal bir öyküyü anlatan mitlerin içinde geçen o doğaüstü varlıklar “kült”ü oluşturmaktadır. Mitlerde, yaratılışları, tanrıyla olan ilişkileri, yaratılıştaki rolleri ve tanrı kutuna sahip oluşları anlatılan varlıklar, Türk mitolojisinde “kült” terimiyle karşılanmaktadır.

Kısacası “kült” başlangıçtan (yaratılış) beri tanrıyla ilişkisi bulunan, tanrısallık çerçevesinde değerlendirilen varlıklara verilen isimdir. Bu nedenle, Pervin Ergun’un da ifade ettiği gibi, Türk düşünce sisteminde “kült” kavramı kullanılırken, eski Yunan ve Roma inanç sistemindeki anlamıyla karıştırılmamalı, tanrı dışındaki varlıklara tapınmak şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü Türk inancı sisteminde “kült” olarak bilinen nesneler, tanrısallık ve kutsal kabul edilmiş; ancak hiçbir zaman tapınılacak nesneler haline dönüştürülmemiştir. Onlar sadece tanrı ile irtibat kurmanın birer vasıtası olmuştur.

⁴ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul, Om Yayınevi, 2001, s.28.

2. Altay Türkleri (Genel Bilgi, Sözlü Edebiyat, Destan ve Destan Geleneği)

2.1. Altay Türkleri Hakkında Genel Bilgi⁵

Altay adı, geniş anlamıyla Altay ve Alatau bölgesinde yaşayan bütün Türk boylarına verilen bir addır. Altay, Batı Sibirya ile Moğolistan Cumhuriyetini ayıran bölgedir. Kuzey ve Güneydoğu Altay'da yaşayan Şorlar, Teleütler, Tubalar, Kurnandılar, Telengitler bu gruba girer.

Antropolojik olarak Avrupaî beyaz ırkın yerleşim alanı olan Altaylarda bilinen ilk kültür gelişimi bronz döneminin de izlerini taşıyan Afanosyevo, Andronova ve Karasuk kalıntılarıdır. Kök Türk Kağanlığı devrinde Altay bölgesinin Türkleri, batıya giderek Maveraünnehir'de ve Yedisu'da yeni bir Türk düşüncesi vücuda getirdiler. Kırgız hâkimiyetinin 10. asrın başlarına doğru gitmesiyle Altaylarda Kitan dönemi başlamaktadır. 12. yy.ın sonlarında Altay bölgesinde geçici Nayman egemenliği görülür. Böylece Altay Türkleri 13. yy.a kadar Naymanlarla ilişkide bulunarak onlara vergi verdiler. 13. yy.dan sonra Çingiz Devletine bağlanan Altay Türkleri, siyasî ve ekonomik açıdan zirveye ulaşırlar. 14. yy.ın sonuna kadar Çingiz ve oğullarıyla, torunlarının idaresinde kalan Altaylar bu arada bu zıt kültürün tesirinden de etkilendiler.

17. ve 18. yy.a kadar Deşt-i Kıpçak bölgesi Çingiz neslinden gelen hanlar tarafından yönetilmiştir. Burası Cuci Ulusu olarak da adlandırılmaktadır. Cuci Ulusunun doğusunda ise Altaylar yer almaktadır ve Batu'nun ölümünden sonra Deşt-i Kıpçak'ın doğusunda kalan yerler Şiban Han'a intikal etmiştir. 15.-16. yy.larda Altayların tarihi gelişiminde Oyratlar etkili olmuştur. 16. yy.da Kalmuk-Oyrat hanedanlığına tâbi edilirler. Altay bölgesi 1756'ya kadar Kalmuk Hanlığı'na bağlı olmuş ve Kalmuk Hanlığının Çinliler tarafından ortadan kaldırılmasıyla Altay Türkleri Çin hâkimiyetine girmişlerdir. Çin'in buralarda zulme başlaması, Altay Türklerinin Ruslara sığınmasına sebep olmuştur. Bir süre sonra da Türk ülkelerini Ruslar sövmeye başlarlar. Zorla

⁵ Altay Türkleri hakkındaki genel bilgiler, şu kaynaklardan özetlenmiştir: Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 1999. / [http:// www. turkiyat. gazi. edu.tr/](http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/) [http:// www.kultur.gov.tr](http://www.kultur.gov.tr).

dinlerini değiştirirler ve 1855'te neşredilen bir beyanname ile Rus göçmenlerin istedikleri yere yerleşmelerine müsaade edilmektedir. ar yönetimi altındayken yerli halk bazı ayrıcalıklara sahip idiyse de, komünizmden sonra gya eşitlik adı altında pek çok hakları ellerinden alınmıştır. Böylece sistemli bir şekilde hayat şartları düşürülür. Özellikle Altay halkı, işgalden sonra bir değişik vergiye maruz kalırlar. Zamanla Altaylar sefaletle sürüklenir.

Altay ülkesinin merkezi Barnaul olup, Rusya federasyonuna bağlıdırlar. Dar anlamda Altay-Kişi olarak tanınan Altay Türklerinin 24 boyu bulunmaktadır. Bunlar arasında Kırgız, Tls, Kıpçak, Nayman, Merkit gibi çok eski devirlerde yaşayan siyasi birliklerin adını taşıyan oymaklar da vardır.

Altay yerleşim yerlerinin karakteristik bir özelliği her zaman dağınık ve az sayıda olmasıdır. En iyi vadiler zengin beyler ve Ruslar tarafından tutulmuştur. En fakir meskenleri Tubalar ve alkanlarınkidir. Altaylarda genel olarak iki tip meskene tesadüf edilmektedir:

- 1) Koni biçiminde direklerden kurulmuş yazıtlar.
- 2) Kubbe biçimli keçe yazıtlar.

Altaylarda eski çağlardan kalan pek çok geleneklere rastlanmak mümkündür. Tarihlerine bağlılık, milli varlıklarının muhafazasının en sağlam vasıtasıdır. Rus ihtilaline kadar Altaylar, Orkun-Yenisoy Yazıtlarında geçen kahraman Türk kadını veya meleği Umay'a saygılarıyla birlikte Kök Tengri'ye inançlarını koruyan Türk kabileleridirler. Müşterek ve birbirleriyle karışık halde yaşarlar, ancak herkes kendi soyunu çok iyi bilmekte ve ona bağlı kalmayı şereften saymaktadır. İ evlilik yasaktır. En büyük ilah olarak lgen kabul edilir. Karanlıkların meleği ise Erlik'tir.

Coğrafi ve Ekonomik Yapı: Dağlık Altay zerk Cumhuriyeti; Kazakistan bozkırları, Moğlistan'ın yarı çorak toprakları ve Sibirya dağ ormanlarının kavuştuğu bölgede yer almaktadır. Altay dağları, Rusya'nın Tibet'i sayılabilecek nitelikte olup eşsiz doğal ve kültürel zenginliğe sahiptir. lke Kazakistan ve Moğlistan dışında Rusya

Federasyonu içinde yer alan Tuva ve Hakas Cumhuriyetleri, Altay Kray, Kemerova Oblastı ve Çin-Uygur Özerk bölgesiyle sınır komşudur.

Bölge karasal iklime sahip olup yaz ayları kısa süreli ve sıcak geçer. Kış mevsimi ise uzun ve soğuk hatta yer yer dondurucu da olabilir. Dağlık ve tepelik bir görüntüye sahip olan Dağlık Altay ülkesi, sıra dağlarla çevrili olup, bölgede bu dağları birbirinden ayıran dar ve derin nehir vadileri bulunmaktadır. Dağlardan Üç Sümer (Beluha) dağı 4206 m'lik zirvesiyle Sibiry'a'nın en yüksek noktasıdır.

Dağlık Altay'da çok önemli miktarda doğal su kaynakları vardır. En uzun nehirleri olan Kadın ve Biy birleşerek Sibiry'a'nın en uzun nehri Ob'u oluştururlar. Altay bölgesi dağ gölleleri ve buzullarıyla birlikte büyük miktarda ve kaliteli içme suyu rezervlerine sahiptir.

Dağlık Altay Cumhuriyeti; coğrafi özellikleri ve güzellikleri bakımından, doğayla barışık yaşama inancı etrafında şekillenen ve ondan beslenen Kamlık için ideal bir çevreye sahiptir.

Ülke, coğrafi olarak on bölgeye ayrılmaktadır. En geniş topraklara sahip olan bölge Koş-Agaş'tır. Nüfus olarak en kalabalık bölge ise Mayma'dır. Altay Özerk Cumhuriyeti'ndeki halkın çoğunluğu şehir merkezlerinde, Altay Türklerinin çoğunluğu ise köylerde ve kırsal kesimde oturmaktadır. Geçim kaynakları arasında en başta tarım ve hayvancılık gelmektedir. Ülkede at, koyun, geyik besiciliği yapılmakta; yılda 27 ton et, 75 ton süt, 23 ton geyik boynuzu, 13 milyon yumurta ve yaklaşık 700 ton bal, 1000 ton peynir üretimi gerçekleştirilmektedir. Yöre halkı hayatlarını çoğunlukla tarlalarına ekip diktikleri ve hayvanlardan elde ettikleri ürünlerle hayatını idame ettirmektedir. Hangi sosyal statüden olursa olsun bu şartlar hemen herkes için geçerlidir.

İnanç Sistemleri: Altay Türkleri kamlık dinine bağlıdırlar. Fakat uzun süren misyonerlik çalışmaları ve peşinden gelen komünist sistem onların bu dini yaşamalarını ve gelecek nesillere aktarmalarını büyük ölçüde engellemiştir. Çünkü kamlık dinini diğer ilahi dinler gibi baskıcı sistemden gizli ibadet imkânı yok denecek kadar azdır. Kamın

tefini eline alıp vecd hâlinde kalmaması ve ayini teatral bir şekilde icrâ etmesi bu inancın gereklerinin gizlilik içinde yerine getirilmesine izin vermez. Altay Türkleri kendi inançları üzerine yapılan baskılara tepki olarak 20. asrın başında Burhancılık veya Ak-Can adında yeni bir inanç sistemi geliştirmişlerdir. Yeni inanç sistemi Ruslara, Hristiyanlığa ve Şamanizme karşı olarak ortaya çıkmıştır. Çet Çelpanov'un önderliğinde kurulan bu yeni din anlayışı da çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Nihayet 1904 yılının temmuz ayında bir ayin sırasında Ak-Can taraftarlarına bir baskın düzenlenmiş Çet Çelpanov tutuklanmıştır. Altay'daki bir diğer milli hareket 1917 yılında Rusya'da kominizmin hâkim olmasıyla başlamıştır. Kızıllar olarak nitelendirilen komünistlere karşı kominizm muhalifleri aklar karşı karşıya gelmişlerdir. Bu mücadele de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bütün bu baskılara rağmen Altay Türkleri hâlâ samimi olarak Hristiyanlığı benimsememiş, aksine 90'lı yıllardan sonra milli kültüre, Kamlık dinine ve Ak Can inancına olan eğilimler artmaya başlamıştır.

2.2. Altay Türklerinin Sözlü Edebiyatı⁶

Altay halk edebiyatı bütün türleriyle oldukça zengin bir edebiyattır. Altay folkloruyla ilgili ilk çalışmaları etnolog Nikolay İvanoviç Ananin yapmıştır. Onun derlediği malzemelerin Rusçaya tercümesini Mihail Vasilyeviç Çevalkov yapmıştır. Ananin'den sonra en önemli çalışmaları yapan W. Radlof olmuştur. Radlof derlediği malzemeleri 1866 yılında "Obraztsy Narodnoy Literatury Tyurskikh Plemen Yujnoy Sibiri, San Petersburg, 1866" adlı eserinin birinci cildinde değerlendirmiştir.

Verbitskiy'den sonra konuyla ilgili çalışmalar yapan isim ünlü etnolog Grigoriy Nikolayeviç Potanin olmuştur. Potanin "Oçerki Severo-Zapadnoy Monogolii, San Petersburg, 1883" adlı eserinde Altay boyları, inanç ve gelenekleriyle birlikte "Karatı-Kaan" ve "Altay-Buuçay" gibi destanlara da yer vermiştir.

İlk ressam G. İ. Gurkin araştırmacı derleme ve yayımlama çalışmalarını devam ettirmişlerdir. A. L. Koptelov ise ünlü destan anlatıcısı N. U. Ulagaşev'den derlediği destanları "Altay-Buuçay" adıyla 1941 yılında Novosibirsk'de yayımlamıştır. 1930'lu

⁶ Bu bölüm şu kaynağın 149-159. sayfaları arasından özetlenmiştir: İbrahim Dilek, "Altay Türkleri Edebiyatı Tarihi", **Türkler**, 20. c., , Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 149-159.

yılların sonundan itibaren P. V. Kuçiyak'ın bilhassa destancı N. U. Ulagaşev'den derlemeler yapması, Altay'da 1947 yılında pedagoji enstitüsünün kurulması, 1952 yılında tarih, dil ve edebiyat enstitüsünün açılması, bu derleme faaliyetlerini devletin desteklemesi folklor çalışmaları için ivme olmuştur. Folklor malzemelerini içeren eserler bilhassa masal ve destan kitapları peş peşe neşredilmeye başlanmıştır. Ulagaşev'den sonra yetişen en önemli destan anlatıcılarından A. Kalkin'den önemli destanlar derlenmiştir. Tarih, dil ve edebiyat enstitüsünün başkanı olan folklorist S. S. Surazakov önderliğinde Altay destanları "Altay Baatırlar" adıyla 1958'de neşredilmeye başlanmıştır. Bu ilk ciltte Radlof'un derlediği destanlara yer verilmiştir. Bugüne kadar bu destan serisindeki cilt sayısı on ikiye ulaşmıştır.

Altay folkloruyla ilgili çalışmalar başlangıçta destan ve masal türleri üzerinde metin neşri çalışmaları olarak yoğunlaşmışsa da sonraki yollarda teorik çalışmalar da yapılmıştır. Bilhassa S. S. Surazakov "Altay Folklor, Gorno Altaysk, 1975" adlı eserinde Altay folkloruyla ilgili çalışmalar, türler hakkında bilgiler, bunlarla ilgili teorik değerlendirmeler ve ilgili kaynakları konu sonunda vermek suretiyle sistemli ve kapsamlı bir çalışma yapmıştır.

Altay Türkleri halk edebiyatı türlerinden bazıları şunlardır:

Kay-çörçök adı verilen destanlar Altay sözlü edebiyatının en zengin türüdür. Altay destanları kayçı adı verilen destan anlatıcıları tarafından icra edilirler. Manzum olarak yayımlanmış bu destanlarda düzenli olarak kafiye ve hece ölçüleri görülmez.

Çok uzun olmayan bu destanların en uzununu ve en bilineni destancı A. G. Kalkin tarafından anlatılan ve Altay Türkçesinin dışında, Rusça, İngilizce, İtalyanca ve Türkiye Türkçesine de çevrilmiş olan Maaday-Kara destanıdır. Altay destanlarının birçoğunda eski Türk inancının izleri görülür. Altay kahramanlık destanlarının başlıcaları şunlardır: Maaday-Kara, Er-samır, Altay-Buuçay, Alıp-Manaş, Közüyke, Kozın-Erkeş...

Altay Türkçesinde masala çörçök adı verilir. Masal anlatıcıları ise daha çok kadınlar olmakla birlikte "kayçı" adı verilen destancıların da masal anlattığı bilinmektedir. Altay masalları içinde hayvan masallarının sayısı oldukça fazladır. Bu

masalların çoğu hayvanların belirgin bazı özelliklerini nasıl kazandığı üzerine kuruludur. Masallarda yedi başlı dev karşılığı olarak celbegen geçer. Bunun yanında Ceek-Cılan, Ker-Cutpa, Almıs, Monus gibi korkunç yaratıklar da vardır. Destanlarda ve masallarda geçen tastarakay tipinin Anadolu'daki keloğlan tipiyle benzerlikler gösterdiği söylenmektedir.

Kep sös adı verilen atasözleri en çok dört mısra uzunluğundadır. Bu atasözlerinde ahenk asonans, aliterasyon ve kafiye ile sağlanmaktadır. Bu atasözleri hayatın her yönüyle ilgilidir.

Altay bilmeceleeri (tabışkaktar) bazen birden fazla mısralıdır. Bunlarda kafiye ve ölçü de mevcuttur. Altay bilmeceleeriyle Anadolu bilmeceleeri arasında benzerlikler epey fazladır:

“Altaylar arasında karşılıklı bilmece sorulurken bilmeceyi bilmesi gereken kişi cevabı bulamazsa soran kişi onu kötü veya yaşlı birine satar. Satarken şöyle der: “İhtiyar Kapış, siz kızıl tilki kürkü mü istersiniz, yoksa bilmeceyi bilemeyen Mıkaş'ı mı alırsınız?” Kapış şöyle der: “Ben bir ihtiyarım tilki kürkünü ne yapayım? Mıkaş'ı alayım. Başını bakraç, ellerini dirgen, ayaklarını baston yaparım, karnına ev kondururum, böğrünü yastık yaparım.” veya: “Kulağından tutkaç, gözünden kadeh, dilinden yaygı, dişinden keski, burnundan musluk yaparım.” Bilmeceyi soran kişi Mıkaş'ı sattıktan sonra yerine başka biri oturur.”

Alkışların Altayların günlük hayatında hâlâ çok önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Altay alkışları tamamen manzumdur. Altay Türkleri bayramlarda, düğünde, ava çıkarken, yola çıkarken kısacası doğumdan ölüme hayatın hemen her safhasıyla ilgili bir alkış söylemişlerdir.

2.3. Altay Destanları Ve Destancılık Geleneği

Altay Türkleri, masal ve destan için genel olarak “çörçök” terimini kullanmışlardır. Metin Ergun, çörçök teriminin umumi bir terim olduğunu; destanları

masallardan ayırmak için ise “kay çörçök” veya “Kaylap aydar çörçök” terimlerinin kullanıldığını; destanları “kaylayanlar’a ise bizdeki âşık tipinin karşılığı olan “kojongçılar”dan ayırmak için “kayçı” dendiğini söylemektedir.⁷

“Kay” göğüsten çıkarılan boğuk ve makamlı ses olarak tanımlanır. “Kay” sözü Altay Türkçesi’nden başka Hakas, Tıva ve Şor Türkçelerinde de kullanılan ve daha çok destan söylenirken çıkarılan sese verilen bir terim olarak bilinir. Söz konusu Türk gruplarının kayları özde bir olmakla birlikte aralarında bazı farklar da vardır.

Altay kayları, dolayısıyla kayçıları kayın çıkış yerine göre iki mektebe ayrılır: “Altay-Kiji, Telenget ve Tuba urukları kayı “göğüsten”; ikinci mektep olan Kumandı, Çalgandu ve Bayat urukları ise kayı “damaktan” çıkarırlar.”⁸ Kayın çıkış yerleriyle ilgili bu farklılığın dışında kayçıların anlattıkları ürünlerle ilgili olarak da bazı farklardan söz edilir. Bazı destanlar mektebin birinde çok anlatılırken, diğerinde o kadar fazla anlatılmamaktadır.

Belirttiğimiz gibi, kayları yani destanları söyleyenlere, kaylayanlara “kayçı” denir. Kayçı; sadece Altay Türkleri arasında değil, bütün Güney Sibiry Türkleri arasında kullanılan bir terimdir. Kayçılar destanları genellikle topşuur veya jadagan adlarındaki müzik aletlerinin eşliğinde kaylarlar; ellerinde topşuurlarıyla oba oba, tayga tayga dolaşarak destan anlatırlar.⁹ Altaylarda, özellikle bayram ve düğünlerin kayçısız geçirilmediği hatta kayçısı olmayan düğün sahibine veya bir obaya iyi gözle bakılmadığı bilinmektedir. Kayçılar obaya gelir gelmez, hemen bir ziyafet tertip edilmekte; yıklar kesilip, kımızlar dökülmektedir. Kayçının geldiği obaya çevre obalardan akın akın insanlar gelir; hem yiyip-içerler, hem de kayçıyı dinlerler.

Kuzey Altay Türkleri, kayçıları ava da götürmüşlerdir. Taygada, kayçı destan söyleyip dua eder. Ava kayçı götürülmesinin sebebi ayın bereketli olacağına inanılmasındandır. Hatta “tayga eezi”nin kayçının sesini duyunca memnun kalacağına

⁷ Metin Ergun, **Altay Türkleri’nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş**, Konya, Cemre, 1997, s. 19.

⁸ Ergun, a.g.e, s.19

⁹ Ergun, a.g.e, s.19

ve av hayvanlarını avcılarının olduğu yere süreceğine de inanılmaktadır. Kayçıların ava götürölmesi geleneği, Şor, Tıva ve Hakas Türkleri arasında da görölür.

Altay destancılık geleneğine göre kayçı olabilmek için önce düş görmek gerekir. Metin Ergun, bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

“Kayçı olacak gencin rüyasına destan kahramanı girer ve ona rüyasında destanı öğretir. Tabiatıyla destan kahramanı her gencin rüyasına girmez; ancak “tayga eezi” tarafından belli yetenekler verilmiş olan gençlerin rüyasına girer. Geleneğe göre, her ne kadar destanı bu şekilde öğrenmiş olsalar bile gençler, rüyadan hemen sonra kayçı olamazlar. Düş gören genç, destanı geleneğe göre tam olarak kaylayabilmek, anlatabilmek ve topşuuru köye uygun olarak çalabilmek için mutlaka usta bir kaycının yanında çırak durması gerekir. Belli bir ustanın yanında eğitim görmeyen kayçılar, “eelü caan kayçı” (kutsal kayçı) olarak kabul edilmezler. Kayçı olmak isteyen genç, ustasından boğuk ve titrek bir ses olan kayı çıkarmayı, sesleri uzatarak belli bir ritim kazandırmayı ve topşuur çalmasını öğrenir. Çıraklık devresi oldukça uzundur, yıllarca sürebilir. Usta kayçı, çırağının yetiştiiğine inanınca eline bir topşuur verip halk önünde destan anlatmasına izin verir.”¹⁰

Gelenekte, halk, kayçıları “eelü” (kutsal) olarak kabul etmektedir. Kayçıların destanları “tayga eezi” (dağ iyesi) ile “arcanı”ndan (su iyesi) öğrendiğine inanılmaktadır. Bu konuda sayısız efsane anlatılmaktadır.

Kayçıların destanları kaylamaya başlamadan önce mutlaka topşuur çalmaları gerekir. Topşuurun sesi ayarlandıktan sonra ilk olarak giriş müziği çalınır. Giriş müziği normalde beş-on dakikalık bir müziktir, fakat bazen oldukça uzun sürer. Kayçı, giriş müziğini çalarken bir yandan da kendi sesini ayarlayıp topşuurun notasına uydurur ve “oy”, “iy”, “ey” gibi sesler çıkararak hem topşuurun sesine eşlik eder, hem de kendi konsantrasyonunu sağlar. Dinleyicilerin destanı dikkatli bir şekilde dinlemelerini istedikten sonra topşuurlarına seslenirler ve onu överler.

Kayçılar, topşuurlarına ve dinleyicilere seslendikten sonra destanlarını anlatmaya, kaylamaya başlarlar. Destanı oldukça alçak bir sesle kaylarlar.

Kayçılar, destanları mimikleriyle ve el-kol hareketleriyle canlandırırlar, Ellerindeki topşuurlarını bazen kılıç şeklinde savurarak, bazen de at yerine koyup

¹⁰ Ergun, a.g.e, s.20

üzerlerine binerek savaş sahnelerini canlandırırlar. Kendilerini destandaki olayların atmosferine kaptırıp yerlerinde duramazlar ve destanı çadırın başköşesinde anlatmaya başladıktan halde, bitirirken eşiğine kadar gitmiş olurlar. Bazen seyircilerle diyalog kurup onlara soru sorarlar.

Kayçılar, kendilerine rüyalarında öğretilen destanları bir kelimesini bile unutmadan tam olarak anlatmak zorundadırlar. Eğer eksik anlatırlarsa rüyalarına destan kahramanı girer ve onları cezalandırır. Gelenekte, destanı eksik anlatan kayçıları “kay eezi”nin de cezalandırdığına inanılmaktadır. “Kay eezi” topşuurun içinde yaşadığına ve kayçının destanını orada dinlediğine inanılır. Eğer kayçı destanı eksik anlatırsa gece “kay eezi”nin onun rüyasına gireceği ve onu cezalandıracağı düşünülür. Hatta kayçı uzun süre “kaylamaz” ise “kay eezi”nin kendisi topşuuru çalar ve kayçının destan kaylamasını sağlar.

Kayçılar, destanları kayın küyüne (melodisine, makamına) uygun bir şekilde manzum olarak söylemeye çalışırlar. Ancak zamanla özellikle de gelenek bozulduktan sonra destanları, mensur olarak söyleyen kayçılar da olmuştur. Bir kısım sanatçılar ise sadece destanların küyünü çalabilirler. Bunlar, topşuurla çok güzel destan küyü çalabilmelerine rağmen, destanları kaylayamazlar, anlatamazlar.

Anlatmaya dayalı bütün halk edebiyatı mahsulleri gibi Altay destanları da belli formel ifadelerle başlar ve biterler. Bazı destanlarda kayçılar topşuurlarına ve dinleyicilere seslendikten sonra bir formel ifadeyle destana başlarlar. Altay destanlarında sık olarak görülen başlangıç formelleri şöyledir:

“Ozo, ozo ozo çakta
Oturgan bister cok tujında,
Erte, erte elen çakta
Emdi ulus cok tujında
Keen çankır Altayda
Ne bolgonın ugugar
Ulu çörçök çümdeyin,
Oturgan ulus tındagar.
Al sana amdı kökidip
Çörçök aydıp bereyin.
Kay kuuçınınm köylödip,

Kaykal aydıp iyeyin.”
(Aleksey Kalkin, Öskül-uul)¹¹

Altay destanlarında geçiş formelleri ise şu şekildedir:

“Ol tuştan oyto kelelik,
Adabıstın yurtına”,

veya

“Alar kalzındar,

veya

“Maa aydarga ıltam,
Aa bararga ıraak”¹²

Altay destanlarında atlarla ilgili olarak kullanılan geçiş formellerinden biri şöyledir:

“Turgan izi artıp kaldı,
Bargan izi çok boldı”.

Destanların bitiş formelleri ise bazen çok uzun, bazen ise oldukça kısadır. Bu, daha ziyade kayçıya ve dinleyicilere bağlı bir husustur.

Kayçılar, destanları azaltıp çoğaltamazlar. İyelerden nasıl öğrendilerse öyle anlatmak zorundadırlar. Bazı kayçılar, formellerinde bunu özellikle belirtirler.

Bazı kayçılar, bitiş formellerinde dinleyicilere nasihatle bulunurlar veya dinleyicilerin kendisinde kusur bulmamalarını, destanda eksik bir kısım varsa onu kendilerinin tamamlamalarını isterler.

Menin ukkanım mında bojodı,
Burulap, caman aytpagar!”
(Malçı-Mergen).
“Ukkanım mında bojodı.
Ulustar mege tarınbagar.
Caragan cakşı çörçök bolzo,
Cajına undıbay aydıjıp cüriger.
Carabagan çörçök bolzo,

¹¹ Ergun, a.g.e, s.29.

¹² Ergun, a.g.e, s.31.

Cetpezi nede-aydıp beriger!” (Kökin-Erkey).

“Ukkanım la ol bolgon edi,
Ulustar mege tarınbazın,
Uyuktagandar turup canzın” (Ak-Tayçı)¹³

Bazı bitiş formellerinde kayçılar, destanın ve destan kahramanının unutulması için dua ederler.

“Ol künnen ala emdige
Olordın cırgalı bojogolok.
Ulu iydelü Altay-Buuçay.
Ulustar sanaazınan çıkkın çok.
On üyege çörçök boldı,
Odus üyege kojongo kirdi.
Albatı onı mınayda maktayt:
“Kanattu bütken kamçı-ceeren
Kaçan da bolzo karıbazın!
Kalikka karu Altay-Buuçay
Kaça üyege undılbazın!”¹⁴

Altay destanları daha ziyade hece vezninin 8’li (4 + 4) kalıbıyla söylenirler. Araştırmacılar, 8’li kalıbın Altay görüşündedirler. Bununla birlikte 9’lu, 11’li ve 7’li kalıpla söylenen destanlar da vardır.

“Közin bolzo // ottu emtir,
Köksin bolzo // oylu emtir,”
“Kög(ü) dey-Kökşin // aydıp turdı.
Kar(a) agaştıy // kar(a) albatı”.
“Tengeri tübin // ödö bergen,
Köbük ka-ar // түşpey candu”.¹⁵

Destanlarda her çeşit kafiye görülmekle beraber esas olarak yarım ve asonans kafiye görülür:

“Cılan bajı badıp bolbos,
Cış aralı catpay kayttı,
Koyon bajı badıp bolbos,
Koyu aral turbay kayttı”.¹⁶

¹³ Ergun, a.g.e, s.34.

¹⁴ Ergun, a.g.e, s.35.

¹⁵ Ergun, a.g.e, s.38.

¹⁶ Ergun, a.g.e, s.39.

Altay destanlarında mısra başı kafiye de görülür. Altay destanlarının alt alta iki, üç, dört veya daha fazla mısraı aynı sesle başlayabilir. Bu özellik sadece Altay Türklerinin destanlarında değil, Hakas, Tıva, Yakut, Şor gibi Sibirya’da yaşayan birçok Türk boyunun destanlarında da görülür.

“Kümüş mandıkla keelep salgan
Kün tandagı oynogon
Kaykaldu caraş şireede
Kara kundus cabıngan
Kaan abakayı Kas-Manday
Kalın cuvga bastırgan,
Ködürünip bolboy oturat.
Kelinder carajına koltuktatkan,
Kojon carajıp tındagan,
Kaan abakaya Kas-Manday”
(Markov Şalbaa, Ölöştöy)
“Ozo, ozo, ozo çakta,
Oturgan ulus cok tušta
Erte, erte, erte çakta.
Emdegi ulus cok tušta.
Cayı-kıjı bildirbes¹⁷

Altay destanlarında kahramanların en yakın dostları atlarıdır. Destanlarda atsız yiğit düşünülemez. İdealize edilmiş her tip mutlaka Bar-çookır atkan mingen Baybarak”, “Ak-bora atka mingen Alıp-Manaş”, “Akbuurıl atka mingen Ak-Kaan”, “Ak-çabdar atka mingen Ak-Köbön”, “Bayçookır atka mingen Altay-Buuçay”, “Ak-boro Atka Mingen Ak Köbön” vb. ifadeler kullanılarak atıyla birlikte anılır. Yiğitler tanıtılırken atlarıyla birlikte tanıtılır. Destanlarda at, sadece binek hayvanı olarak görülmez; olağanüstü güçlere sahiptir ve kahramanın en yakın yardımcısıdır. Kahramanlar, zor durumlardan atları sayesinde kurtulurlar. Kahramanlar, atlarının sırtındayken ne düşmanlardan, ne canavarlardan, korkarlar. Bazı destanlarda atlar, gelecekte haber veren, kutsal varlıklar olarak gösterilir. Alıp-Manaş’ın atı “ak-boro” da böyle bir attır.

Destanların büyük bir kısmında atlar, kahramanlara “tayga eezi” tarafından verilir; bazı destanlarda ise atlar “tengeri” (gök) den iner ve kahramana bağışlanırlar. Az bir grup destanda ise kahraman, atını taygada başıboş olarak bulur ve atıyla savaşır

¹⁷ Ergun, a.g.e, s.39.

vuruştuktan sonra onu yenip elde eder. Bu kavgadan sonra kahraman, atı ehlileştirir ve onunla kardeşten daha yakın yoldaş olur.

Altay-Türk destanlarında Altay yurdunu her türlü düşmandan koruyan, düşman yurtlarına akınlar düzenleyen ve halkına liderlik yapan idealize edilmiş bir kahraman tipi vardır. Destanların bu mitolojik tipine normal zamanlarda mergen (avcı) adı verilirken, düşmana karşı atlanınca “er”, “alıp”, “külük” ve “baatır” adlarından biri ad olarak verilir. Altay destanları esas olarak idealize edilmiş bu tipin maceralarından ibarettir.

Kahramanların doğumlarında olağanüstü motifler vardır. Daha doğar doğmaz yürümeye başlarlar. Bu şekilde çok kısa sürede büyüyen bahadır, atına bindikten sonra yurdunda duramaz ve annesiyle babasının duasını alarak düşman eline sefere çıkar.

Kayçılar, destan kahramanlarını oldukça mübalağalı bir şekilde tasvir ederler. Kahramanın karısı, babası, anası; yurdu ve atı da aynı şekilde mübalağalı bir şekilde tasvir edilir.

Destanlarda esas kahramanın yurdu günlük-güneşlik, ormanlık Altay olarak gösterilirken, düşmanların yurdu ise ya ay ve güneşi olmayan yeraltı olarak gösterilmiştir, ya da ağacı, kuşu olmayan kuzey tundralar olarak verilmiştir.

Destanın esas kahramanı gayet iyi niyetli, dürüst, yiğit biri olarak verilmiştir. Altay destanlarında kahramanlar, idealize edilmiştir; ya çok iyidirler, ya da çok kötüdürler. İyi kahramanların kötü tarafları yoktur, kötü kahramanların da iyi tarafları yoktur.

3. Şor Türkleri (Genel Bilgi, Sözlü Edebiyat, Destan ve Destan Geleneği)

3.1. Şor Türkleri Hakkında Genel Bilgi¹⁸

1990'lı yıllarda Şor boyları (Kereş, Sebi, Tortkın, Aba, Çeleh, Taeş) esasen vatanlarında yaşamaktaydılar. Günümüzde Şorların % 99,2'si Rusya'nın Kemerovo vilayeti, Hakasya ve Gorno-Altay Özerk Cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Şorların çok az bir bölümü ise Orta Asya ve Kazakistan, Ukrayna, Gürcistan, Litvanya ve Letonya'ya yerleşmiştir. Bu ülkelerde yaşayan Şorların büyük bölümü asimile edilmiş durumdadır.

Şehir nüfusu genellikle Taştıgöl, Mejdureçensk ve Mıski şehirlerinde yoğunlaşmıştır. 1989 yılında Kemerovo vilayeti toplam nüfusu içerisindeki Şorların oranı % 0,4'ü bulmaktadır. 1970-1989 yılların arasında Şorların yaşadığı yerleşim birimleri birleştirilmiş, bazı küçük köyler ortadan kaldırılmıştır. Bu dönem içerisinde büyük yerleşim birimi sayısı yarıya düşmüştür.

Günümüzde Şorlarda, sahip oldukları maddi ve manevi kültürde gelişme içeren ve etnik yapıda dönüşüm sürecinin bir çeşidi olan etnokültürel değişim görülmektedir.

Şorlar toprağı işlemek için, traktör, biçerdöver vb. gibi tarım makineleri kullanmaktadır. Güney kısmının dağlık bölge olması, toprakların ekin için elverişli olmaması ve teknolojik donanımın yetersiz oluşu nedeniyle verimlilik düşmüş, bu nedenle bölge halkının temel uğraşları hayvancılık, arıcılık ve çam fıstığı üretimi olmuştur.

Balıkçılık ve toplayıcılık (şifalı bitkiler ve bitki kökleri) Şorların bir başka uğraşı alanıdır. Şorlar Sibiry ormanları ve dağ eteklerinde sık bulunan şifalı bitkilerden ilaçlar hazırlamaktadırlar.

¹⁸ Şor Türkleriyle ilgili genel bilgiler, şu kaynaktan özetlenmiştir: Galina M. Partuşeva, "Şorlar", **Türkler**, 20. c., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 752-759.

Kırsal kesimlerde yaşayan Şorların bir kısmı kütüphane, mağaza, okul gibi yerel kurumlarda çalışmaktadırlar.

Şor ailelerinin başlıca geçim kaynağını devlete verdikleri veya pazarlarda sattıkları çam fıstığı, kürk, bal, şifalı bitkiler ve yemişlerden elde ettikleri kazanç oluşturmaktadır.

Bölgenin sanayileşmesi 1930'lu yıllarda başlamıştır. Bölgede madencilik, ağaç sanayi ve eskiden de mevcut olan altın madenciliği geliştirilmiştir. Sanayinin geliştirilmesi ile buralarda büyük yerleşim birimleri ve şehirler kurulmaya başlamıştır. Şorlar sanayi sektöründe de istihdam edilmiştir.

Araştırmacılar, Dağlık bölgedeki birçok yerleşim biriminde (Şor-Tayga, Uzengol, Aşağı Alzak, Yukarı Alzak, Kiçi vb.) elektrik enerjisinin olmadığını, otomobil yollarının çok kötü ve bakımsız durumda olduğunu, köylerde sosyal faaliyetlerin yok denecek kadar az olduğunu belirtmektedirler. Yine araştırmacılar yemekhane, lokanta, çocuk bakım evi, kuaför hizmetleri vb. hizmetler bulunmadığını, Sibirgin kömür yataklarında kömürün açık yöntemle çıkarılmasının asit yağmurlarına yol açarak çevrenin kirlenmesine, bitki örtüsünün yok olmasına neden olduğunu, bu durum insan ve hayvanları olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir.

Şorların yaşadığı bölgelerdeki olumsuz şartlar doğal olarak yaşam standartlarını düşürmüş, kültürel ihtiyaçlarını karşılamamış ve bu tür sorunlar halkın psikolojik durumuna da yansımıştır.

Giyecek ihtiyaçlarını ya dükkânlardan ya da atölyelere sipariş vererek karşılamaktadırlar. Dağlık Şor'da ev yapımı veya küçük zanaat atölyelerinde üretilen giyim ve kundura kullanımı çok yaygındır. Yiyecek (mutfak) maddi kültürün en önemli unsurlarından olup, halkın sosyal ve ekonomik durumunun en belirgin göstergesidir. Şorların günlük yiyeceklerini bahçelerinde yetiştirdikleri sebze ve meyveler, et ve süt ürünleri oluşturmaktadır.

Şorlar genelde Rus ve diğer halkların mutfaklarını, yemeklerini benimsemiştir. Buna rağmen geleneksel yemek çeşitleri günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Bu küçük halkın manevi kültürüne gelince, 1930'lu yıllarda Dağlık Şor Milli Rayonu döneminde aydın kesimin yarısından fazlası ya sürgün edilmiş, ya da öldürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında Şor aydınları savaşta hayatını kaybetmiş ve bu halkın kültürel gelişimine önemli etkiler yapmıştır.

1943 yılına kadar ilkokullarda Şorca dersler verilmekte, Şorca kitaplar yayınlanmaktadır. Bu dönemde folklor ekipleri faaliyet göstermekte, Şor şairleri geleneksel toplantılar düzenlemektedir. Daha sonraki yıllarda Şorca eğitim veren Eğitim Yüksek Okulu kapatılmış “Krasnaya Şorya” (Kızıl Şor) gazetesi faaliyetini durdurmuştur. Şorca eğitim veren okullar kapatılmış ve Rusçaya geçilmiştir.

Günümüzde, Şor çocukları eğitimlerini genellikle yatılı okullarda almaktadırlar. Diğerleri ise sekiz yıllık eğitim veren okullarda eğitim görmektedirler.

Şorlar orta eğitimi tamamladıktan sonra genellikle mesleki teknik okulları, yüksek okulları tercih etmektedirler.

Dağlık Şor bölgesinde eğitim durumu hiç de iç açıcı değildir. Şorların bütün Sovyet bayramlarını kutladıkları görülmektedir. Şorların Paskalya, Noel, Yortu, Vaftiz, Aya İlya Günü gibi Hristiyan bayramlarını Ruslarla aynı şekilde kutladıkları bilinmektedir.

Sovyet kültürü daha ağırlıktadır. Şor genç kuşağının daha iyi vakit geçirmesini sağlamak ve halkının tarihini öğrenmesi amacıyla Taştagol şehrinde Şorların ataları Olgudek anısına şenlikler düzenlenmektedir.

Şenliklerde faaliyet grupları gösteriler düzenlemekte, milli güreş ve ok atma yarışları yapılmaktadır. Akşam saatlerinde ocak başında toplananlar eskilerden sahneler izlerler. Şenliklerde en aktif rol alan “Çıltıs” faaliyet grubu Şorca şarkılar söylemekte,

gösteriler düzenlemektedir. Düğün merasimleri, kural olarak Sovyet gelenekleri çerçevesinde yapılmaktadır.

Günümüzde Şor kültürü Rus kültürünün baskısı altında olsa da, geleneksel değerlerini hâlâ koruyabilmiştir. Rus mutfağının egemen olduğu Şor mutfağının geleneksel yemek ve içecekleri varlığını sürdürmektedir.

Özerklik statüsünün kaldırılması Şorların manevi kültüründe olumsuz etkiler bırakmıştır. Şor yazı dilinin yok olmasına neden olmuştur. Günümüzde Şorlar Rusça eğitim görmekle beraber, birkaç okulda da Şorca dersleri verilmektedir.

Şorlar, genelde resmi ve dini bayramlar kutlamaktadırlar. Ayrıca Şor geleneksel bayramlarını canlandırma çabaları olduğu da görülmektedir. Geleneksel bayramların kutlanması genç neslin kendi kültür ve tarihini öğrenme açısından oldukça önemlidir.

Şorların sayısı ve dağılımı dil yapısında bazı değişimlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Şorların bölgedeki diğer halklarla iç içe yaşadığı ve bölgenin sosyal ve ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda, dil yapısındaki değişimin nedenleri açıkça görülebilir.

3.2. Şor Türklerinin Sözlü Edebiyatı¹⁹

Güney Sibiry Türk topluluklarının tarihi, dili, edebiyatı, sanatı, geleneği, inancı üzerine yapılan ilk çalışmalar daha çok derleme ve derlenen metinlerin neşrinden ibarettir. Bu tür araştırma ve neşirlerin yapılması da daha çok bölgeye giden misyoner Ruslar vasıtasıyla olmuştur. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarından itibaren Güney Sibiry Türk topluluklarının folklor materyalleri derlenmeye ve neşredilmeye başlanmıştır.

¹⁹ Şor Türklerinin sözlü edebiyatıyla ilgili bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Mehmet Aça, “Şor Türkleri ve Sözlü Edebiyatı”, **Türkler**, 20. c., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 760-771.

Şor Türklerinin sözlü edebiyat örneklerine yer veren ilk ve en önemli çalışmalar şunlardır:

Bölgeyi dolaşarak halk ağzından sözlü ürünler derleyen V. Radlov, kısaca **Obraztsı...** ya da **Proben...** olarak bilinen eserinin birinci cildinde, Şor Türkleri arasından derlediği metinlere de yer vermiştir. Radlov, Aus Sibirien adıyla yayımladığı bir başka eserinde de Şor Türklerinin yaşantıları ve gelenekleri ile ilgili önemli bilgiler verir.

Güney Sibirya bölgesinde görev yapan V. İ. Verbitskiy, Dağlık Şor bölgesine defalarca geziler düzenlemiş hem Altayskiy İnorotsı adlı eserinde hem de hazırlamış olduğu Grammatika Altayskogo Yazıka ve Slovaré Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Turkskogo Yazıka adlı gramer kitabı ile sözlüğünde Şorlarla ilgili kültür ve dil materyallerine yer vermiştir.

Meşhur dil bilimci ve folklorcu N. P. Dırenkova, 1940 yılında yayımladığı Şor Türklerinin folklor el kitabı olarak değerlendirilen **Şorskiy Fol'klor** adlı eserinde öncelikle Şor Türkleri ile ilgili genel bilgiler vermiş, daha sonra da Şor Türklerinin sözlü edebiyatında yer alan türler hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Dırenkova'nın eserinin, çok sayıda masal, atasözü, bilmece, destan, sarın ve efsane örneklerini barındırdığı bilinmektedir.

Aynı yılda, G. F. Babuşkin tarafından bazı Şor masalları, Şor Nıbaktarı adıyla yayımlanmıştır.

1989'da A. İ. Çudoykova tarafından Şor efsane ve menkıbelerini içeren ve Deviat' Bubnov Şamana: Şorskie Legendı i Predeniya adını taşıyan önemli bir eser daha yayımlanmıştır.

Türkiye'de de kapsamlı olmamakla birlikte Şor Türklerinin sözlü edebiyatı üzerinde bir kaç çalışma yapılmıştır. Bunlardan birisi, kendisi de bir Şor Türkü olan Nadejda N. tarafından Türkiye'de sunulan bir bildiridir.

Şor Türklerinin sözlü geleneğine yer veren ve Türkiye’de yapılan bir diğer çalışma da araştırmacı Metin Ergun’un iki ciltlik “Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi” adlı eseridir.

Son derece zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olan Şor Türkleri arasında bazı sözlü edebiyat türlerine verilen adlarla bu türlerin genel özellikleri hakkında şunları söylemek mümkündür.

Kay (Kay Şörçek, Nıbak): Kahramanlık Destanı

Şor Türkleri arasında kay, kay şörçek, nıbak adları verilen kahramanlık destanları (Ölen Tayçi, Kan Mergen, Kartıga Mergen, Ak Kan Kes vs.), Komus-kobıs ya da kay komıs eşliğinde kaylanmaktadır. Bu destanlara nartpak, şörçek gibi isimler de verilmektedir.

Purunğu Çook, Erbek, Tiles: Efsane, Menkıbe, Küçük Hikâye

Şor Türkleri, Purunğu çook, erbek, tiles terimlerini de efsane, menkıbe, küçük hikâye anlamlarında kullanılmaktadırlar. Bu tür kısa hikâyelerde tarihi olaylar, Kırgızların Şorlar üzerine yaptıkları akınlar, efsanevi halklar, savaşlar, Şorların eski hayatları ve avla ilgili hikâyeler anlatılmaktadır. Bu tür hikâyelerin bir başka adı da şın ya da şın polğandır. Kullanılan bu terimler, anlatılan olayların gerçekten olmuş ya da yaşanmış olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Efsaneler içinde av efsaneleri, dağ ve su iyeleriyle ilgili metinler yer almaktadır.

Bu hikâye ya da efsane metinleri, uzun değildir ve genelde bir adam avlanırken ya da bir adam eskiden ava giderken ibareleriyle başlamaktadır. Hikâye ya da efsanelerde yer alan olaylar ya bir başkasının ya da bizzat anlatıcının başından geçmiş gibi anlatılmaktadır: Luka ava gittiğinde... ya da Köbes taygasına ava gitmişim, vs.

Kep Söster, Takpak, Takpak Söster, Ülger Söster: Atasözleri

Şor Türkleri, yüzyılların deneyimi ve birikimi sonucu ortaya çıkan ve törenin en güzel şekilde yansıtıldığı atasözlerini karşılamak için kep söster, takpak söster, ülger söster gibi kavramları kullanmaktadırlar.

Tapturçan Nıbaktarı, Tapçan Nıbak: Bilmece

Şor Türkleri, çocuklar ve gençler için uzun kış akşamlarının en önemli eğlence vasıtalarından olan bilmece türünü adlandırmak için Tapturçan nıbaktarı, tapçan nıbak, tapçan nartpak, taptırğış, nıbağıştar, takpak, tapçanı terimlerini kullanmaktadırlar.

Sarın: Yır, Balk Şarkısı, Türkü

Günlük hayatta yaşanan herhangi bir olayı konu edinen sarınlar, beyit ya da dörtlükler halinde söylenmektedirler. Sarınlar, solo halde söylenilebildikleri gibi, koro halinde de söylenebilmektedirler. Sarınçılar tarafından kay komıs ya da şerçen komıs eşliğinde söylenen sarınlar, konularına göre çeşitlenmektedirler. Ölenlerin arkasından söylenenlere sıt ya da sıgıt adı verilmektedir. Eski Türkçedeki sıgıt, ve sıgta- terimleri, Şor Türkçesinde olduğu gibi korunmuştur. Şor Türkleri arasında sıt ya da sıgıtın yanı sıra toy sarınları, oyun sarınları ve tarihi sarınlar da yaygındır. Sarınlar şekil bakımından uzun sarınlar (lirik sarınlar) ve beyit ya da dörtlük şeklinde söylenen takpaklar olarak iki gruba ayrılmaktadırlar.

Anadolu-Türk halk şiiri geleneğinde görülen deyişme ya da karşı-beri ile atışma geleneklerinin benzerlerini, Şor Türkleri arasında sarın söyleme geleneği vasıtasıyla görmekteyiz. Şor Türkleri arasında bazı sarınlar, bir kız ve bir erkek arasında deyişme ya da karşı-beri şeklinde söylenmektedir. Yani, Anadolu Türklerindeki atma türkü ya da mani söyleme geleneğine benzer bir şekilde söylenmektedirler. Şor halk şairleri, sarın söyleyerek atışmışlar ve yeteneklerini sergilemeye çalışmışlardır. Bu durum, Anadolu Türkleriyle Kazak Türklerinin âşık tarzı şiir geleneklerindeki atışma ve aytıs ile paralellik arz etmektedir.

3.3. Şor Destanları Ve Destancılık Geleneği

Şorlar, destan karşılığı olarak “gırtlaktan söylenen şarkı” anlamına gelen “kay” terimini kullanmaktadırlar. M. Ergun’un verdiği bilgilere göre; “nartpak,” “nıbak”, “narpak” ve “şörçek” terimleri de destan karşılığında kullanılmaktadır. Esasında narpak, nartpak, nıbak ve şörçek terimleri, efsane ve fıkra dışındaki uzun soluklu halk anlatmalarını adlandırmada kullanılan genel terimlerdir. Özellikle nıbak ve şörçek terimleri, zaman zaman şiir dışındaki bütün halk anlatmalarının ismi olarak kullanılırlar. Böyle durumlarda destanı, masal veya efsane gibi anlatmaya dayalı diğer türlerden ayırt etmek için Şor destancılık geleneğinde “kay şörçek” teriminin kullanılmasıyla da karşılaşırız.

Şor halk kültürü geleneğinde destan söyleyenler ile masal, efsane gibi anlatmaya dayalı türleri anlatanlar, farklı terimlerle adlandırılırlar. Masal, efsane türündeki metinleri anlatanlar için “nartpakçı” veya “nıbakçı” terimleri kullanılırken destan icracısına “kayçı” denildiği görülmektedir.

Kayçılar, destanları “komıs/komus” veya “kopus” adı verilen müzik aleti eşliğinde söylerler. Kopuz, hemen hemen bütün Türk dünyasının ortak müzik aletidir. Metin Ergun’un aktardığına göre, Şorlarda kopuzsuz destan söylenmez. Kayçı eline kopuzunu alarak oba oba, ırmak ırmak, tayga tayga dolaşp, uzun kış gecelerinde bazen sabaha kadar, bazen da geceler boyunca halk karşısında destan söyler. Bayramlar, ziyafetler ve toylar kayçısız geçirilmez. Özellikle toylarda mutlaka kayçı bulunmalıdır; aksi durumda toy sahibinin toplum içindeki itibarı zedelenir. Eğer bir obaya kayçı gelmişse hemen yılmalar kesilir, kımızlar dökülür; yakın-uzak bütün akrabalar, bütün obalar davet edilir. Gündüz, yemekler yenilir, kımızlar içilir, akşam olunca kayçının etrafında halka halka sıralanıp oturulur ve eski kahramanların maceraları, yani destanlar dinlenilir.²⁰

²⁰ Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları**, Ankara , Akçağ Yayınları, 2006, s. 24.

Avcı ve balıkçı bir halk olarak tanınan Şorların, ava giderlerken mutlaka yanlarına bir kayçı aldıkları bilinmektedir. İnançlarına göre ava başlamadan önce, taygada kopuz sesi ve kay/destan dinlemek gerekir.

Şorlar, kayçıları koruyucu, dost, hoca ve hatta bir nevi peygamber olarak da sayılabilecek olan kutlu kişi olarak kabul etmişlerdir. Kutlu kişi olarak kabul edilen kayçılar, “eelü” kayçılardır. Bu tarz kayçılara herkes, saygı göstermek zorundadır. “Eelü” kayçılara saygı göstermeyenlerin günah işlediklerine ve cezalandırılacaklarına inanılır. İnanca göre, kutsal usta kayçının ve böyle kayçının kayladığı destanlar sayesinde tayga ve dağ iyelerinin yardımları, iyilikleri, açık baht temennileri sağlanabilir; buna karşılık kötü ruhlar, yeraltının iblisi kovulabilir.

Günümüzde, Şorlar arasında, özellikle de dağlık arazide ve çoğunlukla kırsal alanda yaşayan güney Şorlarda, kayçılara, hala çok saygı gösterildiği, her ilde, her obada mutlaka bir kayçının bulunduğu ve bu kayçılar, hâlâ daha oba oba, ilçe ilçe dolaşıp kaylarını kayladıkları bilinmektedir.

Kayçılar, destanları kapalı veya açık alanda da anlatırlar. İster kapalı, isterse açık alanda olsun, dinleyicilerin kayçı gelmeden önce meydanda oturup yerleşmiş olmaları gerekir. Kayçı geldikten sonra, meydana girilmesi hoş karşılanmaz. Aynı şekilde, kayçı destanını bitirmeden dinleyicilerin meydandan ayrılmaları da makbul görülmez. Dinlemenin de belli bir âdeti-usulü vardır. Belli bir düzen içinde oturulmalı, sessiz olunmalı, kayçının dualarına karşılık verilmeli, destan kahramanının başarılı veya başarısız olduğu epizotlarda tepki gösterilmelidir. Böyle durumlarda tepki gösterilmezse, kayçıyla ve destan kahramanıyla bütünleşilemediği, dolayısıyla destanı tüm ruhuyla dinlenilmediği sonucuna varılır ki, gelenekte bu da hoş karşılanılmaz.

Metin Ergun’un anlattıklarına göre; Kayçılar, destanı kaylamaya başlamadan önce, dinleyicilere bakar. Bu bakışıyla bir nevi onları düzgün oturup oturmadıklarına göre denetler, onları ruhen destan dinlemeye hazır hale getirir. Sonra kopuzunu yavaş yavaş çalmaya başlar. Bu sırada, gözlerini kısarak önüne veya dinleyicilere doğru, bir şey düşünmüşçesine veya bilinmezden bir haber almışçasına bakar. Bu arada, biriyle

konusurmuş gibi mırıldanır, bu mırıltı sonra makamlı bir nağme haline gelir ve destan melodisi ortaya çıkar. Arkasından yine önce alçak bir sesle destanı kaylamaya başlar. Destan ilerleyip destanın esas kahramanı ortaya çıkınca kahramanlık edası katarak sesini yükseltir.²¹

Şor Türklerinde de tıpkı Altay, Tıva, Hakas, Yakut destancılık geleneklerinde olduğu gibi kayçılar, destanları, genellikle geceleri söylemektedirler. Çünkü gelenekte, gündüz kay söylemek pekiyi sayılmaz. Gündüzleri kay söylemenin yasak olmasıyla ilgili olarak, gelenekte, şöyle bir inanç vardır:²² Gündüz kay kaylayan kayçı, kay iyesinin gazabına uğrar ve aklını kaybedebilir. Gündüz kay söylenilirse kay iyesi, hem kayçıyı, hem de dinleyicileri cezalandırabilir. Onun için, kayı mutlaka gece söylemek gerekir. Araştırmacı Direnkova, destanların gece anlatılmasıyla ilgili olarak şu bilgiyi aktarmaktadır: “Destancı, destanı gündüz anlatamaz. Anlatırsa da bitiş bölümünü anlatmaz. Kahramanlık destanları, karanlık bastıktan sonra anlatılır.”²³ Görüldüğü gibi, gelenekte geceleri söylenilmeye başlanılan kayların mutlaka o gece bitirilmesi veya ertesi geceye bırakılması şarttır. Gelenekte gece başlayan kayı, gündüz devam ettirmek de yasaktır. Kayçılar, destanları eksik anlatmamalı, unutmamalıdır. Destanlar eksik anlattıkları, unuttukları ya da onlara karşı saygısızlık yaptıkları takdirde, tıpkı diğer Sibiry Türk boylarının geleneklerinde olduğu gibi, “tayga eezi” veya “kay eezi” tarafından cezalandırılacaklarına inanılır. Bu yasaklar, dinleyiciler için de geçerlidir. Bir dinleyici bir kayı dinlemeye başlamışsa, eğer kay o gece bitmez de ertesi geceye kalırsa, ertesi gece de gelip kayın devamını dinlemek zorundadır. Eğer dinlemez ise, kay iyesinin o dinleyiciyi cezalandıracağına, hatta ömrünün kısalaacağına inanılır.

Bir destan anlatıcısını anlatım sırasında en çok korkutan ve en fazla etkileyen durum, dinleyicilerden bazılarının dikkatlerinin dağılması veya uyuyup kalmasıdır.

Dinleyicilerin dikkati, genellikle acemi, “eelü” olmayan kayçılar kaylarken dağılmaktadır. Usta kayçılar, dinleyiciyi kolaylıkla destanın büyüüne kaptırabilir. Öyle

²¹ Ergun, e.g.e, s. 26.

²² Ergun, e.g.e, s. 27.

²³ Ergun, e.g.e, s. 27.

ki, usta kayçılar, destan söylediklerinde, kahramanın başına bir kötülük geldiği zaman, yaşlı-genç, kadın-erkek bütün dinleyiciler gözyaşlarını tutamadıkları, bir taraftan ağlayıp, bir taraftan destancının durduğu bölümler de aralarında kahramanın kurtuluşu için yorum yaptıkları bilinmektedir.

Kayçıların bazıları destanlarını önce bölüm bölüm kaylayıp, yani türkü şeklinde söyleyip, sonra söyledikleri bölümleri kopuzun sesi eşliğinde şiir şeklinde okurlarmış. Dinleyiciler, bu şiir bölümlerine “çe çe”, “ede ede” veya “andığ bolgan” şeklinde sözler söyleyerek katılırlarmış.

Yukarıda da belirtildiği gibi, destan dinlerken oturmanın da kuralı vardır. Dinleyiciler, destanı oturarak dinlemelidirler. Yatarak dinleyenlere iyi gözle bakılmaz. Destancılar, destanlarını bitirirken oturma şekillerine göre dinleyicilere “baht” dağıtırlar. Bahtı dağıtırken “Oturup dinleyenlere bütün pay düşsün, yatıp dinleyenlere yarım pay düşsün”, diye dua ederler.²⁴

Her usta kayçının kendine has kay söyleme tarzı vardır. Bazı kayçılar, kaylarında melodiyi, müziği ön plana çıkarırken, bazıları şiirsel anlatımı önde tutmaktadırlar. Kaylarını şiirsel bir anlatımla ifade eden kayçıların icralarında müzik, yok denecek kadar az bulunmaktadır. Destanın girişinde ve bitişinde kopuzun sesi açık bir şekilde duyulurken, destanın hikâye kısmında fon müziği olmanın ötesine gidemediği görülmektedir.

Kopuz eşliğinde kay icra eden kayçılar, destanları “gırtlak kayı” ile söylerler. Bu kayçılar, kayın bir epizodunu önce kopuz eşliğinde gırtlak kayıyla söyleyip, ardından aynı bölümü, şiir olarak okurlar. Böylelikle bir destanın aynı epizodu, iki farklı metin haline gelmiş olur.

Kayçılar, kaylarken kendilerini bütünüyle anlattıkları metnin büyüüne kaptırır, dinleyicileri de aynı şekilde destanın dünyasına çekip bazen “Erlik”e indirir, bazen

²⁴ Ergun, e.g.e, s. 29.

“Ülgen”e çıkarırlarmış. Araştırmacılar her kayçının kendine özgü icra usulü olduğunu; fakat en yaygın olanının oturup gözleri yumarak, vücudu hafif hafif öne arkaya sallayarak destan dünyasına girmek olduğunu belirtmektedirler. Aynı şekilde dinleyiciler de destanı gözlerini kapatarak dinlemelidirler.

Şor kayçılık geleneğinde bir gencin kayçı olabilmesi için mutlaka usta bir kayçının yanında çıraklık yapması gerektiğini belirten Metin Ergun bu kayçılık eğitimini şöyle anlatır:

“Tayga eezi” tarafından kendisine ataların kahramanlıklarını anlatabilme, kopuz çalıp “kög”, “sarın” söyleyebilme yeteneği verildiğine inanılan genci, ailesi usta bir kayçının yanına çırak olarak verir. Kayçı olmak isteyen çırak, ustasından boğuk ve titrek olan gırtlaktan veya göğüsten çıkarılan bir ses olan kayı çıkarmayı, sesleri uzatarak belli bir ritimle ezgi haline getirmeyi, kopuz çalmayı, destanların metinlerini vb. kayçılık geleneğiyle ilgili birçok usul ve erkânı öğrenir. Çırak kaylamayı ve kopuz çalmayı biraz öğrendikten sonra, ustasından önce meydana çıkarak kopuz çalar ve “kög” söyler. Bu bir nevi dinleyicilerin usta kayçının kayına hazırlanmalarını sağlar. Belli bir dönemden sonra ise çırak, yine ustasından önce meydan alarak küçük kayların bazı epizotlarını söyleyebilir. Ayrıca usta destancı, kayladığı destanı herhangi bir yerinde bırakıp çırağının devam etmesini de isteyebilir. Usta kayçı, çırağını dinledikten sonra yaptığı hataları düzeltir o bölümleri kendisi tekrar kaylardı. Çıraklık dönemi oldukça uzun sürer, hatta yıllarca sürebilir. Bu zaman içinde çırak, ustasının her türlü işiyle de ilgilenmek zorundadır. Ustanın evinin ihtiyaçlarını bile çırak temin etmek zorundadır. Usta kayçı, çırağının tam olarak yetiştiğine inandıktan sonra eline kopuz verip halk önünde bir destanı tam olarak anlatmasına izin verir. Çırağa kopuz verme ve bir destanı tam olarak anlatmasına izin verme, törensel bir tarzda gerçekleştirilir.²⁵

Şor kayçılık geleneği incelendiğinde, destan anlatma tarzı ve üslubu bakımından birbirinden farklı mekteplerin bulunduğu görülür. Diğer Türk boylarının destancılık geleneklerinde de var olan bu mektepleşme, Anadolu-Türk hikâyecilik ve âşıklık geleneklerinde de görülmektedir. Destancılık geleneklerindeki mektepleşmenin coğrafi ve sosyal farklılık, destancılığın babadan oğla, ustadan çırağa geçmesi, ustanın icra yöntemi ve müzik aleti gibi kişisel tercih farkı ve bu kişisel tercih farkının çırak tarafından da sürdürülmesi, dinleyicilerin daha çok belli destanların söylenmesi veya belli müzik aletlerinin çalınmasını istemesi gibi birçok sebebi vardır. Neticede bu durum, birbirinden farklı icra usullerinin doğmasına sebep olmuştur.

²⁵ Ergun, e.g.e, s. 32.

Şor destancılık geleneğinde üç kayçılık mektebi vardır. Bu mektepler şunlardır:²⁶

- 1) Güney Şor kayçılık mektebi,
- 2) Kondom kayçılık mektebi,
- 3) Mrass kayçılık mektebi.

Şor destancılık geleneğinde kayçılar, genellikle erkeklerden oluşmaktadır. Çok nadir olarak bazı küçük destanları kadınların anlattığı görülür; fakat onlar, “kaylama” usulüyle değil, “nartpak”, yani masal anlatma tekniğiyle destanları anlatmaktadırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi, kayçılar, daha çocukken, yani 10-12 yaşlarındayken bir ustanın yanına çırak olarak girmekte ve kabiliyetlerine göre kısa süre içerisinde şöhrete kavuşmaktadırlar. Onlar genellikle okuma-yazma bilmeyen kimselerdir. Nadiren okur-yazar olanlara rastlanır. Rusçanın yanı sıra, çevrelerindeki Hakas, Altay gibi Türk gruplarının lehçelerini de bilmektedirler.

Kayçıların büyük bir bölümünün esas işi, tarım, balıkçılık, avcılık, hayvancılık gibi, farklı mesleklerdir. Gençliklerinde ve orta yaş dönemlerinde geçimlerini bu işlerle sağlamışlar ve ancak boş kaldıkları gecelerde kayçılık yapmışlardır. İhtiyarlık dönemlerinde ise kayçılık, esas uğraş alanları olmuştur.

4. Tıva Türkleri (Genel Bilgi, Sözlü Edebiyat, Destan ve Destan Geleneği)

4.1. Tıva Türkleri Hakkında Genel Bilgi²⁷

Güneyinde Moğolistan, kuzeyinde Krasnoyarsk ve Hakas Cumhuriyeti, doğusunda Buryat Özerk Cumhuriyeti, batısında Altay Özerk Cumhuriyeti bulunan Tıva Cumhuriyeti 310 bin nüfusa (bunun % 70’e yakını Tıvalar), 170 bin kilometrekarelik alana sahiptir. Güneyi Tannu-Uula sıradağları, kuzeyi Sayan sıradağları ile çevrilidir. Ülke toprakları Yenisey’in üç ana kolu; Kaa-Hem, Bu-Hem, Hemçik nehirlerinin çıkıp birleştiği nokta üzerindedir. Ülkede irili ufaklı dört yüze

²⁶ Ergun, e.g.e, s. 33.

²⁷ Tıva Türkleriyle ilgili genel bilgiler, şu kaynaklardan özetlenmiştir. Ekrem Arıkoğlu, “Tuva’nın XX. Asır Siyasi Tarihi”, **Türkler**, 20. c., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 173-179. / <http://www.turkiyat.gazi.edu.tr>.

yakın göl vardır. Ülke, % 85 oranında dağlık ve ormanlık alanlarla kaplıdır. Bu ormanlık alanlarda, nesli azalmış olan pek çok yabani hayvan türü bulunur. Başkenti Kızıl şehri olan Tıva, 16 bölgeye ayrılmıştır. Kışları soğuk, yazları nispeten sıcak bir iklime sahiptir. 20. asrın ilk yarısına kadar çoğunluğu konargöçer olan, yazları yaylalarda, kışları kışlaklarda hayvanlarını besleyerek geçimlerini sağlayan Tıvalılar, yoğunlukla Stalin devrinde olmak üzere, günümüzde yerleşik hayata geçmişlerdir. Ancak yine de hayvancılığı devlet üretme çiftliklerinde devam ettirmişlerdir ve hayatlarını büyük ölçüde hayvancılık yaparak kazanmaktadırlar.

Sovyetler Birliği zamanında hemen her bölgeye demiryolu ulaşımı sağlanırken, Tıva'ya yüksek sıradağlardan dolayı demiryolu ulaşımı sağlanamamıştır. Ülkede bolca bulunan yeraltı kaynakları ulaşım güçlüğü nedeniyle yeterince işlenememektedir. Ülke karayoluyla kuzeyinde bulunan Hakas Cumhuriyeti'yle, güneyinde Moğolistan Cumhuriyeti'yle bağlantıya sahiptir. Ülkenin uzak bölgelerine ulaşım yazları nehirlerden, kışları ise bu nehirlerin donması sonucu karayolu olarak kullanılmasıyla yapılmaktadır.

Yontulmaya müsait taşlardan küçük heykelciklerin yapım sanatı ülkede çok gelişmiştir. Gırtlaktan türkü söyleme geleneği Tıvalıların Batılılarca en çok ilgi gören yönleridir. Tıva Türkçesi, Köktürk abidelerindeki Eski Türkçeye en çok benzeyen dildir. Tıvalar, hem Budist (Lamaist) hem de Türklerin eski inançları olan Kamılığı (Şamanlık) koruyan yeryüzündeki tek Türk topluluğudur. Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra, 20. yüzyılda en fazla bağımsızlığını koruyabilmiş Türk topluluğu Tıvalardır.

Günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde bir cumhuriyet olarak yer alan Tıva toprakları tarih boyunca çeşitli milletlerin egemenliğinde kalmıştır. Önce Hunların, 6-8. yüzyıllarda Göktürklerin, 8-9. yüzyıllarda Uygurların, 9-12. yüzyıllarda Kırğızların, 1207'den itibaren de Tıva toprakları Moğol Hanlığı'nın eline geçmiştir. 1758'den itibaren Mançur-Çin hükümrânlığına geçen bölge toprakları, Mançur-Çin İmparatorluğu'nun çökmesiyle (1911-12) Rusların idaresine geçer. 1914 yılında yapılan bir antlaşmayla bölge Rusların idaresine bırakılır.

Dini Özellikleri: Tıva halkı ataları olan Hunlardan beri şamanizmin etkisinde kalmışlardır. Daha sonraları özellikle de Moğol ordularının bölgeye girmesinden sonra Lamaizm yayılmaya başlamıştır. Budizmin bölgede yayılmasında Moğolların istilasının dışında Budizmin esnekliği ve hoşgörüsü de önemli bir etkidir.

Tıvaları diğer türk topluluklarından ayıran en belirgin özellikleri Budist-Lamaist oluşlarıdır. Budizm Tıva'ya 13-14. yy. larda gelmiş fakat yaygınlaşması 18. yy'ın ilk yarısından itibaren olmuştur. Tuva'da Budizm inancı kabul edilmekle birlikte, kamlık inancı da ortadan kalkmamış, iki inanış birlikte yaşanmış ve yaşamaya devam etmektedir. Budizm-lamaizm ile kamlık arasındaki temel farklılıklar şu şekilde sıralanabilir: 1. Budizmde sadece erkekler lama olabilirler. Oysa kamlıkta kadınlar da kam olabilir. Hatta bazı kadın kamların erkeklerden daha güçlü olduğuna inanılır. 2. Budizm kitaba dayanır, lamalar Budizm kitaplarından bölümler okuyarak mesleklerini icra ederler. Kamların yazılı kaynakları yoktur. Tefiyle, tokmağıyla o anda aklına gelen alkışlarını söyleyerek kamlık ederler. 3. Lamalar Buda'ya dua ederler. Kamların çeşitli eerenleri vardır. Eerenler kamın ruhlarla bağlantı kurmalarına yardımcı öğelerdir. Kamın tefinden giyimine, elbisesinin üzerindeki yılanlara, kuş tüylerine, halkalara varıncaya kadar hepsi kamın yardımcılarıdır. Her kamın irtibat kurduğu ruhlar ve bu ruhların güçleri de farklı olduğundan, her kamın tedavi edeceği hastalık türleri de farklılık gösterir. İyi bir kam kendinin tedavi edemeyeceği bir hastayı, o konuda uzman olduğunu düşündüğü farklı bir kama gönderir. Budizm-lamaizm ve kamlık inancının bu farklı yönleri bulunmasına karşılık, içinde yaşadığımız tabiata saygılı olarak, onunla uyum içerisinde yaşama felsefesi her iki inanç sisteminde de ortak özelliktir ve bir arada yaşamalarını sağlar.

Tuva'da uygulandığı biçimiyle Şamanizm, insanları şaman aracılığıyla yukarı ve aşağı dünyanın ruhlarına bağlayan bir inanç sistemidir. Şaman vecd haline (hipnoz durumu da denir) geçiş sayesinde atalarının ve doğanın ruhlarıyla konuşarak kehanette bulunabilen ve geleceği tahmin edebilen, ruhlarını kaybetmiş ya da hastalıktan ıstırap çeken kişileri iyileştiren ve topluluğun sağlığı için ayinler yapan dinsel uygulayıcıdır.

Kamlar kamlık kökenlerini sanatlarını icra ederken dile getirirler. Bu daha çok törenin başladığı sırada, kamların kendisini tanıtmaları sırasında olur. Kam kökeninin gücünü belirtirken, kendilerine seslendiği ruhlara daha inandırıcı gelmekte, onların sözünü niçin yerine getirmeleri gerektiğini belirten açıklamalar yapmaktadır.

Tıva'da kamlık beş şekilde olmaktadır: “Kalıtım yoluyla kam olanlar, gökten kalmayanlar, ye-su iyelerinden kalmayanlar, Aza ve Buk soyundan, albıs ve diren soyundan kalmayanlar.” Tıvaların kutsal saydıkları dokuz şey vardır: Bunlar güneş, ay, gök, yer, su, aşı, ayı, yedigir, ve süttür.

Coğrafi ve Ekonomik Özellikleri: Tıva Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 170.500 km olup, 1989 nüfus sayımına göre nüfusu 308.577'dir. Yenisey'in aşağı mecrasındaki Tıva'ya güneyde Sibiryaya, batıda Sayan, Altay, Tannu-Ola, Sangilen ve Doğu Tıva dağları çevreler. Kuzeyinde Krasnoyarsk Kray'ı, kuzey batısında ise aynı kıraya bağlı Hakas Cumhuriyeti, batısında Altay Krayı ve buna bağlı Gorno-Altay Cumhuriyeti, güneyinde Moğol Cumhuriyeti ve doğusunda Buryat cumhuriyeti bulunmaktadır. Başkenti Kızıl olup, belli başlı Turan ve Ersin adlı iki şehir de bulunmaktadır.

İklimi çok sert olup karasaldır. Ülkenin yarısı ormanlarla kaplıdır. Tıvalıların %95'i kendi cumhuriyetlerinde yaşayan bir Türk topluluğudur. Nüfusunun azlığına rağmen benliklerini iyi korumaktadırlar.

Ekonomisi esasta köy ekonomisine dayanmakta olup başlıca besicilik yapılı. Koyun, sığır ve domuz gibi hayvanların dışında at, deve ve Ren geyiği beslenir. Ülkenin yarısının ormanlık olması buralarda vahşi kürk hayvanlarının avlanmasına müsaittir. Besiciliğin dışında bir miktar ziraat de yapılır. Yer altı zenginlikleri bakımından önemli bir ükedir.

Kısacası ufak bir Türk topluluğu olan Tıvalılar, büyük topluluklardan uzak kendilerine has olan kültürlerini muhafaza etmeye gayret etmektedirler. Şu anda sayıları az olmakla birlikte Ruslar arasında erime tehlikesinden uzak gibi görülmektedirler.

4.2. Tıva Destanları Ve Destancılık Geleneği

Tıva Türklerinde (Tıva'da ve Moğolistan'ın Sengel bölgesinde yaşayanlar), hem destan hem de masal türünü karşılamak amacıyla tool terimi kullanılmaktadır. Kahramanlık destanlarına maadırlıg tool ya da maadırlıg epos denilirken destan için ayrıca tooju terimi de kullanılmaktadır.²⁸

Tıva Türklerinin kahramanlık destanları geleneğin bozulması sonucunda nesir halinde anlatılan metinler dışında çoğunlukla manzumdur. Ancak bunların dışında destancılar tarafından manzum halde terennüm edilmelerine rağmen derleyiciler tarafından derlendikten sonra çoklukla özet halinde mensur bir şekilde yayımlanan metinler de mevcuttur.

Tıva Türlerinin kahramanlık destanlarında dizelerdeki hece ölçüsü standart değildir; genelde, diğer bazı Güney Sibirya Türk topluluklarının destanlarında olduğu gibi 7 ve 8 heceli dizeler birbirini takip ederken aynı metin içerisinde 4, 6, 8, 9, 10, 11, 13, vd. heceden oluşan dizelere de sık sık rastlamak mümkündür. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi, 7 ve 8 heceli dizeler, Güney Sibirya'nın diğer Türk halklarının destancılık geleneğinde olduğu gibi, Tıva Türklerinin destanlarında da ana ölçüyü oluşturmaktadır. 7 ve 8 heceli dizelerin destancılar tarafından 10-11 ve daha uzun heceli dizeler haline getirilmesi ya da 4-6 heceli dizelere indirgenmesi söz konusu olabilmektedir.

Şıyaan, Say-Kuu kadın oon (7)
Ol oglun aldan serge keji çoorganınga (9)
Oraap tudup, kuspaktap algaş, (8)
Çövüree çadır tudup, (7)
Turumçup algan bolgaş, (7)
Demgi oglu iyi honganda (9)
İyezın tanır, (5,)
Üş honganda, (5)
Üyen-balay kılaştap çoruur apargan-dır (13) ("Möge-Şagaan Toolay")²⁹

²⁸ Metin Ergun-Mehmet Aça, **Tıva Kahramanlık Destanları I**, , Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 25.

²⁹M. Ergun-M.Aça, a.g.e., s.30.

Destanlarda dörtlük nazım biriminin yerini, “tydek” ya da “tirad” olarak adlandırılan dizeler kümesi alır. Metin Ergun ile Mehmet Aa’nın aktardıklarına göre Grebnev, bu durum hakkında Şunları yazmaktadır: “Genelde dizeler belirli bir kıta ya da beni oluŐturmadan uzun ve sonunda duyguyu vurgulayıcı kelimeler bulunan bir tiradı meydana getirmektedir”.³⁰ Kazak Türklerinin destancılık geleneğindeki “cır” nazım Şekline ya da Kırğız folklorcuların “corgo söz”ne benzeyen bu Şekil özelliğinde, her çeşit kafiye görülmekle birlikte çoklukla yarım ve asonans kafiye görülmektedir. Ayrıca, destanlarda, dize başı kafiye de sık sık görülmektedir. Aynı durum, Karakalpak, Kazak, Kırğız, Altay, Hakas ve Şor Türklerinin destanlarında da görmektedir. AŞağıdaki örnekte, bir ve birden fazla ses benzerliğine dayanan hem dize başı hem de dize sonu kafiyeyi görmek mümkündür:

Kara torgu tonnug,
Kara dordum kurlug,
Karaktıg odagalıg
Kara kiŐ keŐi brttg,
Ő er kırtkan,
Ő saadak eletken (“Mge Şagaan-Toolay”)³¹

Tıva ve diğer bazı Türk topluluklarının (Altay, Şor, Hakas, Kırğız, Kazak) kahramanlık destanlarında görülen hece lŐ ve kafiye serbestliği, son derece uzun olan kahramanlık destanları terennüm eden destancıların, engellemektedir. Ayrıca dize başlarındaki tek ses benzerliğine dayanan kafiye sistemi ve serbest ölçü, destan anlatıcıları için dörtlük nazım birimine göre çok daha kullanıŐlı görülmektedir.

Tıva Türklerinin kahramanlık destanlarında yer alan konular ve tipler, Güney Sibirya’nın diğer Türk topluluklarından Altay, Hakas ve Şor Türklerinin kahramanlık destanlarında yer alan konu ve tip özelliklerine büyük oranda benzemektedir. M. Ergun’un aktardıklarına göre; Tıva Türklerinin destanlarının konu ve kompozisyon özellikleri üzerinde duran araŐtırıcıların başında L. V. Grebnev gelmektedir. Tıva Türklerinin kahramanlık destanlarının teŐekkülünü VIII. yüzyıllara kadar götüren

³⁰ M.Ergun-M.Aa, a.g.e, s.30.

³¹ M.Ergun-M.Aa, a.g.e, s.31.

Grebnev, kahramanlık destanlarını konu ve kompozisyon özellikleri bakımından üç gruba ayırmaktadır:

1. Bahadırların sadece eş bulmak ya da aramak için sefere çıkışlarını ve mücadelelerini anlatan destanlar: “On Beş Harlıg Alday-Sümbür”, “Aldın-Çaagay, Anaa-Mergen”, “Han-Şilgi Attıg Ham-Möge”, “Kan-Kara-Möge”, “Tana-Herel”, vd.
2. Bahadırların gelin ya da eş aramakla beraber hanlara karşı yürüttükleri mücadeleleri anlatan destanlar: “Möge-Şagaan-Toolay”, “Küçün-Hüren Attıg Hürü-Maadır”, “Kajır-Kara-Haan”, “Arzılan-Kara Attıg Hunan-Kara”, “Bayan-Toolay”, “Arzılan-Kıskıl Attıg Arzılan-Mergen”, vd.
3. Bahadırların sadece hanlara ve yabancı istilacılara karşı yürüttükleri anlatan destanlar: “Kangıvay-Mergen”, “Ulug-Kara-Möge”, “Hööküy-Kara”, “Öleedi-Mergen”, “Erge-Kara-Sıybın”, vd.³²

Metin Ergun ve Mehmet Aça, Grebnev’in bu tasnifinin, Baysklan ve Orus-ool tarafından değerlendirildiğini ve daha da genişletilerek kapsamlı bir hale getirildiğini belirtmektedir. Bu tasnif üç bölümden oluşur:

1. Dedenin son günleri, 2. Dedenin oğlunun, yani, esas kahramanın babasının ölümü, 3. Tüm dramatizm ve torunun hayatta başarılı olması.

Bu tür bir yapı, yani üç kuşağın hikâyesinin anlatılması, “Kuçun-Huran Attıg Huru-Maadır”, “Kajır-Kara-Han”, “Boktu-Kiriş, Bora Şeeley”, “Arzılan Kıskıl Attıg Artılan-Mergen” gibi destanlarda da görülmektedir. Tüm bu destanlarda ilk kuşağın temsilcileri ya ölür ya da düşmana esir düşerler. İkinci kuşak kahramanların hayatı doğumlarından evlenmelerine kadar anlatılır. (“Möge Şagaan-Toolay” hariç) Onlar genelde ölenleri diriltirler ya da düşmanın elindeki ilk kuşağın ölü kahramanlarını kurtarırlar. Üçüncü kuşağın kahramanlarının kaderleri de doğumdan evlenmelerine kadar anlatılmaktadır.

Baysklan, Tıva kahramanlık destanlarının bir diğer konu-kompozisyon tipi olarak da “iki kuşak-iki ayrı olay”ın anlatılmasını göstermektedir. “İki kuşak-iki ayrı olay”ın anlatıldığı destanlara da “Kalçan-Şilgi Attıg Küre-Hevek”, “Bayan-Toolay”, “Arzılan-Kara Attıg Hunan-Kara”, “Demir-Mergen”, “Alday-Buuçu” gibi metinleri

³² M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.33.

örnek olarak vermektedir.³³ Bu tür, destanlarda başta babanın hayatı ve kahramanlıkları, daha sonra da oğlun hayatı ve kahramanlıkları anlatılmaktadır. Bu tip destanlarda daha çok ikinci kuşağın, yani, oğlun hayatı ve kahramanlıkları üzerinde durulmaktadır.

Baysklan'ın, üçüncü tip destanlar olarak bir kuşağın kahramanlıklarının anlatıldığı destanlardan söz ettiğini belirten Metin Ergun ile Mehmet Aça, bu tür destanlarda kahramanların dede ya da babalarından hiç söz edilmediğini, ediliyorsa da birkaç kelimeyi geçmediğini belirtmektedir. Konu, genelde sadece bir kahraman etrafında anlatılmaktadır. Fakat bu tür destanların anlatım yapısı bir ya da iki bölümden oluşabilmektedir. Bu iki bölümden biri, kahramanın gelin arama mücadelesini anlatmaktadır. Gelin ya da kız almak için verilen mücadeleler de genelde şunlardır:

1. Kahraman, istediği kızı rakipleriyle girdiği mücadeleden (ok atma, at yarışı, güreş) galip çıkarak almaya hak kazanır, 2. Kahraman, rakiplerle mücadele etmez; fakat müstakbel kayın babanın üç zor şartını yerine getirerek kızı almaya hak kazanır, 3. Kahraman, hem rakiplerini yenerek hem de kızın babasının buyurduğu yerine getirilmesi zor işleri yerine getirerek kızla evlenmeye hak kazanır.³⁴

Destanların çok azında kız peşinde seferlere çıkmaksızın sadece düşmanlarla mücadele etme hikâyesinden söz edilmektedir.

S. M. Orus-ool'un yaptığı sınıflandırmada da yazar, Tıva Türklerinin destanlarının, Altay, Hakas, Şor Türklerinin destanlarında olduğu gibi, arkaik unsurlarla dolu olduğunu yazarak destanlardaki ana konuların kahramanın nişanlı/kız peşinden gitmesi, hanın verdiği zor görevleri yerine getirmesi, kahramanın yabancı istilacı hanlarla mücadele etmesinden ibaret olduğunu, ayrıca, kahramanın yakın akrabaları (anne, kardeş) tarafından ihanete uğramasını anlatan destan metinlerinin de olduğunu ifade etmektedir. Orus-ool, bir de kız kardeşin erkek kılığına girerek ağabeyi için kız aradığı ve kız için düzenlenen yarışmalara iştirak ettiği destanlardan söz etmektedir. Tıva Türklerinin destanlarında olayların üç kuşak (dede-baba oğul), iki kuşak (baba-oğul) ve sadece kahraman etrafında anlatılması hususuna Orus-ool da temas etmiş, üç ve iki kuşak etrafında şekillenen destanlarda her bir kuşak için anlatılanların bir bölümü

³³ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s. 35.

³⁴ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.36.

oluşturduğunu, bu tür destanlarda daha çok son kuşak (torun-oğul) üzerinde durulduğunu yazmıştır.

Tıva Türklerinin destanlarının konu-kompozisyon yapısı üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran S. M. Orus-ool, Tıva Türklerinin destanlarının temel bölümleri ya da epizotlarını ve bu epizotlara bağlı temel motifleri şu şekilde tespit etmektedir:³⁵

- I. Başlangıç Bloğu (Giriş Epizotu)
 - A) Çocukları Olmayan Ana-Baba
 - B) Olağanüstü Doğum
 - II. Kahramanın Çocukluğu
 - A) Kahramanın Hızlı Büyümesi
 - B) Kahramanın Olağanüstü Gücü
 - III. Kahramanın Ad Alması
 - A) Atın Yakalanması
 - B) Atın Denenmesi
 - C) Kahramana ve Atına Ad Verilmesi
 - IV. Kahramanın Eş/Sözlüsünü Bulmak İçin Sefere Çıkışı
 - A) Kız/Gelin/Sözlü Hakkında Bilgi Öğrenme, Haber Alma
 - a) Amcadan
 - b) Babadan
 - c) Attan
 - ç) Kutsal Kitaptan (Sudur, Hopçu Kara Sudur)
 - d) Diğer Kişilerin Anlattıklarından ve Bunun Dışında Lamadan.
 - e) Yakından Geçen Üç Kuğudan
 - B) Yoldaki Engeller
 - C) Bahadırın Kızın Babası Olan Hanın Obasına Varışı
 - Ç) Kahramanın Kız İçin Yapılan Yarışlara Katılması
 - V) Bahadırın İstilacı Düşmanlara Karşı Mücadelesi
 - A) Kahramanın Obasının Talan Edilmesi ve Ana-Baba ve Karısının Tutsak Edilmesi
 - B) Kahramanın Akrabaları İçin İntikam Alması
 - C) Kahramanın Düşmanlarına Karşı Mücadelesi ve Zaferi
- Orus-ool, Tıva kahramanlık destanlarının konularının şu ana motiflerden oluştuğunu ifade etmektedir:³⁶
- 1. Çocuksuz ana baba
 - 2. Ana rahmine olağanüstü düşüş
 - 3. Kahramanın olağanüstü doğumu
 - 4. Kahramanın hızlı büyümesi
 - 5. Kahramanın olağanüstü gücü ve ilk Kahramanlığı
 - 6. Kahramanın atını bulması, yakalaması, denemesi ve eyerlemesi
 - 7. Gelin/sözlü hakkında haber alma.
 - 8. Kahramanın kız/gelin için yola çıkması
 - 9. Yoldaki engeller
 - 10. Kahramanın kendisinin ve atının başka bir canlı varlığa dönüşmesi (şekil-kılık değiştirme)
 - 11. Hanın obasına geliş
 - 12. Gelin için düzenlenen yarışmalara katılma
 - 13. Zafer, başlığın verilmesi, kahramanın gelin ya da kızla kendi obasına dönüşü

³⁵ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.37.

³⁶ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.38.

Bu motifler genel olarak destanların birinci epizodunu (bölümünü) oluşturmaktadır. İkinci bölümü (epizodu) oluşturan motifler ise şunlardır:

14. Kahramanın kendi obasına dönüşü
15. Obasının talan edilmesi ve ana-babasının tutsak edilmesi
16. Kahramanın düşmanın ülkesine ya da obasına gidişi
17. Kılık değiştirmesi (atıyla birlikte)
18. Kahramanın düşmanın ülkesine, obasına gelişi
- 19) Düşmanı yenmesi
- 20) Zafer, tutsak edilen ana-baba ve yağmalanan mal-mülkle kahramanın kendi obasına gelmesi
- 21) Toy ve mutlu son.

Tıva destanlarda, Türk boylarının kahramanlık destanlarında olduğu gibi, “epitet”, “teşbih”, “mübalaga” ve “istiare” şiir unsuru çokça bulunur. Destan kahramanlarıyla ilgili tasvirler, diğer Türk boylarının kahramanlık destanlarıyla aynılık göstermektedir. “Han Kögeldey” toolunda Han-Kögeldey şu şekilde tanımlanmaktadır:

Şenektigge şeldirbes,
Mayıktıgga bastırbas,
Çaaktıgga çargızın alıspas,
Çarınığın aldında düşpes,
Hannıg karalığ Han-Kögeldey³⁷

Destanlarda destan kahramanlarının önde gelen sıfatlarından birisi de son derece zengin olmalarıdır. Otlaklara sığmaz ylık ve inek sürüleri, dağ gibi etleri, bitmez tükenmez içecekleri vardır:

Ton-Aralçın haanın
Soondan töreen dunmazı çok,
Murnundan töreen akızı çok,
Ektinden aşkan ettiğ,
Bajından aşkan maldıg,
Malın maldaar, ijin kılır
Ses hüler attıg,
On beş ton kuu kuurumçu alışkılar
Eştig çüven irgin iyin... (“Ton-Aralçın Haan”)³⁸

Bazı destanlarda ata ve ananın son derece yoksul kişiler olduğundan söz edilmektedir. “Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley” destanında sadece destanın başında yer alan ve destanda hiçbir rol üstlenmeyen yaşlı ve yoksul ana-baba, şu şekilde tasvir edilmektedir:

³⁷ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.39.

³⁸ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s. 45.

Kara-Hemnin ununga
Et deer edi-daa çok,
Mal deer malı-daa çok,
Yadı-türengi irey-kaday
Çurttap çorup-tur evespe.
Erten bolza, erten bolu bergen
Kejee bolza, kejee bolu bergen,
Aldan harnı ajıp,
Çeden harga çıgay bergen
İrey-kaday çümezi irgin.
Üş uruglug çümezi irgin.
Üş urugları duza kadıp,
Öskülep kelgen-daa mındıg turup-tur evespe.
Azıraan maldıg eves,
Arbay taraalıg eves,
Kara-Hemnin kat-çimizi-bile
Amıdıraar çümezi irgin. (“Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley”)³⁹

Destanlarda sadece kahramanların değil, düşman bahadırların ve atların da tasvirlerinin olağanüstülüğü dikkat çekicidir. Kahramanlara yoldaşlık eden, onları müşkül durumlardan kurtaran, akıl veren, konuşabilen, sahibiyle birlikte şekil-kılık değiştirebilen atların en önemli özelliği, üç kuşağın biniti olmaları, üç sadak eskitmeleri ve hiçbir canlının onlara yetişememesidir. Möge Şagaan-Toolay’ın atı Arzılan-Kıskıl, destanın giriş kısmında şu şekilde tasvir edilmektedir:

Üş er kırıtkan,
Üş saadak eletken,
Eegizinin toonu çok
Oorgazının çüzü çok,
Düktüg davannıg çüve mannap çetpes,
Çüglüg çalgınnıg kuş ujup çetpes
Arzılan-Kıskıl attıg çüven irgin. (“Möge Şagaan-Toolay”)⁴⁰

Destanlarda atın dışında, diğer bazı hayvanlardan bahsedilirken de hayvanların genel özelliklerinden söz edilmektedir. “Kangıvay-Mergen”de yer alan köpeklerden bahsedilirken şu tür ifadeye yer verilmektedir:

Düktüg kaldar ıt azıraandan angıda,
Dokpak baştıg
Doora karaktıg kiji
It baza azıraan siler be?-dep⁴¹

³⁹ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.46.

⁴⁰ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.47.

Destanlarda destan kahramanlarının eşleri ya da peşlerinden gittikleri güzeller hakkında ayrıntılı tasvirlerle yer verilmemektedir. Zaman zaman birkaç cümleyle tasvir edildikleri görülmektedir.

Bazı destanlarda, bazı kızlar hakkında genellikle birbirine benzer kısa tasvirler yapılmaktadır.

Çocuksuzluk motifinin yer aldığı bazı destanlarda kadın, çocuk doğuramaması ve ancak bazı işlemler sonucunda çocuk doğurması yönüyle ele alınmaktadır.

Uzun-Say-Kuv kadının çüven ergin.
Hüürtün-Kızıl taygazinga
Ta çejege, ta kajanga çurttap kelgen çüve.
Kadınından açi-üre dep çüve çene ünmeen irgin.
Aşak üş çüs harnı çaştap kelgeş,
Bodanıp olurup tur.
Kadınında açi-üre çok kançaarıl dep.
Bir aynın üjen honvunda,
İyi aynın aldan honvunda
Üş aynın totan honuvunda
Bodanıp kelgen. (“Alday-Buuçu”)⁴²

Tıva kahramanlık destanlarında, dikkat çeken bir başka özellik ise, tıpkı diğer Türk topluluklarının destanlarında olduğu gibi, destancıların anlatım sırasında sık sık renk ve sayılarla nesneleri tanımlayan sıfatlara başvurmalarıdır. Ayrıca destanlarda belli sayıların sıklıkla kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin, bir yerden bir başka yere gidiş süresi ile bir yerin bir başka yere uzaklığı belirtilirken şu kalıp ifadelerle başvurulduğu görülmektedir: “üş aynın tozan honuktug çerden”, “üş aynın tozan honukta”, vd.

Tıva Türklerinin destan anlatımında dikkati çeken önemli noktalardan birisi de kişinin yaşını ifade ederken kullanılan “harlıg” (“üç harlıg kıs”, “üş harlıg ças urug”, “on beş harlıg kiji”) ve gidiş süresi ile uzaklık ifadesi olan “honuktug” kelimeleridir. “Honuk” kelimesi, konma, geceleme anlamlarına gelmektedir ve mesafe ifadelerinde “doksan gecelik/konmalık yer”, “altmış gecelik/konmalık yer” anlamlarında

⁴¹ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.49.

⁴² M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.50.

kullanılmaktadır. “Harlıg” kelimesi de “karlı” anlamına gelmektedir ve yaş ifadelerinde yılın karın yağmasına göre ifade edildiğini göstermektedir. “Üş harlıg kış” ifadesi, “Doğumundan sonra üç kez kar yağın kız”, yani, “Üç yaşında kız” anlamına gelmektedir.⁴³

Tıva kahramanlık destanlarında sıklıkla “deg” ve “ışkaş” edatı kullanılarak benzetmeler (“teşbih”) yapılmaktadır. “Deg” ve “ışkaş” ile yapılan benzetmelere şu örnekleri vermek mümkündür:

“Haragan deg mal”, “Haya deg et”, “Attın adır kulaa deg”, “Benin iyi emii deg alışkılar”, vd.

Tıva Türklerinin destanlarında, tıpkı diğer Türk boylarının kahramanlık destanlarındaki gibi, kahramanların vücut özellikleri, silahları, giysileri, sahip oldukları zenginlikleri, mücadeleleri, güçleri-kuvvetleri mübalağalı bir şekilde anlatılır.

Tıva kahramanlık destanlarında bahadırların mücadeleleri de olağanüstü bir şekilde anlatılmaktadır. Başlayan mücadele aylarca sürebilmekte, kavganın şiddetinden yerin, göğün şekli değişebilmekte, bahadırlar dizlerine kadar yere bataabilmektedir. Ayrıca destanlarında, kahramanların mücadeleleri sırasındaki ok çekişleri de yine olağanüstü bir şekilde tasvir edilmektedir.

Kahramanlık destanlarında kahramanların silahları da her zaman olağanüstü derecede büyük ve sağlamdır. “Alday-Buuçu” destanında Alday-Buuçu’nun kılıcı ve oku şu şekilde tasvir edilmektedir:

Amıtan çüveden çanıp bolbas,
Sınıp bolbas,
Aldı kulaş albıs-şulbus
Ak selemelig çüven ergin.
Amıtan çüveden çanıp bolbas,
Sınıp bolmas, bizinge
Erig kannı eptep turup kılğan... (“Alday-Buuçu”)⁴⁴

⁴³ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.53.

⁴⁴ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s. 61.

Tıva kahramanlık destanlarında toylarla ilgili tasvirler de birbirine benzemektedir:

Ulug büree-büşküürün tırtarga,
Ulug üye çonu-daa çıgıp keep,
Biçe büree-büşküürün tırtarga,
Biçe üye çonu
Uzun hemnin ununga ündür,
Kıska hemnin kıdunga ündür
Çıglıp keep turlar.
Tun-Karatı-Haan oglunga, keninge
Tozan at dolganıp çetpes
Dordum sagaan örgeezin
Tiktirgen mindıg turup-tur.
Albatı-çonu aragalaan-darılaan
Aştangan, çemnengen,
Nayırlaan-bayırdaan turup-tur.
Tozan honuktun doy-nayırın-daa kılıp,
Aldan honuktun amır-çırgalın
Çırgap turgan çüvezi irgin iyin.
Dört aynın nüürün töndür-daa
Nayırlap-bayırlap kelgeş,
Haannın oglunun ulug nayır-doyu
Moon-bile ertip turup-tur. ("Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley")⁴⁵

Tıva kahramanlık destanlarında bahadırların atlarıyla birlikte bir yerden bir başka yere gidişleri de genellikle benzer ifadelerle anlatılmaktadır:

Tos çıldın nüüründe dün-hün çok
Halıdıp, ujudup çorup olurop,
Bulutug deernin adaa-bile,
Buduktug ıyaştın kırı-bile
Ujudup, halıdıp çorup oturop-tur.
Bora-Şeeleynin adının kan bolat duyuv
Deer çerenge deep ertip,
Degbes çerenge tugaynıp
Ertip çorup oturop-tur. ("Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley")⁴⁶

Tıva kahramanlık destanlarında başlangıç-geçiş-bitiş formelleri de sık sık toolçular tarafından kullanılmıştır.

"Şıyaan am!
Kalak çüve hadıp,

⁴⁵ M.Ergun-M.Aça, a.g.e s.62.

⁴⁶ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.64.

Borbak çüve çuglup,
İrt-serge mıyızı irip-düjüp... ("Möge Şagaan-Toolay")⁴⁷

Büdüü bilirge burgan deg,
Bürgep çaarga deer deg,
Ergil-Sendil kadının
Naygi-Maygi maadır çorup-tur.

Tıva Türklerinin destancılık geleneğinde destancılar, destan anlatımını tamamlarken zaman zaman kalıp bitiş ifadeleri kullanmaktadırlar. Kullanılan ifadeler genelde kısadır:

Şıyaan am.
Ol inaar baardı,
Men çanıp keldim. ("Möge Şagaan-Toolay")⁴⁸

Tıva Türklerinde destan ve masal anlatıcılarına "toolçu" adı verilmektedir. "Toolçu"lar hem masal hem de destan anlatabilen sanatkârlardır.

Toolçular, masal ve destan anlatmayı, yaşlı akrabalarından ya da usta toolçulardan öğrenirler. Masal ve destan anlatma tarzı ya da üslubu, babadan oğla ya da ustadan çırağa geçtiği için farklı masalcılık ve destancılık mektepleri meydana gelmiştir.

Tıva Türklerinin destancılık geleneğinde birkaç destancılık mektebinden söz etmek mümkündür:

1) Ulug-Hem mektebi: En önemli temsilcileri, Baazanay Tülüş ve onun öğrencileri Baştak-ool Sarıg-Şır, Kırgıs Dadar-ool (Çimçak Kara), Çöldüm-ool Andrey ve diğerleridir. 2) Süt-Höl mektebi: En önemli anlatıcısı Oorjak Mannay ve onun öğrencileri Monguş-Hurgul-ool ve oğlu Songaar-ool'dur. 3) Dzun-Hemçik (Dorgun) mektebi: Temsilcilerinden bildiğimiz Sat Tevek-Kejege ve oğlu Sat Kavaakay'dır. 4) Mongun-Tayga mektebi: En önemli temsilcileri Oorjak Çançı-Höö ve öğrencileri Saaya Sambuu, Salçak Donduk, Oorjak Dadar-ool'dur.⁴⁹

⁴⁷ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.65.

⁴⁸ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.69.

⁴⁹ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.72.

Tıva Türklerinde destan ve masal anlatıcıları, genelde orta yaşlı ve ihtiyar erkeklerden oluşmaktadır. 10-12 yaşlarından itibaren destancılığa başlayan Toolçular genelde okuma-yazma bilmeyen insanlardır; ancak nadiren de olsa Moğol ve Tibet dillerinin yanı sıra Kazak ve Altay Türkçelerini de bilen toolçulara rastlanmaktadır. Kadın toolçular da vardır; fakat bunlar daha çok çocuklara “kara tool” adı verilen sıradan masalları anlatmaktadırlar.

Toolçuların geçim kaynağı çoğunlukla hayvancılık, tarım ve balıkçılıktır. Bunların önemli bir kısım da hayatını avlanarak kazanır. Buradan da anlaşılacağı üzere, pek çok toolçu için destan ve masal anlatmak, birincil iş değildir. Tıpkı Altay, Hakas ve Şor Türklerinde olduğu gibi, kahramanlık destanları toolçular tarafından çoklukla geceleri anlatılmıştır. Toolçu, destan ve masalı eksik anlatmamakla, unutmamakla yükümlüdür ve anlattığı destan ve masalı ilahi bir metin gibi algılamak zorundadır. Anlattıkları metinleri eksik anlattıkları, unuttukları ve onlara karşı saygısızlık ettikleri takdirde toolçuların “tool eezi” tarafından cezalandırılacaklarına inanılmıştır. Destancıların destan metinlerini eksik ya da yanlış anlattıkları takdirde iyeler (“tayga eezi”, vs.) ve destan kahramanları tarafından cezalandırılacaklarına dair inanış, Kırgız, Altay, Hakas, Şor Türkleri arasında da yaygındır. Tıva Türklerinde, destan anlatımı son derece ciddi bir iş olarak algılanmıştır. Destanlar bir toplumun tarihini ve inanç sistemini yansıtmaktadırlar ve anlatıldıkları sırada onlara karşı derin bir saygı beslenmektedir. Destancı, kendisinden destan anlatması istendiğinde teklifi reddetmektedir; aksi halde destanın ruhunu kızdıracağına ya da gücendireceğine inanılmıştır. Böyle bir durumda da herkesi verimsiz bir av bekleyecektir. Destancı anlatmaya başladığı destanı geceler boyunca sürse de bütün detaylarıyla anlatıp tamamlamakla yükümlüdür. Bu belirttiğimiz hususlar, hem destancının hem de dinleyicinin destana ve destanın ruhuna karşı çeşitli sorumlulukları olduğunu göstermektedir. Bir destancının destan anlatımı sırasında en korktuğu ve sevmediği şeylerden birisi dinleyicilerden bazılarının anlatım sırasında uyuyup kalmasıdır.

Tıva Türkleri arasında toolçuların çok yaşayacağına inanılmıştır. İnanişe göre, toolçu, anlattığı masal ve destanla iyeleri dinlendirip eğlendirmekte ve bu sayede bütün

kötülüklerden korunmaktadır. Aslında toolçuyu koruyan büyü ve koruyucu bir güce sahip olan masal ve destanlardır.

Tıva Türkleri de tıpkı Altay, Hakas ve Şor Türklerinde olduğu gibi, avcılarının taygaya avlanmaya giderken yanlarında toolçu götürmelerinin avlarını bereketlendireceğine inanırlar. Adı geçen Türk topluluklarında destancı ve masalcıların anlattıkları destan ve masallarla “tayga eezi”ni memnun ettiklerine ve memnun kalan “tayga eezi”nin de memnuniyetinin göstergesi olarak avcılara av hayvanları sunduğuna inanılmıştır. Bu nedenle avcılar, avlandıktan sonra av hayvanlarını toolçularla eşit olarak paylaşırlar.

Tıva’larda destancılar, halktan her zaman saygı görmüşlerdir. Kahramanlık destanlarının anlatılması için herhangi bir uygun zaman yeterli olmuştur. Destancılar, günlük çalışmaların sonunda çadırlarda, av sırasındaki dinlenmelerde, dünyaya gelen çocuk için düzenlenen toylarda, yeni yıl bayramı “şagaa”da ve cenaze törenlerinde kahramanlık destanları terennüm etmişlerdir. Her destancının kendine has bir repertuarı olmuştur ve bu destancılar av ve cenaze törenlerinde belli destanları anlatmışlardır.

Yaşlıların inancına göre, cenaze töreni öncesinde anlatılan destanlar, ölünün öbür dünyada rahat yaşamasını sağlamaktadır. Aynı inancı Altay Türkleri ile Buryatlar arasında da görmek mümkündür. Altay Türkleri arasındaki bir inanışa göre, ölümden sonra ölen kişinin ruhu kırk gün daha yaşamaktadır. Bu süre içerisinde de öteki dünyadan ölen kişinin ruhunu almak amacıyla gelen ruhlarla ölen kişinin ruhunun toplumdan insanlara zarar verebileceğine inanılmıştır. Bunun için de dikkatli olmak ve çeşitli önlemler almak gerekmiştir. Alınan önlemlerden birisi de destancıya destan anlatırmaktır. Bu tür destanlar çoklukla ölünün yedinci ve kırkinci günlerinde anlatılmıştır. Güney Sibiry bölgesinde görülen bu inanışın benzerlerini Türkiye sahasında da görmek mümkündür. Türkiye sahasında, ölünün arkasından, özellikle de yedinci ve kırkinci (ya da elli ikinci) günlerde Mevlit ya da Kur’an okunmaktadır ve bu okuma, Güney Sibiry Türklerindeki destan anlatımının yerini almıştır.

Kahramanlık destanları acele edilmeden birkaç saat içinde anlatılmalıdır; fakat çoğu destan üç ya da daha fazla güne uzayabilmektedir.

Destanlarda konular hızlı gelişmez, aksine, gayet yavaştır. Bu sayede, destancı tarafından olayların kendine has anlam ve niteliği, dinleyiciye tatmin edici bir şekilde aktarılmaktadır. Anlatımı ağırlaştırmak için destancılar tarafından başvuru yöntemlerinden birisi, aynı olayı üç, yedi, bazen de dokuz kez tekrarlayıp anlatmaktır. Kahramana bineceği at yedi kez aratılır, kahraman yedi kez ava çıkarılır, vs. Bahadırın gücünün kuvvetinin anlatıldığı, ok çekişinin tasvir edildiği durumlarda da yavaşlatılmış anlatıma başvurulmaktadır.

Toolçular, destan ve masal anlattıkları sırada kendilerini bütünüyle anlattıkları metne kaptırıp dinleyicileri de anlattıkları metnin içine çekerler. Her toolçunun kendine has bir anlatımı biçimi vardır. Masal ve destan anlatan toolçuya, dinleyiciler tarafından hediyeler sunulmaktadır ve buna halk arasında “holun aktaar” (elini aklama) adı verilmektedir.⁵⁰ Her yurttan dinleyiciler, toolçuya ya çay, ya et ya da süt ürünlerinden birini vermektedir.

Tıva Türklerinin kahramanlık destanlarının destancılar tarafından geçmişte, herhangi bir müzik aleti eşliğinde terennüm edilip edilmediği konusunda Metin Ergun şu bilgileri vermektedir: Destancıardan ses kayıt cihazıyla destan derleme işine 20. yüzyılın ikinci yarısında başlanmış ve ses alma cihazıyla yapılan deneme kayıtlarında destancıların destanları, birkaç destan dışında, herhangi bir müzik aleti eşliğinde terennüm etmedikleri görülmüştür. 1917 Bolşevik Devrimi’nden önce ve özellikle de 1940 ile 1960 yılları arasında yapılan destan denemeleri sırasında derleyiciler, destancıların icra tarzları hakkında herhangi bir bilgi kaydetmemişlerdir. Hatta destancıların adı-soyadı, baba adları, doğum tarihleri gibi en temel bilgilerin bile zaman zaman ihmal edildiği görülmüştür.⁵¹

⁵⁰ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.77.

⁵¹ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.78.

Tıvalarda geleneksel kahramanlık destanları, destancılar tarafından şarkı (vokal) ve mısra şekillerinde anlatılmıştır. Mısra biçiminde anlatıma “çugaalap ıdar” (mısralı sözlü anlatımı), şarkı biçiminde anlatıma da “alğanıp (kanzıp) ıdar” (kamlaniya) ve “ırlap ıdar” (melodik, ezgili anlatım) adları verilmiştir.⁵² Tıva kahramanlık destanlarının manzum yapısı ve şiir ritmi olmasına rağmen, geçmişte nesir şekilde de anlatıldığı bilinmektedir. Şarkı (ezgili) şeklinde anlatma yeteneği olmayan birkaç destancı, destanları nesir halde anlatmışlardır. Nesir anlatımında da vurgulu bir anlatım söz konusudur. Bazı anlatıcılar, iki ayrı anlatım biçimi olan şarkı ve mısra sözlü şeklini de kullanmışlardır.

Bazı araştırmacıların vermiş olduğu bilgilere göre, Altay, Hakas ve Şor Türklerinin destanlarının özel bir ezgiyle (kay) söylenmesine karşın, böyle bir durum Tıva Türklerinin destanlarında görülmemektedir. Yani Tıva kahramanlık destanlarının, “kay” adı verilen özel ezgi ve müzik aleti kullanılmadan terennüm edildiğini belirtilmektedir.

Bu durumda anlaşıyor ki, Tıva Türklerinde “masal” olarak nitelendirilen metinlerin ezgili bir şekilde anlatımı yaygın değildir. Bu duruma müzik yeteneğine ve geleneksel kültüre sahip olmayan toolçuların mensur ya da manzum ve ezgisiz bir anlatımı tercih etmesi neden olabilir.

Metin Ergun ile Mehmet Aça, Tıva’da kahramanlık destanlarının 20. yüzyılda çoklukla ezgili; fakat herhangi bir müzik aleti kullanılmadan anlatıldığını hatta bazı destanların ezgisiz ve mensur bir şekilde terennüm edildiğini belirtmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, geleneğin çok daha canlı bir şekilde yaşadığı daha eski dönemlerde herhangi bir müzik aletinin icraya eşlik edip etmediği sorusuna, elde doyurucu ya da ikna edici bir bilgi söz konusu olmadığı için kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Fakat Tıva Türklerinin destancılık geleneğinin Güney Sibirya’nın diğer Türk halklarının destancılık geleneği ile olan ilişkisi göz önüne getirildiğinde geçmişte destan icrasına herhangi bir müzik aletinin (Çadagan, doşpuluur, igil, vs.)

⁵² M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.78.

kullanılmış olabileceği de akla yatkın gelmektedir. Geleneğin zayıflamasına rağmen, 20. yũzyılda Altay, Hakas ve şor Tũrkleri arasında destanlar mũzik aleti eşliğinde de icra edilmiştir. Fakat aynı şeyi, Tıva Tũrklerinin destancılık geleneği hakkında sũylemek zordur. Sũzũn kıyası, geleneğin zayıfladığı bir dũnem olan 20. yũzyılın bilgileri ve kayıtları ışığında destancılar, destanları herhangi bir mũzik aleti kullanmadan anlatmışlardır.

I. BÖLÜM

1. ESKİ TOPLUMLARLA DİNLERDE DAĞ

1.1. Eski Toplulukların İnançlarında Dağ

Dağlar, hem “ilkel” inanç sistemlerinde, hem de tek tanrılı dinlerde önemli bir yere sahiptir. Tek tanrılı dinlerde denizler ve yıldızlarla birlikte üzerlerine ant içilen dağlar, kutsalların merkezinde yer almaktadır. Aşağıda öncelikle Sümerler, Mısırlılar, Hindular, Yunanlılar, Çinliler gibi eski milletlerin inanç sistemlerinde yer alan dağlarla ilgili örnekleri, ardından da üç büyük dinin (Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam) kutsal kitaplarında yer alan dağlarla ilgili kimi bölümleri aktarmaya çalışacağız. Eski topluluklarla uygarlıklarda yer alan dağlarla ilgili inançlar sadece zikredilecek, üzerlerinde yorum yapılmayacaktır. Verilecek örnekler, dağ kültü inancının hemen hemen bütün topluluklarla uygarlıklarda yaygın ve etkin olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Orta Doğu ve Anadolu coğrafyasına ait topluluk ve uygarlıkların dağlarla ilgili inanışlarının yansımalarını, bu bölgede ortaya çıkan tek tanrılı dinlerde de görmek mümkündür. Ayrıca, tek tanrılı dinlerin bu bölgedeki dağlarla ilgili inanışların korunması ve gelişmesinde etkili olduğunu da özellikle belirtmek gerekmektedir.

İnanç ve mitoloji sistemleriyle Orta Doğu’nun kendilerinden sonra gelen topluluklarını (özellikle de Samileri) derinden etkileyen Sümerlerde En-lil, kutsal dağların kralı tanrıdır. İlk kaosun sularından yükselen dünya dağı ve onun tepesinde En-lil taht kurmuştur.⁵³

⁵³ Hikmet Tanyu, **Dağlarla İlgili İnançlar**, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 5

Sümerlerin Ay-tanrısı Nanna ve eşi Ningal, “doğu dağı”nda yükselip, “batı dağı”nda batan güneş tanrısı Utu’nun ana babasıdır.⁵⁴

Sümer mitoloji hakkında araştırma yapan S.N. Kramer, Sümerlerde evrenin yaratılışı ile ilgili görüşleri değerlendirerek şu sonuca varmıştır: Başlangıçta ilksel deniz vardı.(Sümerler onu her zaman varmış gibi düşünürler) İlksel deniz, gök ile yerin birliğinden oluşan kozmik dağı vücuda getirdi. Gök tanrısı An ile yer tanrısı Ki’nin birleşmesinden hava-tanrısı Enlil doğdu.⁵⁵

Dünyanın en eski ve köklü uygarlıklarından birisini meydana getiren ve bu uygarlığıyla batı uygarlığının gelişimine de ciddi katkılar sağlayan Mısırlılar yaratıcı olarak gördükleri Tanrı’yı “ilk dağ”a oturtmuş ve tasvirlerini böylece tapınaklara koymuşlardır.⁵⁶

Sümer uygarlığından derin bir şekilde etkilenen Samiler de, diğer pek çok topluluk gibi, dağlara tazimde bulunmuşlardır. 3000 yıl kadar önce bugünkü Suriye’de ve çevresinde yaşayanlar da dağların ilahı olduğuna inanmışlardır.⁵⁷

Babil’de, dünya dağının kutsal iki tepesi inancı vardır. Dağ, yerin sembolü olarak kabul edilmiştir.⁵⁸

Babil mitolojisinde “ kozmik dağ” inancı da dikkat çekmektedir. Babil’de Ziggurrat dünyanın kendisidir, çünkü tapınak kozmik dağ simgeler. Çok sayıdaki Keldani resimyazılı sahnede, tanrı tıpkı bir güneş tanrısı gibi iki dağ arasından çıkar gelir. Kutsal dağ tam bir tahttır; çünkü sahip tanrı, Evrenin yaratıcısı orada hüküm sürer.⁵⁹

⁵⁴ Samuel Noah Kramer, **Sümer Mitolojisi**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001, s.86.

⁵⁵ Kramer, a.g.e, s. 83.

⁵⁶ Tanyu, a.g.e, s. 5

⁵⁷ Tanyu, a.g.e, s. 5

⁵⁸ Tanyu, a.g.e, s. 6

⁵⁹ Mircea Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 26.

Mezopotomya kültürlerinde dağın “öte dünyanın eşiği” anlamı da vardır. Ruhlar ölümler dünyasına dağlardan geçerek girerler. Asur dilinde “ölmek” için kullanılan genel terim “dağlara yapışmak”tır.⁶⁰ Güneş dağlar arasından batar ve ölünün öbür dünyaya uzanan yolu da oradan geçer. Görüldüğü gibi dağ, dünyanın merkezi olduğundan ölümden sonra da ruh, dağlara yani merkeze yönelmektedir.

Bütün Sami geleneklerinde merkez kozmik dağın zirvesi olarak hayal edilmiştir. Dağların önemi buradan gelir. Bunlar çok önceki zamanlarda ilksel sülardan hemen sonra yaratılmışlardır; yeryüzünün temelleri ya da Arap geleneğine göre “yeryüzünün direkleri”dirler; iki dünyayı birbirine bağlarlar; toprağı bereketli kılan sular oradan doğar ve yamur bulutları onların üstünde yükselir. Bu nedenle en kutsal yerler oralardır.

Mircea Eliade’nin belirttiğine göre;

“Süryanice bir kitapta Âdem yeryüzünün merkezinde, daha sonra İsa’nın hacının dikileceğı yerde yaratılmıştı. İsa, Âdem’in yaratıldığı yer olan kozmik dağın zirvesinde, yaratılışın merkezinde acı çekerek, kanıyla bütün insanoğlunun günahlarını bağışlatır ve kurtuluşa götürür. İsanın çilesi bütün yeryüzünü kapsar, çünkü kozmik dağın zirvesi olan Golgotha büyüsel olarak bütün gezegeni kavrar.”⁶¹

Dağ, Babilonya mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Babilonya tufan mitosuna bakıldığında; orada anlatılanların Nuh tufanı ile çok benzer olduğu görülmektedir: ...Fırtına altı gün altı gece ortalığı kasıp kavurur. Yedinci günde yatıştır; Ut napıştim dışarıya bakar her şeyin damın üstü gibi dümdüz olduğunu ve tüm insanların balçığa dönüştüğünü görür. Gemi Nisir dağında karaya oturur. Unapıştim yedi gün bekler ve sonra dışarıya kumru yollar; kumru konacak yer bulamaz. Sonra bir kır langıöç gönderir; o da döner. Son olarak yolladığı kuzgun yiyecek bulur ve dönmez. Bunu üzerine Unapıştim, gemideki herkesi dışarıya bırakır ve tanrılara kurban sunar.⁶²

Tufan efsanesinden başka Babilonya Gılgamış Destanında da kahraman Gılgamış’ın aşmak zorunda olduğu kutsal bir dağdan, Maşnu dağından, söz

⁶⁰ Eliade, a.g.e, s. 28.

⁶¹ Eliade, a.g.e, s. 31.

⁶² Samuel Henry Hooke, **Ortadoğu Mitolojisi**, Çev: Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Yayınevi, 2002, s.59.

edilmektedir: Gılgamış ölümsüzlüğe kavuşan tek ölümlünün atası Utnapiştım olduğunu bilmektedir ve kendisinden ölümün ve yaşamın gizlerini öğrenmek için onu bulmaya karar verir. Gezisinin bşında Meşnu denen bir sıradağın eteklerinde, dağın, akrep-adam ile karısının bekçiliklerini yaptıkları girişine gelir. Akrep-adam kendisine, o güne dek hiçbir ölümlünün Meşnu dağını aşamadığını ve tehlikelerini göğüsleyemediğini söyler; ama Gılgamış kendisine gezisinin amacını açıklayınca bekçi geçmesi için bırakır.⁶³

Fenikelilerde yüce dağlar kutsal sayılmış, ayinler ve tapınaklar yükseklerde yapılmıştır. Lübnan dağları, kutsal dağlar olarak kabul edilmiştir.⁶⁴

Batılılar tarafından 18. yüzyıl boyunca uygarlığın mimarı olarak görülen Hintliler için Kailos ve Himalaya kutsal dağlardır. “Hint kozmogonisine göre, dünyanın merkez noktasında Meru bulunuyor ve onun etrafında güneş, ay ve yıldızlar dönüyor, gene o dağda tanrılar oturuyor.”⁶⁵

Eski Yunanda, tanrıların ikamet yeri, Olimpos dağı idi. Olympos, Mekadonya ile Teselya arasında oldukça heybetli bir sıradağın en yüksek tepesi idi. Kutsal olan bu dağın en tepesinde ise, Yunan tanrılarının başı olan Zeus oturmakta idi. Zeus, Olympos dağının Ulu Tanrısı, dünyanın sahibi, tanrıların ve insanların babası idi. Tanrı dağı Olympos’ta saraylarını kuran ölmezlerin hepsi birbirlerinin hısım ve akrabası idiler.⁶⁶

Yunan mitolojisinde Olympos dağı ve tanrılarla ilgili pek çok örnek metin bulunmaktadır. Örneğin; Zeus, karısı Hera, çocukları, kardeşleri ve öbür tanrılarla Olympos dağına yerleşip saltanat sürmeye başladı. Fakat bu sefer de karşısına Gaia ile Uranos’un Othrys dağına yerleşmiş oğulları, Titan’lar çıktı.⁶⁷

⁶³ Hooke, a.g.e, s.65.

⁶⁴ Tanyu, a.g.e, s. 6.

⁶⁵ Tanyu, a.g.e, s.6.

⁶⁶ Tanyu, a.g.e, s.6.

⁶⁷ Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi**, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, (t.y.) ,s. 8.

İnsanın yaradılışı hakkında eski yunanlıların çeşitli inanışları vardır. Bunlardan birinde Yunanlıların, insanların yüksek dağlardan ve bizi besleyen topraktan doğduklarına inandıkları görülür.⁶⁸

Yunan mitolojisine ait bir tufan metninde; Olympos'ta oturanların, masum olduklarına inandıkları iki ihtiyarı alarak dağa gittikleri ve geride kalan günahkâr komşuların sular altında kaldığı anlatılmaktadır.⁶⁹

Yunan mitolojisinde yer alan Kral Midas ile ilgili bir metinde Ödemiş'in kuzey doğusunda bulunan ve bugünkü adı "Bozdağ" olan "Tmlos" dağının bir müsabakaya sahne olduğundan söz edilmektedir.⁷⁰

Yunan mitolojisinde dikati çeken bir diğer dağ ise İda dağıdır. Bu dağ, günümüzde Kazdağı olarak anılmakta ve Bayramiç ile Edremit arasında yer almaktadır. İda dağı mitolojik metinlerin birinde demircilik sanatının geliştirildiği yer olarak bir başkasında ise Aphrodite'nin yeni doğurduğu oğlunu, kendi günahını gizlemek için İda dağına perilerine emenet olarak bırakmasında görmekteyiz.

Çinliler, Kuan-lung ve Ki-lien sıradağlarını kutsal saymışlardır.⁷¹

Persler de Elburuz dağına kutsal dağ olarak kabul etmişlerdir. Dünyayı kuşattığına inanılan bu dağın, bugünde Kafkasya toplumları açısından kutsallığını sürdürdüğünü belirtmek gerekmektedir.⁷²

Babilonya ve Mısır arasında yer alan Ugarit kentindeki yıkıntılar arasından ele geçirilen tabletler incelendiğinde Ugarit mitosunun Mısır mitosundan izler taşıdığı görülür. Ugarit mitosunda tanrı dağı olarak Zafon dağından söz edilir: "Ugarit tanrısı Baal'in kızkardeşi tanrıça Anat, Ball'in Yam-Nahar'ı yenerek kazandığı zaferin

⁶⁸ Can, a.g.e, s.13.

⁶⁹ Can, a.g.e, s.38.

⁷⁰ Can, a.g.e, s.62.

⁷¹ Tanyu, a.g.e, s.6.

⁷² Tanyu, a.g.e, s.7.

kutlaması için büyük bir şölen hazırlanmasını buyurur. Şölen, Baal'in "kuzeyin kıyıları" denen yerde bulunan, tanrıların dağı olan Zafon üzerindeki sarayında verilir."⁷³

Ugarit mitosundaki diğer kaynaklara bakıldığında Zafon dağının Baal'in ölümü ile ilgili bölümde de yer aldığı görülür: Tanrıça Anat, oğlan kardeşini aramak için oradan oraya dolaşmaya başlar ve Şapaş'ın yardımıyla cesedi bulup onu Zafon dağına çıkarır; gömer ve onuruna büyük bir ölü yemeği verir.⁷⁴

Cermenlerde, dağlar, tanrıya hizmet ve ibadet için tercih edilen mekânların başında gelmiştir.⁷⁵

Moğollarda, en yüksek dağlar Dağ-İlah şeklinde düşünülmüştür ve gökte yaşayan ilahın yeryüzüne indiği yerin bir dağ olduğu inancı, son derece yaygın bir inanç olarak yaşamıştır.⁷⁶

İbrani mitosunda, incelenen metinler sonucunda tıpkı Ugarit mitosunda olduğu gibi cennet bahçelerinin tanrıların dağında olduğu anlaşılmaktadır. Tir kentinin tanrı-kıralının konutu buradadır ve kendisi "geniş kanatlı melek" olarak ve "ateş taşları" oratasında bir aşağı bir yukarı dolaşırken gösterilir; orada müzik de vardır ve sonunda tanrıların bahçesinin bu sakini kâfir olarak oradan dışarıya atılır.⁷⁷

İbrani mitosunda Sina Dağı tanrı dağı olarak kabul edilmekte ve Yehova'nın Sina Dağı'nda İsrail oğullarına görüldüğü anlatılmaktadır. Sina'daki "görünüş" kült mitosunda Yehova bir bulut ve ateş içinde, yanan dağın üzerine iner.⁷⁸

İbrani mitosunda bir de Karmel Dağ'ı dikkati çekmektedir. Bu dağın bir yarışmaya sahne oluşu şöyle anlatılır: "Bu dağda İlya, Kral Ahab'ın eşi İzebel'in Samiriye'ye sokmuş olduğu kültün tanrısının "Tir kentinin Baalı"nin rahiplarine,

⁷³ Hooke, a.g.e, s.115.

⁷⁴ Hooke, a.g.e, s.118.

⁷⁵ Tanyu, a.g.e, s.7.

⁷⁶ Tanyu, a.g.e, s.7.

⁷⁷ Hooke, a.g.e, s.156.

⁷⁸ Hooke, a.g.e, s.199.

Yahova'nın bu yabancı tanrıya olan üstünlüğünü kanıtlamak için bir yarışmaya meydan olurken görülür. İly, yarışmaya katılan her iki yanın bir sunak dikip, üzerine bir kurban uzatmasını önerir; kurbanı yemek üzere yere ateş gönderebilen tanrı, gerçek tanrı ve İsrail oğullarının, tapınılmaya değer tek tanrısı ilan edilecektir.”⁷⁹

Kızılderili mitolojisine bakıldığında da dağ karşımıza ölüm mitosunda çıkmaktadır.

“İnsanlar öldüğü zaman, bir tepenin üstüne çıkmak zorunda kalırlar. İçinde yaşadığımız dünya ile bizden önce gidenlerin dünyası arasında bir ayırım çizgisi bulunmaktadır. O çizgi, bir tepenin zirvesidir... Birisi çok hasta olduğu zaman, tepeye tırmanmaya başlayabilir. Özellikle sevdiği kimseler yanındaysa ve onun geri dönmesini istiyorlarsa, tırmanma işi çok zor bir iştir. Ama çok hastaysa ve çok acı çekiyorsa, yoluna devam eder, onu geri getirmek için haykıranlara karşın tepenin üstüne ulaşabilmek için didinir durur. Eğer tepenin üstüne ulaşırsa, öbür tarafa bir göz atabilir. Orada bulunanlar hasta kimseyi görür görmez ona selenirler ve kendilerine katılması için yalvarırlar. Ama yaşayınlar tarafındaki insanlar, onu tutmak için yeterli derecede seviyorlarsa, o kimse onlarla kalır.”⁸⁰

Japon dininde de mukaddes dağlar yeryüzünü doldurmuştur. En kutsal dağ olan Fujiyama'ya gidilip, yeni doğan güneşe tapınış, parlak bir ibadet sayılmıştır. Japonya'da halen birçok dağ ziyaret edilmekte, oralarda dilek ve adakta bulunmaktadır.⁸¹

Yukarıda sıraladığımız örnekleri, yeryüzünde yaşamış ve yaşamakta olan diğer bazı toplumlar için de vermek mümkündür.

1.2. Kutsal Kitaplarda Kutsal Dağlar

Kutsal dağlar, sadece ilkel dinler ya da inanışlarda karşımıza çıkmamaktadır. Kutsal dağlara ve bunlara bağlı inanışlara tek tanrılı dinlerde de çeşitli şekillerde rastlayabilmekteyiz. Bu nedenle, bu bölümde, Hikmet Tanyu'nun araştırmalarından ve bu dinlerin kutsal kitaplarından hareketle Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi üç büyük dinin kutsal kitaplarında yer alan dağlarla ilgili unsurları kısaca örneklendirmeye çalışacağız.

⁷⁹ Hooke, a.g.e, s.214.

⁸⁰ Alice Marriott- Carol K. Rachlin, **Kızılderili Mitolojisi**, Çev: Ünsal Özünlü, İstanbul, İmge Kitapevi, 1994, s. 270.

⁸¹ Tanyu, a.g.e, s.7.

1.2.1. Musevilikte Dağ

Musevilikte Sina dağı ve Yahova'nın "benim kutsal dağım" dediği Siyon dağı, kutsal dağların başında gelmektedir. Museviliğin kutsal kitabında tanrı, dağa iner ve orada dolaşır. Hikmet Tanyu, Sina dağı ile ilgili kutsal kitaptan şu örnekleri aktarmıştır:

"Ve Rab Harun'a dedi: Musa'yı karşılamak için çöle git. Ve gidip Allah'ın dağında ona rast geldi ve onu öptü."

"Ve Rabbin dağında üç günlük yol göç ettiler."

"Rabbin önünde dağlar, o Sina'da, İsrail'in Allah'ı Rabbin önünde sarsıldı."⁸²

Sina dağı ile ilgili Zubur'da da şu örnek yer almaktadır. "Ey Tanrı, sen halkına öncülük ettiğinde, çölde yürüdüğünde Sina dağı sarsıldı. Tanrı'nın İsrail'in Tanrı'sının önünde."⁸³ (68. Mezmur, 7)

Musevilikte Yahve, kutsal dağ ile bağlantılı görülmüş ve bir dağ tanrısı olarak belirtilmiştir. "Sina, Peor, Hermon, Lübnan, Karmel, Tabor, Garizim, Siyon Yahve'nin dağları idiler."⁸⁴

Hikmet Tanyu'nun verdiği bilgiye göre; Siyon dağı, Yehova'nın kutsal dağlarının başında gelmektedir. Bu dağ, halen kabileler halinde ziyaret edilmektedir. Hikmet Tanyu, Kutsal kitaptan Siyon'la ilgili şu örnekleri aktarmıştır:

"Fakat ben kralımı mukaddes dağım Siyon üzerine koydum."

"Rabbi sesimle çağırırım ve mukaddes dağından bana cevap verir."

"Ya Rab çadırında kim konacak? Mukaddes dağında kim oturacak?"

"Siyon üzerinde Yahve'nin ululuğu, hâkimiyet ve debdebesi oturuyor."⁸⁵

⁸² Tanyu, a.g.e, s.10.

⁸³ <http://www.kutsalkitap.com/kkitap/> (11.06.2008)

⁸⁴ Tanyu, a.g.e, s.10.

⁸⁵ Tanyu, a.g.e, s.11-12.

Görüldüğü üzere Yehova; kutsal dağına inen, oturan bir varlık olarak düşünülmektedir.

Siyon dağı ile ilgili Zebur'da ayrıca şu ifadeler de yer almaktadır:

“Ey Tanrı, neden bizi sonsuza dek reddettin? Neden otağının koyunlarına karşın öfken tütmekte? Anımsa geçmişte sahiplendiğin topluluğu, kendi halkın olsun diye kurtardığın oymağı ve üzerine konut kurduğun Siyon dağı.” (74. Mezmur, 74:1)

“Rab, Siyon'u kutsal dağlar üzerine kurdu. Siyon'un kapılarını Yakup soyunun bütün konutlarından daha çok sever.” (87. Mezmur, 87:1)

“Siyon'da boru çalın, Kutsal dağımda boru sesiyle halkı uyarın. Ikede yaşayan herkes korkudan titresin. Çünkü RAB`bin günü çok yaklaştı, geliyor.” **Yoel 2:1**

Zebur'dan alınan örneklerden de anlaşıldığı gibi tanrı dağlarda özellikle de Siyon dağında yaşamakta, halkı ve elçisiyle orada yakınlaşmaktadır. Zeburda yer alan bazı mezmurlarda da Siyon dağının adı geçmesede tanrının kusal dağlarının olduğuna dair ifadeler yer almaktadır:

“Ey Basan dağı, Tanrı dağı! Ey Basan dağ, dorukları ulu dağ! Ey ulu dağlar niçin yan gözle bakıyorsunuz Tanrı'nın yerleşmek için seçtiği dağa? Evet Rab orada sonsuza dek oturacaktır.” (68. Mezmur, 68:16)

“Rab büyüktür ve yalnız O övülmeye değer Tanrımız'ın kentinde, kutsal dağında yükselir zarafetle, bütün yeryüzünün sevinci Siyon dağı, Sefon'un doruğu ulu Kral'ın kenti. Tanrı onun kalelerinde sağlam kule olarak gösterdi kendini.” (48. Mezmur, 48:3)

“Gönder ışığını, gerçeğini yol göstereyim bana; senin kutsal dağına, konutuna götürsünler beni.” (43. Mezmur, 43:3)

Kutsal kitaplarda yer alan tüm bu örneklerden anlaşıldığı gibi tanrıların kutsal mekânlarıdır dağlar; hatta insanların da tanrıya ulaşmak için basamak olarak kullandığı yerlerdir. Yukardaki son örnek bunu göstermektedir.

Tabor ve Hermon da Yahudiliğin ve Hristiyanlığın kutsal kitabında önemli bir yere sahiptir. Kutsal kitapta bu dağlarla ilgili şu ifade yer almaktadır: “Kuzeyi, güneyi sen yarattın. Tabor ve Hermon dağları sana sevincini dile getiriyor.” (89.Mezmur, 89:12)

Tabor ve Gerizim dağı, yeryüzünün göbeği olarak düşünülmüştür. Dağların dünyanın göbeği, yani merkezi olarak tasavvur edilmesi, yaygındır. Merkez olarak algılanan yer, tanrıyla iletişimin en kolay olduğu kutsal mekânlardır. Dünya da bu merkezden (göbekten) başlanarak yaratılmıştır.

Kutsal kitapta dağlar sadece tanrı mekânı olarak gösterilmekle kalmamış aynı zamanda mezmurların pek çoğunda farklı ifadelerle de yer almıştır. Örneğin Tevrat’ta Allah’ın ezeli ve ebedi oluşu şöyle bildirilir: “Dağlar var olmadan, daha evreni ve dünyayı yaratmadan öncesizlikten sonsuzluğa dek Allah sensin” (Mezmurlar, 90:2) Buradan anlaşılıyor ki, evrenin yaradılışı ilk olarak dağlarla başlamıştır.

Yine Tevratt’a Allah korkusundan söz edilen bir bölümde dağlar şöyle zikredilmektedir: “Dağlar Rab’in önünde titrer; erir tepeler. Yer sarsılır önünde dünya ve üzerinde yaşayanların tümü titrer.” (Nahum, 1: 5) Görüldüğü gibi Allah’ın büyüklüğünün karşısında tüm varlıklar hatta heybetli görüntüleriyle insanları etkileyen dağlar bile titremektedir. Böylelikle Allah’ın yüceliği vurgulanmıştır. Benzer bir ifade Zebur’da da görülmektedir. Rab, kendisini bütün düşmanların elinden kurtardığı gün, Davut Rab’ine yakarır. “O zaman yeryüzü sarsılıp sallandı, titreyip sarsıldı dağların temelleri. Çünkü Rab öfkelenmişti.” (18. Mezmur; 18: 6)

Tevrat’ta yer alan mezmurların bazılarında da dağlar canlı birer varlık gibi nitelenmiştir. Örneğin hakkı savunmakla ilgili ifadelerin yer aldığı bir bölümde şöyle denmektedir: “(Rab) Doğrulukla, mazlum kullarını adilce yargılasın! Dağlar tepeler

halka adilce gönenç getirsin! Mazlumlara hakkını versin, yoksulların çocuklarını kurtarsın.. (Mezmurlar, 72: 2-4) Görüldüğü gibi kutsiyet taşıyan dağlar tıpkı canlı bir varlık gibi halka adilce davranılmasında da görev almaktadır.

Aynı şekilde dağların canlı bir varlık gibi düşünüldüğü bir ifade de Allah'ın merhamet sahibi olduğundan bahsedilen şu bölümde geçmektedir: “Ey gökler, haykırın neşeyle coş ey yeryüzü! Ey dağlar sevinç çılgınlıklarına katılın, çünkü Rab, halkını avutacak, ezeline merhamet gösterecek.” (Yeşaya, 49: 13) Benzer bir ifade Zebur'da da şöyle geçmektedir: “ El çırpın ırmaklar, sevinçle haykırın dağlar Rab'in önünde.” (98. Mezmur, 98: 9)

Ayrıca Tevrat'ta, kıyamet günün anlatıldığı bölümlerde de dağların önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Tıpkı diğer kutsal kitaplarda olduğu gibi Tevrat'ta da kıyamet günü dağların yerle bir olacağından söz edilmektedir. “Her vadi yükseltilecek, her, dağ her tepe alçaltılacak. Böylelikle engebeler düzeltilecek. O zaman Rab'in yüceliği görünecek. Bütün insanlar hep birlikte O'nu görececek. Bunu söyleyen Rab'dir.” (Yahya, Yeşaya, 40: 4-5)

Bilindiği gibi Türk ve Dünya mitolojilerinde dağlar tanrıya yakınlığı nedeniyle dikkat çekmekte ve bu nedenle de tanrıya yakın olmak isteyen insanlar dağ tepelerine çıkarak orada tanrıya dua edip, kurban sunmaktadır. İşte bu inanışın farklı bir şekline de kutsal kitaplarda da rastlanmaktadır. Bilindiği gibi peygamberlere de vahiyler dağlarda gelmiştir. Örneğin, Hz. Muhammet'e Kur'an, Hira dağında inmiştir. Aynı şekilde Hz. Musa'ya da ilk vahiy Tur dağında gelmiştir. Tevrat'ın temizlikten söz eden bir bölümünde Musa'nın dağdan imişi şöyle anlatılmaktadır: “Sonra Musa dağdan halkın yanına inip onları arındırdı. Herkes giyisilerini yıkadı.” (Yahya, Mısırdan çıkış, 19:14)

Kutsal kitapta tufanla ildili bölümlerde de dağlar dikkat çekmektedir.

“Sular öyle yükseldi ki, yeryüzündeki bütün yüksek dağlar su altında kaldı.” **Yaratılış 7:19**

“Yükselen sular dağları on beş arşın aştı.” **Yaratılış 7:20**

“Gemi yedinci ayın on yedinci günü Ararat dağlarına oturdu.” **Yaratılış 8:4**

“Sular onuncu aya kadar sürekli azaldı. Onuncu ayın birinde dağların doruğugöründü.” **Yaratılış 8: 5.** ⁸⁶

Kutsal kitapta dağların tanrısallığı ve dağa kurban sunmayla ilgili şu ifadeler yer alır:

“Tanrı, “İshak’ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git” dedi, “Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun.” **Yaratılış 22: 2**

“Oraya “RAB sağlar *fj*” adını verdi. “RAB’bin dağında sağlanacaktır” sözü bu yüzden bugün de söyleniyor.” **Yaratılış 22: 14**

Sonra dağda kurban kesip yakınlarını yemeğe çağırdı. Yemeği yiyip geceyidağda geçirdiler. **Yaratılış 31: 54**

“Musa kayınbabası Midyanlı Kâhin Yitro’nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı Dağı’na, Horev’e vardı.” **Mısır'dan Çıkış 3: 1**

“Tanrı, ‘Kuşkun olmasın, ben seninle olacağım’ dedi, ‘Seni benim gönderdiğimin kanıtı şu olacak: Halkı Mısır’dan çıkardığın zaman bu dağda bana tapınacaksınız.’” **Mısır'dan Çıkış 3: 12**

“RAB Harun’a, “Çöle, Musa’yı karşılamaya git” dedi. Harun gitti, onu Tanrı Dağı’nda karşılayıp öptü.” **Mısır'dan Çıkış 4: 27**

“Ya RAB, halkını içeri alacaksın. Kendi dağına, yaşamak için seçtiğin yere, Ellerinle kurduğun kutsal yere dikeceksin, ya Rab!” **Mısır'dan Çıkış 15: 17**

⁸⁶ <http://www.kutsalkitap.com> (11.06.2008)

“Ben Horev Dağı`nda bir kayanın üzerinde, senin önünde duracağım. Kayaya vuracaksın, halk için diye su fışkıracak.” Musa İsrail ileri gelenlerinin önünde denileni yaptı.” **Mısır'dan Çıkış 17: 6**

“Yitro Musa`nın karısı ve oğullarıyla birlikte Tanrı Dağı`na, Musa`nın konakladığı çöle geldi.” **Mısır'dan Çıkış 18: 5⁸⁷**

Örneklerden de anlaşıldığı gibi Musa tanrının kutsal dağında yaşamakta ve orada tanrıyla konuşmaktadır. Böylece tanrının buyruklarını halka iletmektedir. Aşağıdaki örneklerde ise yine tanrının kusal dağa indiğini ve Musa ile görüştüğünü görmekteyiz. Kutsal kitapta Sina dağı yine dikkat çekmekte ve tanrının dağa inip Musa ile görüşmesi uzun uzun anlatılmaktadır.

“Musa Tanrı`nın huzuruna çıktı. RAB dağdan kendisine seslendi: “Yakup soyuna, İsrail halkına şöyle diyeceksin:”**Mısır'dan Çıkış 19: 3**

“Üçüncü güne hazır olsunlar. Çünkü üçüncü gün bütün halkın gözü önünde ben, RAB Sina Dağı`na ineceğim.” **Mısır'dan Çıkış 19: 11**

“Dağın çevresine sınır çiz ve halka de ki, ‘Sakin dağa çıkmayın, dağın eteğine de yaklaşmayın! Kim dağa dokunursa, kesinlikle öldürülecektir.” **Mısır'dan Çıkış 19: 12**

“Üçüncü günün sabahı gök gürledi, şimşekler çaktı. Dağın üzerinde koyu bir bulut vardı. Derken, çok güçlü bir boru sesi duyuldu. Ordugâhta herkes titremeye başladı.” **Mısır'dan Çıkış 19:16**

“Musa halkın Tanrı`yla görüşmek üzere ordugahtan çıkmasına öncülük etti. Dağın eteğinde durdular.” **Mısır'dan Çıkış 19:17**

⁸⁷ <http://www.kutsalkitap.com> (11.06.2008)

“Sina Dağı'nın her yanından duman tütüyordu. Çünkü RAB dağın üstüne ateş içinde inmişti. Dağdan ocak dumanı gibi duman çıkıyor, bütün dağ şiddetle sarsılıyordu.” **Mısır'dan Çıkış** 19:18

“RAB Sina Dağı'nın üzerine indi, Musa'yı dağın tepesine çağırdı. Musa tepeye çıktı.” **Mısır'dan Çıkış** 19:20

“Musa, “Halk Sina Dağı'na çıkamaz” diye karşılık verdi, “Çünkü sen, `Dağın çevresine sınır çiz, onu kutsal kıl` diyerek bizi uyardın.” **Mısır'dan Çıkış** 19:23

“Yalnız sen bana yaklaşacaksın. Ötekiler yaklaşmamalı. Halk seninle dağa çıkmamalı.” **Mısır'dan Çıkış** 24:2

“Musa RAB`bin bütün buyruklarını yazdı. Sabah erkenden kalkıp dağın eteğinde bir sunak kurdu, İsrail'in on iki oymağını simgeleyen on iki taş sütun dikti.” **Mısır'dan Çıkış** 24:4

“RAB Musa'ya, “Dağa, yanıma gel” dedi, “Burada bekle, halkın öğrenmesi için üzerine yasalarla buyrukları yazdığım taş levhaları sana vereceğim.” **Mısır'dan Çıkış** 24:12

“Musa dağa çıkınca, bulut dağı kapladı.” **Mısır'dan Çıkış** 24:15

“RAB`bin görkemi Sina Dağı'nın üzerine indi. Bulut dağı altı gün örttü. Yedinci gün RAB bulutun içinden Musa'ya seslendi.” **Mısır'dan Çıkış** 24:16

“RAB`bin görkemi İsrailliler'e dağın doruğunda yakıcı bir ateş gibi görünüyordu.” **Mısır'dan Çıkış** 24:17

“Musa bulutun içinden dağa çıktı. Kırk gün kırk gece dağda kaldı.” **Mısır'dan Çıkış** 24:18

“Her şeyi sana dağda gösterilen örneğe göre yapmaya dikkat et.”
Mısır'dan Çıkış 25:40

“Tanrı Sina Dağı'nda Musa'yla konuşmasını bitirince, üzerine eliyle antlaşma koşullarını yazdığı iki taş levhayı ona verdi.” **Mısır'dan Çıkış 31:18**

“Sina Dağı'nda olan RAB`bin, İsrail'in Tanrısı RAB`bin önünde Dağlar sarsıldı.” **Hakimler 5:5**⁸⁸

Yukarıdaki örneklerde tanrının Musa ile olan görüşmeleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Musa'nın tanrı tarafından dağa çağırılması, orada tanrı ile görüşmesi, taş levhalarda bulunan tanrı buyruklarını dağdan indirmesi ve her şeyi tanrı buyruklarına uygun olarak yapmasıyla ilgili kutsal kitapta daha bir çok örnek bulunmaktadır.

Kutsal kitapta Sina dağından başka birde Hor dağı geçmektedir. Bu dağ aynı zamanda Harun'un öldüğü dağ olarak zikredilir.

“İsrail topluluğu Kadeş'ten ayrılıp Hor Dağı'na geldi.” **Çölde Sayım 20:22**

“RAB, Edom sınırındaki Hor Dağı'nda Musa'yla Harun'a şöyle dedi:” **Çölde Sayım 20:23**

“Harun'la oğlu Elazar'ı Hor Dağı'na çıkar.” **Çölde Sayım 20:25**

“Musa RAB`bin buyurduğu gibi yaptı. Bütün topluluğun gözü önünde Hor Dağı'na çıktılar.” **Çölde Sayım 20:27**

“Hor Dağı'nda öldüğünde Harun 123 yaşındaydı.” **Çölde Sayım 33:39**

⁸⁸ <http://www.kutsalkitap.com> (11.06.2008)

“Ağabeyin Harun Hor Dağı`nda ölüp atalarına kavuştuğu gibi, sen de çıkacağın dağda ölüp atalarına kavuşacaksın.” **Yasa'nın Tekrarı** 32:50⁸⁹

Kutsal kitapta geçen bir başka dağ adı ise Pisga'dır. Bu dağ ile ilgili şu örnekler yer alır:

“Bamot`tan Moav topraklarındaki vadiye, çöle bakan Pisga Dağı'nın eteklerine gittiler.” **Çölde Sayım** 21:20

“Böylece Balak Balam`ı Pisga Dağı`ndaki Gözcüler Yaylası`na götürdü. Orada yedi sunak kurdu, her sunağın üstünde birer boğayla koç sundu.” **Çölde Sayım** 23:14

Pisga dağından başka kutsal kitapta geçen daha bir çok dağ adı bulunmaktadır. Konuyu daha fazla uzatmamak için bunlardan bazıları ile ilgili birer örnek vermek yeterli olacaktır.

“Böylece Balam`ı çöle bakan Peor Dağı'nın tepesine götürdü.” **Çölde Sayım** 23:28

“Kehelata`dan ayrılıp Şefer Dağı`nda konakladılar” **Çölde Sayım** 33:23

“Tanrımız RAB Horev Dağı`nda bizimle bir antlaşma yaptı.” **Yasa'nın Tekrarı** 5:2

“Tanrınız RAB mülk edinmek için gideceğiniz ülkeye sizi götürdüğünde, Gerizim Dağı`nda kutsama yapacak, Eval Dağı`nda lanet okuyacaksınız.” **Yasa'nın Tekrarı** 11:29

⁸⁹ <http://www.kutsalkitap.com> (11.06.2008)

“RAB`bin İsraililer`le Horev Dağı`nda yaptığı antlaşmaya ek olarak, Moav`da Musa`ya onlarla yapmayı buyurduğu antlaşmanın sözleri bunlardır.” **Yasa'nın Tekrarı** 29:1

“Haavarim dağlık bölgesine, Eriha karşısında Moav ülkesindeki Nevo Dağı`na çık. Mülk olarak İsraililer`e vereceğim Kenan ülkesine bak.” **Yasa'nın Tekrarı** 32:49

“Bundan sonra Yeşu Eval Dağı`nda İsrail`in Tanrısı RAB`be bir sunak yaptı.” **Yeşu** 8:30

“O gün O`nun ayakları Yeruslaim`in doğusundaki Zeytin Dağı`nın üzerinde duracak. Zeytin Dağı doğuya ve batıya doğru ortadan yarılıp çok büyük bir vadi oluşturacak. Dağın yarısı kuzeye, öbür yarısı güneye çekilecek.” **Zekeriya** 14:4⁹⁰

Kutsal kitaplardan Tevrat ve Zebur incelendiğinde; yukarıda verilen örneklerle benzer şekilde, dağ ile ilgili daha pek çok ifade bulmak mümkündür. Ancak bu konu yapılan çalışmanın sadece bir bölümünü kapsadığı için yukarıdaki örnekler yeterli olacaktır.

1.2.2. Hristiyanlıkta Dağ

Hristiyanlar, Yahudilerin 39 kitabını kutsal sayıp benimsediklerinden, dağlarla ilgili inanışlarının Yahudilerinkine büyük oranda benzediği görülmektedir.

Hristiyanlıkta en önemli dağ Zeytin dağıdır. Hristiyanlar, bu dağda, Hz. İsa`nın dolaşmış, vaaz vermiş, gecelemiş ve üzerinde çarmıha gerilmiş olduğuna inanmışlardır.⁹¹

⁹⁰ <http://www.kutsalkitap.com> (11.06.2008)

⁹¹ Tanyu, a.g.e, s.13.

Zeytin dağı, bugün de Hıristiyanlar için önde gelen bir ziyaret yeri olma özelliğini sürdürmektedir. İncillerde, İsa'nın dağa olan ilgisine dair çok sayıda bilginin yer aldığını belirten Hikmet Tanyu şu örneği aktarmaktadır:

“Ve İsa kalabalıkları görüp, dağa çıktı ve oturunca şahitleri yanına geldiler ve ağzını açıp onlara öğreterek dedi.”⁹²

Hikmet Tanyu'dan alınan örneğin haricinde incilin çeşitli bölümlerinde İsa'nın sık sık dağa çıktığını belirten ifadelerin yer aldığı görülmektedir.

“İblis bu kez İsa'yı çok yüksek bir dağa çıkardı. O'na bütün görkemiyle dünya ülkelerini göstererek,” **Matta 4:8**

“İsa kalabalıkları görünce dağa çıktı. Oturunca öğrencileri yanına geldi.” **Matta 5:1**

“İsa dağdan inince büyük bir kalabalık O'nun ardından gitti.” **Matta 8:1**

“Halkı gönderdikten sonra dua etmek için tek başına dağa çıktı. Akşam olurken orada yalnızdı.” **Matta 14:23**

“İsa oradan ayrıldı, Celile Gölü'nün kıyısından geçerek dağa çıkıp oturdu.” **Matta 15:29**

“Altı gün sonra İsa, yanına yalnız Petrus, Yakup ve Yakup'un kardeşi Yuhanna'yı alarak yüksek bir dağa çıktı.” **Matta 17:1**

“Dağdan inerlerken İsa onlara, “İnsanoğlu ölümden dirilmeden, gördüklerinizi kimseye söylemeyin” diye buyurdu.” **Matta 17:9**

⁹² Tanyu, a.g.e, s.14.

“İsa, “İmanınız kıt olduğu için” karşılığını verdi. “Size doğrusunu söyleyeyim, bir hardal tanesi kadar imanınız olsa şu dağa, `Buradan şuraya göç` dersiniz, göçer; sizin için imkânsız bir şey olmayacaktır.” **Matta** 17:20-21

“Siz ne dersiniz? Bir adamın yüz koyunu olsa ve bunlardan biri yolunu şaşırsa, doksan dokuzunu dağlarda bırakıp yolunu şaşıranı aramaya gitmez mi?”⁹³ **Matta** 18:12

Hristiyan mistikleri çoğu zaman tanrıyı dağ olarak göstermekte, temsil ve teşbih etmektedirler. Hatta Dante’nin İlahi Komedi’sinde dağ önemle yer almaktadır.⁹⁴

⁹³ <http://www.kutsalkitap.com> (11.06.2008)

⁹⁴ Tanyu, a.g.e, s.15.

1.2.3. İslamiyet'te Dağ

İslam dininde Allah, mekândan münezzehtir olduğundan yeryüzünde bir dağa karargâh olarak ihtiyacı yoktur. Allah'ın "Biz ona şah damarından daha yakınız" sözüne iman olduğundan onu göklerde, dağlarda aramaya ihtiyaç görülmemiştir. Kur'an'da, Allah'ın yarattığı dağlardan dini yönden önemli olanları Sina dağı, Cûdi dağı ve Zeytin dağıdır. İslâm geleneğinde, Peygamber Muhammed'in ilk vahiyi aldığı Hira dağı ile cahiliye döneminde de bir ziyaret yeri olan Arafat dağı önemlidir.⁹⁵ Hikmet Tanyu'nun verdiği bilgiye göre; Kur'an'da dağ, Cebel ve Tur kelimesiyle geçmektedir. Umumiyetle dağdan söz edilirken "Cebel" terimi kullanılmaktadır. Kur'an'da dağlara özel ve kutsal bir mevki verilmemektedir. Yalnız vahiy alınan Sina ve Hira dağları, vahiy dolayısıyla bir değer kazanmakta, mübarek bir yer haline gelmektedir.⁹⁶

Hikmet Tanyu, Kur'an'da dağlara yer veren ayetlerden bazıları için şu örnekleri veriyor:

"Tur dağı, gölgelik gibi onların üzerine yükseltmiştik, onlar tepelerine düşeceğini sanmışlardı. Onlara: 'Size verdiğimiz kitaba sıkıca sarılın, içinde olanı düşünün ki sakınanlardan olasınız' demiştik."

"Nuh Tufanında su çekilerek, tufanın bitmesinden sonra gemi Cûdi'ye oturdu. Haksızlık yapan millet Allah'ın rahmetinden uzak olsun denildi."

"...Turu Sina'da yetişen, yiyenlere dağ ve katık veren zeytin ağacını var ettik."

"Yeri yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik."

⁹⁵ Tanyu, a.g.e, s.16.

⁹⁶ Tanyu, a.g.e, s.16.

“Yeryüzünde sarsılmayınız diye sabit dağlar, nehirler ve belki yolunuzu bulursunuz diye yollar ve işaretler meydana getirmiştir. Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.”

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri delebilir ve ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.”

“Bir gün dağları yürütürüz de yeri dümdüz görürsün. Hiçbirini bırakamazsın onları toplarsınız.”⁹⁷

Kur'an'da dağlara kıyamet münasebetiyle de yer verilmektedir:

“Ey Muhammed! Sana dağları sorarlar; deki; Rabbim onları ufalayıp savuracak, yerlerini düz, kuru bir toprak haline getirecek, orada ne çukur ne tümsek göreceksin.”

“Süleyman'a hükmetmeyi belletmiştik; her birine hüküm ve ilim verdik Davud'la beraber Allah'ı tespih etsinler diye dağları ve kuşları buyruk altına aldık. Bunları biz yapmıştık.”

“Ey insanlar! Yer sarsıldıkça sarsıldığı, dağlar ufalandıkça ufalanıp da toz duman haline geldiği zaman, sizde üç sınıf olursunuz.”

Sûr'a bir üfürüş üfürüldüğü, yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruşla birbirine çarpıldığı zaman, işte o gün olacak olur, kıyamet kopar.”

“Kıyametin koptuğu gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar yumuşak kum yığını haline gelir.”

⁹⁷ Tanyu, a.g.e, s.16-19.

“Yeryüzüne sabit dağlar yerleştirmiş, onu kutlu kılmış, yeryüzünün bitkilerini normal olarak dört devre içinde yetiştirmesi kanununu, rızklarını arayanlar için koymuştur.”

“Ey Muhammed! Eğer biz Kur’an’ı bir dağa indirmiş olsaydık, Sen onun Allah korkusuyla baş eğerek parça parça olduğunu görürdün. Bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.”⁹⁸

“Az daha ondan dolayı gökler çatlayacak ve yer yarılacak ve dağlar yıkılıp yerlere geçecekti.”⁹⁹

“Ve dağlar bir yürüyüş yürüyüverir.”¹⁰⁰

“Ve dağlar parçalanmakla parçalanmıştır.”¹⁰¹

“Ve yer ve dağlar yerlerinden kaldırılmış ve birbirine bir çarpışla çarpmış, darmadağın olmuş bulunur.”¹⁰²

“O günde ki: Yer ve dağlar sarsılır ve dağlar bir dağılmış kum yığını olmuş olur.”¹⁰³

“Düşün o gün ki dağları yürütürüz, Arzı görürsün çıır çıplak ve onları hep mahşere toplamışızdır da hiçbir kimse bırakmamışızdır.”¹⁰⁴

Kur’an’da dağların yaratılışı ve yaratılış nedenleri hakkında şunlar söylenmektedir:

⁹⁸ Tanyu, a.g.e, s.19-20.

⁹⁹ Meryem suresi, 90. âyet (Ali Özek-vd., **Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, İstanbul 1982)

¹⁰⁰ Tûr suresi, 10. âyet

¹⁰¹ Vakıâ suresi, 5. âyet

¹⁰² Hâkka suresi, 14. âyet

¹⁰³ Müzzemmil suresi, 14. âyet

¹⁰⁴ Kehf suresi, 47. âyet

“Orada yüksek yüksek sabit dağlar verip sizi tatlı sularla sulamadık mı?”

“Yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı?”¹⁰⁵

“Yeryüzünü de yaydık ve onda sabit dağlar bıraktık ve onda miktarı ve ölçüsü belli olan şeyden bitirdik.”¹⁰⁶

“Ve yerde sabit dağlar vücuda getirdi, sizi sallayıp muzdarip etmesin diye ve nehirler ve yollarda vücuda getirdi Tâki doğru yolu bulasınız.”¹⁰⁷

“Ve dağlardan ustaca bir halde dağlar yontuyorsunuz.”¹⁰⁸

“Dağları da birer kazık yapmadık mı?”¹⁰⁹

Gerek Cahiliye döneminde ve gerekse İslamiyet zamanında Araf, özel bir ilgi görmüş, önemli bir yere sahip olmuştur. Mekke’ye yakın bulunan bu dağ, hac münasebetiyle de ün kazanmıştır. Bu şöhret, cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilen Hz. Âdem’le Hz. Havva’nın yıllarca ayrıldıktan sonra buluştukları yer olduğuna dair inanışla da artmıştır.¹¹⁰

Hz. İbrahim peygamberin bu dağda Cebrail ile görüştüğü de rivayet edilmektedir. Hatta kâinat yaratıldığı sırada, bütün dağlar arasında ilk önce bu dağın Allah’a iman ettiğine dair inanış, halk arasında yaygındır.¹¹¹

Müslümanlar arasında önemli bir yere sahip olan bir başka dağ da Hira dağıdır. Hira hakkında halk arasında birçok keramet hikâyeleri anlatılmaktadır. Bu dağın İsâmî

¹⁰⁵ Tanyu, a.g.e, s.21.

¹⁰⁶ Hicr suresi, 19. âyet

¹⁰⁷ Nahl suresi, 15. âyet

¹⁰⁸ Şuarâ suresi, 149. âyet

¹⁰⁹ Nebe suresi, 7. âyet

¹¹⁰ Tanyu, a.g.e, s.22.

¹¹¹ Tanyu, a.g.e, s.22.

özelliği, Hz. Muhammed'e ilk vahyin burada inmiş olmasıdır. Bunu için bu dağın ismi Cebel Nur dur.

İslâm geleneğinde ve Kur'an'da adı geçen bir başka dağ da Cûdi dağıdır. Bu dağın üzerinde Nuh'un gemisinin durduğu Kur'an'da Cebeli Cûdi olarak belirtilmiştir. Hatta bu dağın üstünde Hz. Nuh'un yaptığı mescitle gemisinin bazı kalıntılarının bulunduğu rivayet edilip, ziyaret edilmektedir.¹¹² Kur'anda bu dağ ile ilgili şu âyet yer almaktadır:

“Ve denildiki: Ey yer! Suyunu yut ve ey gök açıl. Ve su kesildi ve iş bitirilmiş oldu. Gemi de Cûdi dağı üzerine oturdu. Ve zalimler olan kavim için uzaklık olsun denildi.”¹¹³

Kur'an da dağlar, kimi zaman da Allah'ın ve Kur'anın, büyüklüğünü ve gücünü göstermek amacıyla zikredilmiştir. Aşağıdaki 'ayetler bu duruma örnektir:

“Ve o zamanı hatırlayınız ki, sizin misakınızı almıştık. Size verdiğimiz şeyi kuvvetle alınız ve dinleyiniz diye üzerinize Tur dağını kaldırmıştık.”¹¹⁴

“Ve eğer bir Kur'an ki, onula dağlar yürütülmüş veya onula yer parçalanmış veya onunla ölümler konuşturulmuş olsa idi işte bu Kur'an ile olmuş olurdu.”¹¹⁵

“Ve dağları görürsün, onları yerinde sabit sanırsın, hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi geçer gider. Her şeyi sağlam kılmış olan Allah'ın sanatıdır. Şüphe yok ki o yaptığınız şeylerden haberdardır.”¹¹⁶

¹¹² Tanyu, a.g.e, s.26.

¹¹³ Hûd Suresi, 44. âyet

¹¹⁴ Bakara suresi 93. âyet

¹¹⁵ Ra'd süresi, 31. âyet

¹¹⁶ Neml suresi, 88. âyet

“Biz emaneti göklere ve yerlere ve dağlara teklif ettik, onlar onu yüklenmeden hemen çekindiler ve ondan korkuya düştüler ve onu insan yükledi. Şüphe yok ki o çok zalim, çok bilgisiz oldu.”¹¹⁷

“Muhakkak ki dağları emrine verdik, O’nunla beraber akşamleyin kuşluk vakti tesbîh ederlerdi.”¹¹⁸

“Eğer bu Kur’anı bir dağ üzerine indirmiş olsa idik, elbette onu Allah’ın korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün ve biz o misalleri insanlar için veriyoruz, ta ki, düşünöversinler.”¹¹⁹

Kur’anda içinde dağların zikredildiğı daha pek çok âyete rastlamak mümkündür. Daha önce de belirtildiğı gibi; İslamiyette dağlar, Musevilik ve Hıristiyanlıkta olduğı gibi tanrı mekânı olarak gösterilmemektedir. Kur’anda sözü geçen dağlar ya yaratılışta ya tufanda yer aldıkları için ya da peygamberlerle ilişkilendirildikleri için kutsal kabul edilmektedir. Zaten verilen örneklerin çoğunluğı da bunu göstermektedir.

Kur’an geçen âyetlerin çoğunda dağın, dünyayı sabit kılmak için yaratıldığı belirtilir. Bunun dışında; kıyamet günün de dağların yerle bir olacağından söz eden âyetlerin sayısı da oldukça fazladır. Ayetlerin bazılarında da dağlar heybetli görüntülerinden dolayı benzetilen varlık olarak karşımıza çıkar. Zaten Kur’anda da dağların yeryüzündeki en güçlü varlıklar olduğunu belirten âyetler yer almaktadır.

¹¹⁷ Ahzâb suresi, 72. âyet

¹¹⁸ Sâd suresi, 18. âyet

¹¹⁹ Haşr suresi, 21. âyet

II. BÖLÜM

2. DAĞ KÜLTÜ VE BU KÜLTÜN TÜRKLERDEKİ GENEL YANSIMALARI

Gökyüzü, tüm toplumlarda ve dinlerde, sahip oldukları özellikler dolayısıyla, hep kutsal kabul edilmiş ve göğe yakınlık, kutsala yakınlık olarak nitelendirilip hep arzu edilen bir şey olmuştur. “Göğe bakmak, aydınlanmak demektir. Gök, ilkel insana gerçekte nasılsa öyle görünür: sonsuz ve aşkın. Gök, insanın ve yaşam gücünün temsil edemediği “bambaşka bir şeyi” yani sonsuzluğu, mükemmel bir biçimde temsil eder.”¹²⁰ İlkel insana göre gök, uçsuz bucaksızdır. Ulaşmanın mümkün olmadığı kadar yukarıda ve her şeyin üstündedir. Aşkınlığının simgesi, sonsuz olmasından kaynaklanır. Yani gökyüzü, ‘ezel ve ebed’in simgesidir. Ezeli ve ebedi olmak ise her şeyden önce tanrı’nın sıfatıdır. Böylece gökyüzünün sahip olduğu sonsuz ve aşkın olmak, ezeli ve ebedi olup en yukarıda bulunmak, aynı zamanda tanrının da özellikleri olduğundan tanrı ve gök kavramları hep bir arada anılmıştır.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade’ye göre, “en yüksek olmak”, tanrılara özgü bir niteliktir. İnsanın ulaşamadığı yukarı bölgeler, yıldızlı gök, tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıklara sahiptir. Bu tür bölgeler tanrıların mekânıdır: Bu bölgelere, ancak birkaç ayrıcalıklı kişi göğe yükselme ayiniyle ulaşabilir. Bazı dinlere göreyse buralar ölümlerin ruhlarının gittiği yerlerdir. “Yüksek”, insanların ulaşamayacağı bir boyuttur; doğal olarak insanüstü güçlerin ve varlıkların sahip olduğu bir yerdir. “Tapınağın basamaklarını törensel olarak çıkan ya da göğe uzanan ayinsel bir merdivene tırmanan kişi artık insan değildir; ayrıcalıklı ölümlülerin öldükten sonra serbest kalan ruhları, göğe yükselirken insan olma durumundan sıyrılırlar.”¹²¹

¹²⁰ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, Çev: Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2003, s. 62.

¹²¹ Eliade, a.g.e, s. 62.

Yine Eliade'ye göre gök, varlığıyla aşkınlığı, gücü ve değişmezliği simgeler. Gök; yücedir, sonsuzdur, dokunulmazdır, güçlüdür. Çünkü yalnızca “yüce” olmak, “yükseklerde” bulunmak (dinsel anlamda) kudretli ve kutsal olmakla eşdeğerdir. Bu nedenledir ki; göğün kutsiyeti tanrının orada bulunmasından değil, göğün ezelden beri yüce, sonsuz ve erişilmez olmasından ileri gelir. Göğün bu özelliklerine hayranlık duyan insanoğlu, en büyük sığınağı olan tanrının mekânı olarak da gökyüzünü uyun görmüştür. “ ‘En yüksek’, ‘parlak’, ‘gök’ kavramları aracılığıyla uygar halklar tanrı düşüncesini ifade ederler. Tanrının aşkınlığı, göğün ulaşılmazlığı ezeliyeti, ebediyeti ve yaratıcı gücüyle ortaya konur.”¹²²

Abdülkadir İnan, eski Türklerdeki “tanrı” ve “gök” anlamlarına gelen “teñri” terimi hakkında şunları yazmıştır:

“Eski Türkçede ‘tengri’ kelimesi göze görünen gök ve ‘Allah’ anlamlarını ifade etmiştir. Şimdiki Şamanistler nasıl ki bir dağı yahut bir ırmağı aynı zamanda bir ruh telâkki ediyorlarsa eski Türkler da göğü öyle, yani maddi bir varlık sandıkları gök ile yüksek ve büyük ruhu- Tanrıyla aynı şey telâkki etmişlerdir.”¹²³

Gök kelimesi aslında göğün rengi olan maviyi ifade etmektedir. Zamanla gök kelimesi hem göğün kendisini hem de mavi rengini karşılarken; tanrı kelimesi yaygın olarak ‘yaratıcı’ anlamını kazanmıştır.

Göğün kutsallığı, doğrudan gök tanrıyla ilgili olmayan pek çok ayinde ya da mitte ortaya konmuştur. Bu ayinler ve mitler aslında göğün kutsiyetinin tanrısallıktan ileri gelmediğini, yükseklik ve aşkınlık özelliklerinden dolayı kutsal olduğunu ve göğün aslında sahip oldukları bu özelliklerden dolayı tanrı mekânı seçildiğini göstermektedir. “Kutsal gök, gök tanrısı ‘ikinci’ planda kalsa da ‘yükseklik’, ‘yükselme’, ‘merkez’ simgeleriyle din alanında yer almaya devam etmiştir.”¹²⁴

Göğün sahip olduğu bu özellikler, aynı zamanda kendisine yakın olan her şeye de ayrı bir kutsiyet yüklemiştir. Dağ, göğe yakındır ve bu nedenle çift yönlü bir

¹²² Eliade, a.g.e, s.63.

¹²³ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, T.T.K, 2000, s. 28.

¹²⁴ Eliade, a.g.e, s.114.

kutsallığa sahiptir: “Bir yandan aşkın mekânın simgesini paylaşır, (yüksek, dikey, yüce) öte yandan atmosferin hierofanilerinin kendilerini gösterdikleri en uygun yerdir ve bu nedenle tanrıların evidir.”¹²⁵ Her mitolojide kutsal bir dağ vardır. Hatta tüm gök tanrılarının, yükseklerde özel bir tapınma yerinin bulunduğu pek çok mitolojide karşımıza çıkmaktadır. Dağların taşıdığı dinsel ve simgesel değerler çok fazladır. Dağ, genellikle gökle yerin birleştiği yer olarak kabul edilir; böylece bir merkeze dönüşür. Dünyanın ekseninin geçtiği bölgedir, yani kutsal bölgedir. “Farklı kozmik alanlar arasında yolculuk yapılabilecek bir yerdir.”¹²⁶ Örneğin Mezopotamya inanışlarına göre, “Ülkeler Dağı” gökle yeri birleştirir ve Hint mitolojisindeki Meru Dağı dünyanın merkezinde bulunmaktadır; üzerinde kutup yıldızı parlar¹²⁷. “Ural-Altay halklarının da merkezi bir dağı vardır: Sumbur, Sumur ya da Sumeru; zirvesinde kutup yıldızı bulunmaktadır.”¹²⁸ “İran inanışlarına göre kutsal dağ Haraberezaiti (Harburz) dünyanın merkezinde bulunmaktadır ve göğe bağlıdır.”¹²⁹

Gökle yerin birleştiği nokta olması dolayısıyla ‘dağ’ dünyanın merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle belki de dağlar, dünyanın en yüksek yerleridir. Bunun için de kutsal bölgeler-kutsal yerler, tapınaklar, saraylar, kutsal şehirler-dağlarla özdeşleştirilirler ve merkez kabul edilirler. Yani, büyülü bir biçimde kozmik dağın zirvesiyle bütünleştirilirler.¹³⁰ Hristiyanlar için Golgotha, dünyanın merkezinde yer almaktadır; çünkü kozmik dağın zirvesidir ve Âdem’in yaratılıp gömüldüğü yerdir. “Dolayısıyla Mesih’in kanı tam da Haç’ın ayakları dibine gömülü olan Adem’in kafatasına akar ve onu günahlarından arındırır.”¹³¹ “İslamiyet’e göre, dünyanın en yüksek yeri Kâbe’dir; çünkü ‘Kutup Yıldızı’ buranın, tam dünyanın merkezinde bulunduğunu kanıtlamaktadır.”¹³²

¹²⁵ Eliade, a.g.e, s.114.

¹²⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.114.

¹²⁷ Mircea Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, çev. Ümit Altuğ, Ankara, İmge Kitapevi,1994,s. 26-17.

¹²⁸ Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s.26.

¹²⁹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.114.

¹³⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.114.

¹³¹ Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s.28.

¹³² Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.115.

Kutsal kulelerin ve tapınakların adları da bunların kozmik dağla özdeşleştirildiklerini kanıtlar: “Dağ Ev”, “Tüm Ülkelerin Dağının Evi”, “Fırtınalar Dağı”, “Gökle Yer Arasındaki Bağ” vb.¹³³

Eliade’ye göre merkez simgeleri, üç ana ve tamamlayıcı unsur etrafında toplanmaktadır:

1. Dünyanın merkezinde, yerle göğün birleştiği ‘kutsal dağ’ bulunmaktadır.
2. Her tapınak ya da saray ve biraz daha geniş bakarsak her kutsal ev ‘kutsal dağ’ ile özdeşleştirilir. Böylece merkez olur.
3. Axis Mundi’nin geçtiği yerler olarak kutsal şehir ya da tapınak, gök, yer ve yeraltının birleştiği yer olarak görülür.¹³⁴

Örneğin Mezopotamya’da merkezde bulunan bir dağ yer ile göğü birleştirir. “Filistin’deki Tobor Dağı’nın adı ‘göbek’ anlamına gelen ‘tabbur’dan türemiş olabilir. Gerizm Dağı dünyanın göbeği olarak bilinir.”¹³⁵

Doğudaki her şehrin dünyanın merkezinde olduğu kabul edilmiştir. Babil, Babilani, yani tanrıların kapısı idi; çünkü tanrılar buradan yeryüzüne inerlerdi.¹³⁶ Borobudur tapınağı, aynı zamanda kozmosun bir simgesidir ve bir dağ biçiminde inşa edilmiştir. “Buraya tırmanan hacı, dünyanın merkezine yaklaşır ve üst katına çıkmış bir hacı, başka bir gök âlemine geçer, kutsal olmayan mekânı aşarak “saf topraklara” girer.”¹³⁷

Ompholos, “yeryüzünün göbeği”, yani evrenin merkezi kabul edilir. “Merkez” kavramı, bünyesinde pek çok unsuru barındırır. Kozmik seviyelerin kesişim noktası (yeri cehenneme bağlayan kanal) hiyerofanik, dolayısıyla gerçek mekân mükemmel bir yaradılış mekânıdır; çünkü tüm hakikatin kaynağı dolayısıyla enerji ve yaşamın kaynağı buradadır.¹³⁸

¹³³ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.115.

¹³⁴ Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s.26.

¹³⁵ Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s.27.

¹³⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.363.

¹³⁷ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.363.

¹³⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.364.

Eliade, kozmik geleneklerin, merkez simgecilğini embriyolojiden alınan terimlerle de açıklandığına dikkat çekmiştir: “Kutsal olan, dünyayı bir embriyon gibi yarattı. Embriyonun göbekten çıkması gibi tanrı da dünyayı göbeğinden başlayarak yaratmaya başladı ve yaradılış buradan yayılmaya başladı.”¹³⁹ Dolayısıyla yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi, tüm toplumlar, kutsal gördükleri bir dağ dünyanın merkezi kabul etmiş ve tanrının yaratmaya buradan başladığını yani kutsal dağlarının dünyanın göbeğinde yer aldığını düşünmüşlerdir.

Dünyanın yaradılışı belli bir merkezden başladığına göre, insanın da bundan farklı bir çevrede yaratılması düşünülemezdi: En üst seviyede olan, gerçek ve canlı noktada yaratılmalıydı. Dolayısıyla dünyanın yaradılışının merkezi kabul edilen yer aynı zamanda ilk insanın da yaratıldığı yerdir. Mezopotamya geleneğine göre insan yerin göbeğinde yaratılır.¹⁴⁰ “Âdem’in balçıktan yaratıldığı cennet, tam olarak kozmosun merkezinde yer alır. Cennet, yerin göbeğidir ve bir Süryani geleneğine göre ‘bütün dağlardan daha yüksek bir dağın’ üzerinde kuruludur. Âdem dünyanın merkezinde yaratılmıştır daha sonra burada İsa’nın haçı yükselecektir.”¹⁴¹

Görüldüğü gibi merkez simgecilğinde dağın önemi büyüktür. Bu ‘yüksek’ olma erdemidir. Yüksek bölgeler kutsaldır. Göğe yakın olan her şey aşkın olana farklı şekillerde bulaşır. ‘Yükseklik’, ‘üstünlük’ aşkın, insanüstü olanların özelliğidir. “Her yükselme belirli bir seviyeden kopuştur. Öteki dünyaya geçiştir: Din dışı mekân ve insanlık durumunun aşılmasıdır.”¹⁴² ‘Yüksekliğin’ kutsal olmasının kaynağının, göğün üst katlarının kutsallığı ve kutsal gök olduğu örneklerle de açıkça görülmektedir.

Dağ, tapınak, şehir vb. kutsandır; çünkü merkez olma özelliğini taşır. Temelde evrenin en yüksek zirvesiyle gök ve yerin birleştiği yerle özdeşleştirilir.

“Yükselme ritüelleriyle, dağları aşarak ya da merdivenleri çıkarak kutsanma, ibadet eden insanın gökle bağlantılı yüksek bir yere dâhil olması koşuluyla

¹³⁹ Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s.364.

¹⁴⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.364.

¹⁴¹ Eliade, a.g.e, s.365.

¹⁴² Eliade, a.g.e, s.115.

geçerlidir.”¹⁴³ Eliade, tüm ayinler ve simgelerin yüksekliğin kutsal olmasıyla yani göğün kutsallığıyla açıklandığını ifade etmiştir. İnsan olma durumunu aşmak, kutsal bir bölgeye dâhil olmak, ayinle kutsallaşmak, ölümle kutsallık kazanmak en somut ifadesini, “geçişle, çıkışla, yükselişle” bulur.

Ölüm, insan olma durumunu aşma ve öteki dünyaya geçme demektir. Eliade’nin bildirdiğine göre:

“Öteki dünyanın gökte ya da yüksekte bir yerde olduğuna inanılan dinlerde, ölünün ruhu, dağ patikalarını tırmanır ya da ağaca çıkar ya da ipe tırmanır. Asur dilinde ‘ölme’ eylemi için genelde kullanılan ifade ‘dağa tutunmak’ tır. Aynı durum Mısır için de geçerlidir. Güneş dağlarda batar ve ölünün öteki dünyaya giderken izleyeceği yol da bu yol olmalıdır. Hint mitoloji geleneğinde, ilk ölü olan Yama, ‘pek çok insana yolu’ göstermek için ‘yüksek geçitlerden’ geçer. Ural-Altay halklarının inanışlarına göre ölüler, dağa tırmanırlar. Kara-Kırgız kahramanı Bolot, Moğolların efsanevi kralı Kesar gibi, öteki dünyaya dağların zirvesindeki bir mağaradan girer.”¹⁴⁴

Kısaca yükselme, dağlara ya da basamaklara tırmanma, gökte uçuş vb. her zaman insanın kaderinin aşılmasını ve insanın en üst kozmik seviyelere ulaşmasını simgeler. İnsanın yerden yükselmesi kutsanmakla ve tanrısallaşmakla birdir.

Yukarıda söylenenlere bakıldığında mitolojik dünya modelinde dağın, dünyanın temel motifi olduğu görülür. Kutsal olan göğe yakınlığı, yeri ve göğü birbirine bağlayan heybetli görüntüsü ile dağ, dünyanın tam merkezinde yükselen, kutsal güç kaynağı olarak kabul edilir. İşte dağın sahip olduğu ve ona yüklenen bu özelliklerin tamamı, onun tüm dünya mitlerinde kutsal kabul edilmesini sağlarken, aynı zamanda dağın merkeze alan pek çok inanışın gelişmesine de neden olmuştur.

Dağın ‘neden kutsal’ kabul edildiğine dair yukarıda yer alan açıklamalardan (ki, bu açıklamalar büyük oranda Eliade’nin bu konuyla ilgili değerlendirmelerini içermektedir) sonra, aşağıda, bu kutsiyetten dolayı dağın etrafında ne tür inanışların meydana geldiği sorusuna yanıt bulunmaya çalışılacaktır.

¹⁴³ Eliade, a.g.e, s.116.

¹⁴⁴ Mircea Eliade, **İmgeler Simgeler**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınevi, 1992, s.31.

2.1. Dağ İyesi

Dağ etrafında oluşan inanışlardan en dikkat çeken “dağ ruhu”dur. Bilindiği gibi ilk insanlar, doğadaki her varlığın bir ruhu olduğuna inanmışlardır. Buna bağlı olarak doğada en büyük öneme sahip olan dağın da bir ruhu yani iyesi olduğuna inanılır.

İye, “koruyucu ruh” anlamına gelmektedir. Böylelikle doğadaki her varlığı koruyan bir ruh olduğuna inanılır. Doğüstü güçlere sahip olan bu ruhlar, bağlı oldukları varlığı korudukları gibi ona zarar verecek kişi ya da varlıkları da cezalandırabilirler. Bu ruhlar; dua edilen, dilek dilenen, merhamet beklenen, hatta tıpkı tanrı gibi kurban sunulan varlıklar olarak karşımıza çıkar.

Aşağıda dağ ruhları ile ilgili geniş bilgi verileceğinden ve bu bilgiler tüm iyeler için geçerli olduğundan, iyelerle ilgili genel bilgilere son verilip dağ ruhu ile ilgili örnek ve bilgilere geçilecektir.

Bilindiği gibi maddi dünyanın bir unsuru olarak görülen dağ, taşımış olduğu sembolik özelliklerinin de maddi ifadecisidir. “Dağlar, Şamanizm’de karşılaşıldığı şekliyle, ilk çağlarda “Dağ Ruhları” gibi mistik ve manevi yükleri olan ve bu yüzden de duygularla yoğrulan varlıklar gibi düşünülmüşlerdir.”¹⁴⁵

Altay Türklerinin inanışına göre, tabiattaki birçok varlığın (dağ, ateş, su, ağaç...) iye denilen sahibi veya koruyucu ruhu vardır. Altaylılara göre dağ ruhları tamamiyle müstakil bir zümredir; Ülgen ve Erlik’le münasebetleri yoktur. Bu ruhlar insana iyilik yapar, refah ve saadet bahşederler; saygısızlığa karşı da ceza verir ve hastalık gönderirler.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, Yurt Kitap Yayın, 2005, s.167.

¹⁴⁶ Abdülkadir İnan, “**Altay Şamanlığına Ait Maddeler**” Makaleler ve İncelemeler, Ankara, TTK, 1998, C.1, s.416.

Hayvanların çoğalması, sağlık, umum emniyet ve şerir ruhların uzaklaşması hep bu ruhlar tarafından verilen nimetlerdir.¹⁴⁷

Dağ ruhlarının şekil olarak neye benzediği; insan mı hayvan mı olduğu belli değildir. İnsanlar sadece onların varlıklarını hissederler. Genelde şekilsiz olarak bilinen bu varlıkların, kimi zaman insan kılığına girdikleri bazı destan ve efsane metinlerinde görülmektedir.

Dağ ruhlarının yaşadıkları yer, kişiöğlunun yaşadığı yer dairesidir. Başka ruhlar gibi gökte ya da yeraltı dünyasında yaşamazlar. “Bundan dolayıdır ki Altaylılar dağ ruhlarını üç zümreye ayırırlar: Yer-Su (yer ve su ruhlarıdır), Yezim tayka (cumudiyeler ruhu) ve Altay (dağ ruhu).”¹⁴⁸

Dağ ruhları ile ilgili en yaygın inanışları Altay Türklerinde görmek mümkündür. Dağ, ırmak ve göl adları Altaylıların nazarında yalnız coğrafi isimler değil, o yerin sahibi olan ruhun adıdır. Bunlar insanların dualarına cevap verebilirler; lütuf ve ihsan sahipleri oldukları gibi, kahretmek de ellerinden gelir. İnsana benzeyen bu varlıkların çoluk çocukları da vardır.¹⁴⁹

Altaylı her kabile, bir dağı kendi soyunun hamisi kabul etmiş; onu arı ruhlardan sayarak tapmıştır. Ayrıca Şamanist inanca bağlı her Türk boyu veya kabilesinin mukaddes saydığı ve onun ruhuna kurban adadığı, ayin ve törenler düzenlediği bir dağ vardır. Dağ ruhlarına tapma âdeti çok eski devirlerde başlamış ve bugüne kadar devam etmiştir.

Altay Türkleri herhangi bir sebeple dolaşırken dağ iyesini rahatsız etmemek için mümkün olduğunca sessiz olmaya gayret ederler. Bununla birlikte yüksek dağ geçitlerini aşarken dağların kendilerine geçit vermesi, yolculuklarının rahat geçmesi için

¹⁴⁷ İnan, a.g.e, s.416.

¹⁴⁸ İnan. a.g.e. s.417.

¹⁴⁹ İnan, a.g.e, s.417.

dağ zirvelerindeki ağaçlara kıyıra veya calama bağlayıp, saçı saçıp alkış sözler söylerler. Bu şekilde dağ iyesini memnun ettiklerine inanırlar.¹⁵⁰

Altaylılar dağ ruhlarına kanlı kurban verirler(kısarak öldürürler), saçı olarak bulgur karıştırılmış süt serperler. “Dağ ruhlarına verilen kurban ayini, Üstüğü ayininden bir gün sonra icra edilir. Üstüğü ayininden ayrı olarak dağ ruhlarına kanlı kurban sunulmaz.”¹⁵¹

İlk zamanlarda şeklinin ne olduğu bilinmeyen dağ, ruhu zamanla Altay-Sayan Türklerinde sarı saçlı kadın olarak tasavvur edilmiştir. Fakat bu ruhun bazen erkek bazen de kurt şeklinde olduğu da Altay-Sayan inançlarında görülmüştür.

İlkel toplumlarda kadın olarak tasavvur edilen dağ ruhunun genç ve bekâr avcılarla cinsi ilişkiye girmesi ve avcılara bol av vermesi, avcı anlatıları arasında çok yaygındır.

Dağ ruhunun Altaylıların avcılık mitlerinde iri memeleri olan sarı saçlı çıplak kadın olarak tasavvur edilmesi ve bazı şaman dualarında dağ ruhunun kadın olarak tasarlanması Mitolojik Ana kompleksinin dağ kültürünün oluşmasında da etkili olduğuna bir kanıttır.¹⁵²

Bu inanın izlerini Anadolu’da da görmek mümkündür. Toroslarda yaşayan Türkmenler için suların ve dağların sahipleri daima bir anadır. Aynı durum Japon düşüncesinde de görülür. “Japon inancına göre dağ tanrısı beyaz sakallı ve yaşlı bir adamdır.”¹⁵³

Bu dağ sahipleri tıpkı insanlar gibi şarkı söyleyen, konuşan, dans eden, kavgaya çıkan, birbirleriyle tartışan ve birbirlerine oyun zamanı hayvanlar kaybeden varlıklar olarak tasavvur edilmiştir. “Dağ koruyucuları, aynı zamanda av hamileridirler.”¹⁵⁴

¹⁵⁰ İbrahim Dilek, “Altay Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N.U Ulagaşev: Dağ İyesi Motifi” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı: 5, Bahar, Ankara, 1998, s.340.

¹⁵¹ A.İnan, age, s.418.

¹⁵² Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojisinde Dağ Kültü**, Folklor/Edebiyat, C.12,sayı.46, İstanbul, 2006, s.49.

¹⁵³ Dilek, a.g.m, s.341.

¹⁵⁴ Bayat, a.g.m, s.50.

Dağ ruhunun ormanda yaşayan hayvanlara da sahip olduğuna inanılmıştır. Kumandinler dağ ruhunun müzik ve kahramanlık hikâyelerini çok sevdiğine inanmışlardır. “Kumandinler arasında onun, güzel müzik yapan avcılara, hoşlandığı hikâyeler anlatan hikâyecilere vurulduğuna, sarı saçlı kız görünümüne bürünüp onlarla yaşadığına dair çok sayıda mitolojik rivayet yaşamıştır.”¹⁵⁵

Örneğin bir Altay efsanesinde,

“Üç arkadaş dağa çıkarlar. Arıksan adlı bir dağa gelirler. Bu dağa çıkmaları üç gün sürer. Birkaç gün bu dağda avlandıktan sonra bir gece kopuz ve topşuur çalarak destan söylerken dağın hayvanları toplanıp onları dinlemeye gelirler. Bu arada etraftaki dağların iyeleri de gelerek anlatılan destanı, çalınan kopuzu dinlerler. Onlardan sonra Arıksan dağının iyesi olan genç kız da gelir. İyeler duydukları destanı çok beğenirler. Avcılara avlarında yardımcı olurlar. Bir süre sonra üç avcıdan ikisi geri döner. Diğer avlanmaya devam eder. Bir gün dağda kalan avcının ayağı kırılır. Birden hava soğur, kar yağar. Şaşıp kalan avcı bir yere ateş yakıp oturur. Bir süre sonra yanına çok güzel bir kız gelir. Bu kız daha önce kendisini dinlemeye gelen dağ iyesidir. Avcıya kırılan ayağını iyileştireceğini: fakat avcının da kendisine eş olması gerektiğini söyler. Avcı çaresiz bu isteği kabul eder. Birlikte yaşamaya başlarlar. Dağ iyesi, avcıya iyi av avlayabilmesi için dağ iyelerine destan ve alkış sözler söylemesi gerektiğini söyler. Bir süre sonra evlerine dönen iki avcı tekrar bu dağa geldiklerinde bıraktıkları arkadaşlarının dağ iyesiyle yaşadığını görürler. Arkadaşlarının şeytanla yaşadığını düşünerek, onu vurup yaralarlar. Alıp evine götürürler. Bunun içindir ki dağa çıkan avcılar yanlarında bir kayçı götürürler ve dağ iyesine dualar ederler.”¹⁵⁶

Benzer bir inanış Hakaslar’da da görülmektedir:

“Hakaslar av hayvanlarını ‘dağ iyesi’ nin malları kabul ederlerdi. Bu yüzden avcılar her akşam dağlarında ‘homıs’ adlı iki telli sazlarıyla türkü söyleyip masallar anlatarak dağ iyесinin rızasını almaya çalışırlardı. Avcılar dağ iyесinin müzikten çok hoşlandığına böyle yaparlarsa avlarının daha iyi gideceğine inanırlardı.”¹⁵⁷

Altay-Türk destanlarından Er-Samır destanında dağ iyesi bir kez karşımıza çıkar. Er-Samır yolculuğu esnasında sisle kaplı, geçilmesi zor bir dağ görür. Bu durum karşısında şaşırarak Er-Samır’a atı Ak-sarı ‘tayga eezi’nin (dağ iyesi) kendisini

¹⁵⁵ Beydili, a.g.e, s.148.

¹⁵⁶ Dilek, a.g.m, s.343.

¹⁵⁷ Yakup Deliömeroğlu, “**Hakasların Geleneksel Kültürüne Dair Bir İnceleme**”, Milli Folklor, 5 (33), Bahar, 1997, s. 45.

yabancıladığını bu yüzden yolunu kötüleştirmeyi düşündüğünü söyler. Fakat dağ iyesiyle herhangi bir mücadele olmaz. Tanrı onların yolunu düzeltir.¹⁵⁸

Hakas efsanelerinde ise dağ iyesi, karşımıza ecdat olarak çıkmaktadır: “Efsaneye göre çok eski zamanlarda Hakasların ilk atası dağ iyesinin (Tag ezi) kızıyla evlenmiştir ve Hakaslar onların çocukları olarak çoğalmışlar.”¹⁵⁹ Bu yüzden Hakaslar için dağlar kutsal denecek kadar önemlidir.

Şor folklor metinlerinde ise dağ iyesi, karşımıza al karısına benzer bir şekilde çıkmaktadır:

“Dağ sahibi geceleri insanın yanına gelir, kendine koca yapmak istediği erkeğin yanına uzanıp onu kucaklar. Adam, onun dağ ruhu olduğunu anlarsa hemen sallanan iri göğüslerini tutup, başının üstünden geri atar. Böyle yapıldığında, dağ sahibi “senden bana, koca olmaz” deyip çeker gider. Eğer ona karşı böyle yapılmazsa, dağ sahibi bu adamın canını alır götürür. Ondan sonra o adam aklını yitirip kamlık etmeye başlar. Sonunda da ölür.”¹⁶⁰

Bunun dışında, dağ ruhu birini çağırdığında dönüp bakmak yasaktır. İnanişâ göre dağ ruhu, çağrısına dönüp bakanın canını alıp götürür. Bu insan, aklını yitirip ölür. “Ancak Altaylılar bu düşünceyi benimsemezler. Onlara göre, normal ölümlüler dağ ruhunu sadece uykularında görebilirler.”¹⁶¹

Dağ ruhları ile ilgili inanışları çoğaltmak mümkündür. Örneğin, “Şor Türklerinde şamanlar, ‘Buz Dağ’ denilen bir dağdan ilham alırlardı. İnanişâ göre dağ ruhu suyunu ‘Kara Dağ’ denilen bir dağdan içermiş. Hakaslar ise dağ ruhunu, bütün canlıların sahibi olarak görürlerdi. Yenisey Türklerine göre dağ ruhunun en sevdiği şey, at yelesini örmekmiş.”¹⁶² Ancak zaman içerisinde dağ ruhlarının özelliklerinde değişmeler olmuştur. Örneğin; dağ ruhu, Şamanizmin gelişiyile, Şamanları koruyan ruhlar arasına katılmıştır. Sibiryâ Türklerinin geleneksel kültürlerinde, genellikle Şamanların yardımcı ruhları bile dağ sahibi sayılır.

¹⁵⁸ Dilek, a.g.m, s.343.

¹⁵⁹ Deliömeroğlu, a.g.m, s.42.

¹⁶⁰ Beydili, a.g.e, s.148.

¹⁶¹ Beydili, a.g.e, s.148.

¹⁶² Beydili, a.g.e, s.148.

Sibirya Türk halkları arasında dağ ruhunun kör olduğuna dair bir inanış da yayılmıştır. Burada dağ ruhu köre benzetilmiştir. Köroğlu Destanı'ndaki Ali Kişi, kör olarak düşünülen bu dağ ruhunun bir sembolüdür. “Türk ve Moğol halklarının mitolojik görüşlerinde dağ ruhu, kurt kafasıyla betimlenmiştir. Türk dünyasındaki birçok dağ adının ‘kurt’ adını içermesi, herhalde bu inancın izlerini taşımaktadır.”¹⁶³

Her dağ ruhu ancak kendisine ait olan mıntıkaya hâkimdir; diğer mıntıkada bulunan ruhlarla münasebeti yoktur.¹⁶⁴ “Bu sebeple takdis olunan dağların isimleri normal konuşmalarda kesinlikle anılmaz; onun yerine Kayırkan, Boğda ve Öndür gibi genel adlar kullanılır.”¹⁶⁵

Çin kaynaklarından anlaşıldığı üzere eski Türkler ‘Bodin İnli’ dağına, ‘Ülkeyi Koruyan Ruh’ gibi bakmışlardır. Eski Türklerde dağ, yurdu sembolize ederdi. “Yani Türk mitolojik düşüncesinde dağ ruhu aynı anda toprağın ve yurdun koruyucusuydu. Uygurların ‘Kut’ dağını, Çinliler parçaladığı zaman kuraklık başlamıştır.”¹⁶⁶

Aynı durumu Manas Destanı'nda da görmek mümkündür. Manas halkına seslenirken;

“‘Kalmukları Ata yurdundan çıkarmadan içim rahat etmeyecek’ demektir. Kırgızlar sürgün edildikleri Altay'da çok verimli topraklara sahiptirler; fakat bu zenginlik onları tatmin etmemektedir. Bütün felaketlere rağmen, atalar yurdunu elde etmek, Talas'a, Ala Dağ'a sahip olmak onlar için kutsal bir ülkü olmuştur. Atalar yurdunun hususiyeti vardır. Bunun için Ala Dağ'a Arvahu (ruhu) büyük dağ denilmektedir. Manas destanının Kırgızları, Tanrı vergisi olarak kabul edilen bu yere varmadıkça ve oradan Çinlileri çıkarmadıkça mutlu olamayacaklarına inanmışlardır.”¹⁶⁷

Ala Dağ'ın koruyucu ruhu olduğunu, Manas Destanı'nın bir başka yerinde de görmekteyiz. Manas ölmeden önce vasiyetinde oğlunun ‘iki yaşına gelince ruhlara

¹⁶³ Beydili, a.g.e, s.148.

¹⁶⁴ İnan, a.g.e, s.418.

¹⁶⁵ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektâşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 118.

¹⁶⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.1, Ankara, T.T.K, 1998, s. 59.

¹⁶⁷ Ali Öztürk, **Çağları İçinde Türk Destanları**, İstanbul, Alioğlu Yayınevi, 2000, s.301.

sığınmasını' istemektedir. Bu anlayışla Ala Dağ'ın koruyucu bir ruha sahip olduğuna inanılmaktadır.¹⁶⁸

Dağ iyesi, Yakutlarda soyun koruyucusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakutlar, dağa saygıyla 'tıa iççite' (dağ sahibi) demişlerdir. Dağların Yakut mitolojik görüşlerine göre akraba olması ve soyun koruyucu iyesi olarak bilinmesi, Fuzuli Bayat tarafından Türk mitolojik sisteminde dağ kültürünün bütünlük oluşturduğuna bir kanıt olarak gösterilmiştir.¹⁶⁹

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi dağ iyesiyle ilgili inanışları farklı veya benzer şekillerde pek çok Türk boyunda görmek mümkündür. Temelleri yüzyıllar öncesine dayanan bu inanış, bugün bile çeşitli bölgelerde varlığını sürdürmektedir.

Ali Rıza Yalgın, bir yazısında Eciyes dağında, dağ iyesiyle ilgili duyduklarını şöyle anlatmaktadır:

“...Erciyes dağında, küçük bir çocukla (çoban) Erciyes hakkında konuşmaya başladım. Çoban Kâzım bu dağın efsanelerinden bir tanesini bana şöyle anlattı: “Benim bir ihtiyar emmim vardı, o anlatırdı. Bu dağların başında bir delik varmış. Deliğin ucu bucağı yokmuş. Senede bir gün bahar aylarında Erciyes dağının anası deliğin başına çıkar Kayseri ovasına; sararsın başaklar dermiş, başaklar sararırmış. Sonra dağlara dönermiş. Morarsın dağlar dermiş, çam ormanları morarırmış.” Çoban bu efsaneyi anlatırken bir ana tanrının huzurunda imiş gibi huşû içinde titriyordu.”¹⁷⁰

Görüldüğü gibi dağ kültürünün yaygınlığı kadar, dağ ruhunun yaygınlığı da mitolojide dikkati çekmektedir. Dağ iyesiyle ilgili verilen bu bilgilerden sonra yine dağ etrafında gelişen diğer inançlara geçilecektir; ancak belirtmek gerekir ki, bu inançların çoğu dağ iyesiyle yakından alakalıdır. Dağın ecdat olarak kabul edilmesi, dağlara kurban sunma, dua ve beddua etme, dağlarla konuşma, onlardan dilek dileme gibi inançların hepsi, dağ ruhlarıyla ilgili inanışların bir uzantısıdır.

¹⁶⁸ Öztürk, a.g.e, s. 288.

¹⁶⁹ Bayat, a.g.m, s.51.

¹⁷⁰ Ali Rıza Yalgın, “**Türklerde Halk İnanmaları ve Tabiat; Su, Ağaç, Dağ ve Taş,**” Türk Folklor Araştırmaları, 1(4), Ekim1949, s. 60.

2.2. Şamanlıkta Dağın Rolü

Kimilerine göre bir din, kimilerine göre de büyü ve sağaltma tekniklerini içeren bir sistem olarak nitelendirilen Şamanizm ve Şamanlık, üzerinde konuşulabilecek oldukça geniş bir konudur. Çünkü bu inanç ya da sistem, yüzyıllar boyunca tüm dünya mitolojileri üzerinde etkisini sürdürmüştür; hatta günümüzde bile “batıl inançlar” adı altında toplumumuzda var olmaya devam etmiştir. Ancak biz burada Şamanlık ya da Şamanizm hakkında uzun bilgiler verecek değiliz. Biz, konumuz gereği Şamanlıkta dağın sahip olduğu yere ve öneme kısaca değinmekle yetineceğiz.

Bilindiği gibi Şamanlar, öteki dünyanın, bu dünyadaki temsilcisidirler. Ruhların insanlarla, insanların ruhlarla bağlantısını sağlayıp, kutsal bilgileri iletirler. Bunun yanı sıra Şamanın; hastaları iyileştirmek, ölen adamın ruhunu öteki dünyaya götürmek, kısırlığı tedavi etmek, avın bol olmasını sağlamak, fal bakarak gelecekte haber vermek, evi kötü ruhlardan temizlemek, kurban sunmak gibi dinsel törenler yapmak, hayvanlara zarar veren ruhları kovmak, kayıp şeylerden haber vermek vs. gibi görevleri de vardır. Şamanın tüm bu görevleri yerine getirmesinde ona ruhlar yardımcı olmaktadır. Tabii ki bu yardımcı ruhların başında da dağ ruhları gelmektedir.

Şamanlık ile ilgili bilgi veren pek çok kaynak ile şaman geleneğinin yansıdığı çoğu efsane ve destan metninde **dağ ruhu** ile ilgili motiflere sıkça rastlamak mümkündür. Bu kaynaklar incelendiğinde dağ ruhunun ilk olarak *şaman seçilecek* kişinin belirlenmesinde etkili olduğu görülür.

Şaman olacak kişinin belirlenmesi çeşitli şekillerde (ecdat şaman, yer-su ruhları, gök ruhları, kötü ruhlar) olmaktadır. Bunlardan biri yeraltı veya yer üstü ruhlarının, doğuştan şaman olmak için seçilmiş kişiye şaman olma çağrısını göndermeleriyle olur.

Şamanlık olgusu ile ilgili birinci elden kaynaklara dayanarak çağrıyı gönderen ruhları, iki kısma ayırmak mümkündür:

1. Göğün ışıklı ruhları, dağ ruhu veya yeraltı dünyasının kötü ruhları, kendilerine hizmet edecek şaman arayışı için toplumdan birini seçerler.

2. Ecdat şamanın ruhu kendi soyundan birini Şamanlık görevi için seçer.¹⁷¹

Çağrı ve çağrı sırasında yaşananlar Şaman hastalığı adı ile bilinmektedir. Her iki tip aday ruhların çağrısına gönüllü uymaz, ancak zorunlu da olsa çağrıya uymak zorundadır, aksi takdirde ölüm kaçınılmaz olur. Çoğu zaman adaylar, çağrı başlamadan önce gelecekte haber veren rüyalar görür ve toplundan uzaklaşır. F. Bayat'ın verdiği bilgiye göre:

“ Ruhlar doğuştan şaman olmak için seçilmiş veya şaman olmak kaderiyle dünyaya getirilmiş çocuğun her üç ruhunu: salgın kut-hava ruhu, buor kut-yer ruhu ve iye kut-ana ruhunu çalar. Bu kutların çalınmasından sonra çocuk ölmez, yalnız hafif bir hastalık geçirir. Bu hastalık, çağrının başladığı anlamına gelir.”¹⁷²

Bu hastalık sürecinde aday sık sık kendinden geçer, ağzından köpükler çıkar, morarır. Yaşamla ölüm arasında gidip gelir. Çoğu araştırmacı, Şaman hastalığını isteri, epilepsi, dengesizlik, asabilik, şizofreni, delilik olarak adlandırır. Hastalığın devam ettiği sürede aday, ruhların hâkimiyeti altına girmiş olur. Şamanın bu hastalıklı hali, Şamanlığa geçiş sürecindeki bir alışma devresidir; ancak bu süreç bittikten sora da Şaman, bu hastalıklı halinden izler taşır.

Şaman adayın geçirdiği evrelerden biri de Şamanın, ritüel ölüm anını yaşaması ve yeniden dirilmesidir. Böylece iki âlem arasında vasıta olan varlık haline gelir. Şamanın, daha önce belirtilen görevleri yapabilmesi için ruhlarla bağlantı kurması gerekir. Bunu için de ölüp dirilme şarttır. Aslında ölüp dirilen Şaman, canlıdan daha çok bir ruh şeklindedir. “Nitekim ruhlarla konuşan, onları gören, onların yanına giden, onlarla pazarlık yapan Şamanın vücudu değil, ruhudur. Hiçbir Şaman, ikinci kez doğmadan Şaman olamaz.”¹⁷³

¹⁷¹ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s.39.

¹⁷² Bayat, a.g.e, 38.

¹⁷³ Bayat, a.g.e, 50.

Şaman adayının geçirdiği evreler içinde ruhlarla kurulan ilişkiler vardır. Ölüp dirilme eylemi gerçekleşikten sora aday, ruhlar tarafından terbiye edilir. Aday, ruhların sütünü içer ya da onlarla cinsel ilişkiye girer. “Şaman adayının döş emmesi destanlarda kahramanın Yer Ana’nın döşünü emip ölümsüzlük kazanmasına eşdeğerdir.”¹⁷⁴ Bazı Şaman efsanelerinde adayı *dağ ruhu emzirir*. Dağ ruhu çoğu kez kadın olarak tasavvur edildiği için Mitolojik Ana kompleksine dâhildir.¹⁷⁵ Bu durum gösteriyor ki; ruhlarla evlenme veya ruhların sütünü içme yoluyla da Şaman statüsü kazanılabiliyor. Verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi dağ ruhları bir kez daha şamanın belirlenmesinde önemli bir rol oynuyor.

Şaman adayının belirlenmesinde ve yetiştirilmesinde önemli rol oynayan dağ ruhları daha sonra Şamanların, görevlerini yerine getirmelerinde de Şamana *yardımcı* olan ve onu *koruyan* ruhlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

“Şaman mitolojisinde özel yer tutan ‘koruyucu’, ‘yardımcı’ olmak üzere iki kısma ayrılan ruhlar kategorisi vardır. Yardımcı ruhların sayısı, şamanın gücünün simgesidir. Şamanın başlıca yardımcısı onun ecdadıdır. Nitekim şamanlar yardımcı ruhlarına ‘töstar’ derler ki asıl, öz, ezelden var olan anlamlarına galen ‘töz’, ‘tös’ kelimesinin çoğuludur. O halde Şamanı Şaman olmağa ve davulunu yapmayı öneren töz dağları da yardımcı ruhlardandır. Ayrıca bu dağlar soyun ecdadı olan tözlerdir.”¹⁷⁶

Yardımcı ruhların görevi, genel olarak kamlık zamanı Şamanı, öteki dünyaya götürmek veya tedavide ona yardımcı olmaktır. Yardımcı ruhları çok olan Şaman güçlü, az olan ise zayıf Şamandır. Şaman ruhların yardımıyla faaldir güçlüdür.

Bunun yanı sıra Şamanın koruyucu ruhları da vardır. Koruyucu ruhlar, Şamana gelebilecek zararları önlemek gibi fonksiyon üstlenmişlerdir. Şaman, bu yardımcı ve koruyucu ruhların işbirliğiyle, yeraltındaki ve yer üstündeki ruhlarla mücadele eder.

Daha önce da belirttiğimiz gibi Şaman, diğer âlem ile içinde bulunduğumuz âlem arasındaki bağlantıyı sağlar. Kimi zaman yardımcı ruhların yardımıyla gökyüzüne çıkar, tanrıyla konuşur, insanların dileklerini tanrıya iletir ve ona canlı veya cansız

¹⁷⁴ Bayat, a.g.e, 55.

¹⁷⁵ Bayat, a.g.e, 55.

¹⁷⁶ Bayat, a.g.e, 147.

kurbanlar sunar. Kimi zaman da Şaman, hasta ruhu veya zamanından önce ölmüş insanın ruhunu geri getirmek için aşağı dünyaya iner ve oradaki ruhlarla temasa geçer. Şaman dışında hiç kimse, hastalık ve ölüm kaynağı olan yeraltı dünyasına gidip öteki dünya sakinleriyle pazarlık yapamaz. İşte bu esnada Şamanlar, gökyüzündeki ve yeraltındaki ruhlarla temasa geçerken çeşitli geçit araçları kullanırlar. Bu geçit araçlarını başında da dağlar daha doğrusu mağaralar gelmektedir. Bu konuyla ilgili daha önce verilen bilgilerden de hatırlanacağı gibi; dağlar, tüm dünya mitolojilerinde yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünü birbirine bağlayan bir araç olarak görülüp dünyanın merkezi kabul edilirler. Bu üç âlemi birbirine bağlayan dağlarda yer alan mağaralar ise diğer âlemlere açılan bir kapı vazifesi görürler. İşte bu nedenle Şamanlar, gökyüzüne ve yeraltına yapacakları seyahatlerde bu mağaralardan yararlanırlar. Tıpkı şaman gibi, aşağı dünya ruhları da bu iki dünyayı birbirine bağlayan mağara, delik vs. yararlanarak yeryüzüne çıkar ve insanların ruhlarını çalıp, öteki âleme götürürler.¹⁷⁷

Kutsal dağ motifini, şamanın ruhlarla mücadele ayinlerinde de görmekteyiz. Ayin sırasında şaman, uçarak çok geniş coğrafyaları aşar. Nihayet şaman dorukları göğe değen Demir Dağ'a, Temir taikşa'ya, ulaşır. Buraya tırmanmak zordur; Şaman, bu güç çıkışı mimle canlandırır, derin derin soluk alır, doruğa vardığında yorgun ve bitkindir. Dağın her yanına, doruğa varmaya güçleri yetmeyen başka Şamanların ve atlarının ağarmış kemikleri saçılmıştır. Dağı aşıp bir süre daha gittikten sonra şaman, öbür dünyanın girişi olan bir deliğin önüne gelir. Buradan yeraltına iner.¹⁷⁸

Dağın ve dağ ruhlarının etkisini, Şamanın *kostüm ve davulunda* da görmekteyiz. Bilindiği gibi Şaman mitolojisi, Şaman kültürü ve Şamanın gizemli dünyası, Şaman giysisi ve âletlerinde simgeleşmiştir. Giysi, geleneğe uykun bir biçimde hazırlanır. Giysi olmadan Şamanın kötü ruhlarla savaşının imkânsız olduğuna inanılır. Çünkü Şaman inancına göre yardımcı ruhların tamamı ya da bazıları bu giyside yaşar. “Bu nedenle Türk Şaman metinlerinde Şamanın, ruhların izini ile ilk olarak “manyak” yaptığı söylenmektedir.”¹⁷⁹ Adı geçen yardımcı ruhların içinde dağ ruhları da yer almaktadır.

¹⁷⁷ Bayat, a.g.e, 161.

¹⁷⁸ Mircea Eliade, **Şamanizm**, Ankara, 1999, s. 234.

¹⁷⁹ Bayat, a.g.e, 174.

Şaman, giysisini sadece merasim zamanları giyinir. Şaman giysisi, kötü ruhların yaklaşmayacağı veya Şamana zarar veremeyeceği simgelerle donatılmıştır. Şaman için özel olarak yapılan kostümün kutsanması için yapılan ritüelde (Yakut Şaman efsanelerine göre) yaşlı bir şaman, adayı yüksek bir dağın başına ya da bozkıra götürerek ona, şaman giysisi giydirir, eline bir davul ile at kılı sarılı bir söğüt dalı verir.¹⁸⁰ Görüldüğü gibi Şamanın özel giysisinin yapılmasının dışında, giysinin kutsanmasında da dağlar rol oynamıştır.

Şamanlıkta çok önemli yere sahip olan *davulun* yapılması da, tıpkı giysi de olduğu gibi ruhların isteğiyle olur. Ruhlar, Şamana ömrünün sonuna kadar kaç davul kullanacağını bildirmiş olurlar. “Çelkan Şamanlarının inancına göre, ‘Üç Sürü Dağı’ şamana ilk davulu yapmaya izin verdiği gibi, ömrünün sonuna kadar kaç davul kullanacağını ve her davulla kaç yıl kamlık yapacağını söyler.”¹⁸¹ Böylelikle Şaman kutsal dağdan ne kadar Şamanlık yapacağını, yani ne kadar yaşayacağını öğrenmiş olur. Benzeri şekilde;

“Kumandin Şamanları da davullarını kutsal bildikleri soy dağlarından alırlar. Hatta Kumandin Şamanlarına göre, dağın tayin ettiği davulun yapılmaması halinde şaman bunu kendi sağlığıyla ödemiş olur. Kumandin Şamanları ömürlerinin sonuna kadar soy dağlarından, üç ile dokuz arası davul yapma emrini alırlar.”¹⁸²

Şor Şamanlarının da ilk davulu, ecdat şamanın veya soy dağının gösterişi ile yaptığı bilinmektedir.

“Şamanlara göre, davulu veren Mustag dağı, aynı zamanda Şamanların kaderini biçen kutsal tözdür. Şor Şamanlarının üç ile dokuz arasında davul değiştirdikleri bilinmektedir ki, şaman bununla Mustag dağından davulun her biri ile ne kadar kamlık yapacağını öğrenmiş olur. Sonuncu davulun yırtılması veya bozulması hâlinde Şaman yeni davul yapamaz. Bu ise Şamanın ölümünün yaklaştığını haber verir.”¹⁸³

Şaman davullarının üzerinde pek çok sembol yer almaktadır. Bunlar arasında; ay, güneş, Erlik ve Ülgen’in oğul ve kızlarının resimleri de bulunmaktadır. Şamanla soy

¹⁸⁰ Bayat, a.g.e, 180.

¹⁸¹ Bayat, a.g.e, 195.

¹⁸² Bayat, a.g.e, 197.

¹⁸³ Bayat, a.g.e, 197.

dağı arasındaki akrabalık ilişkisini kanıtlayacak kutsal dağ resimlerine de Şaman davullarında sık sık rast gelmek mümkündür.

Bilindiği gibi Şamanın ruhu, gökyüzündeki ‘kayın ağacı’nın dallarında oluşmaktadır. Kayın ağacı, Şamanın oluşumunda rol aldığı gibi, ölümünde de önemli rol üstlenmiştir. Ölen Şaman, kayın ağacının dallarına asılmıştır. Bununla beraber ölen Şamanı ağaca koymayıp, dağın tepesinde beklettikleri de görülmektedir.

“Sagaylar, son dönemlere kadar ölen Şamanı dağın tepesine koyup, etin kemikten ayrılmasını beklerlerdi. Ayrıca asılan veya *dağ başına koyulan Şaman ölüleri* giysisi ile beraber, davulu da yanına defnedilirdi.”¹⁸⁴

Görüldüğü gibi ölen Şamanlar umumi mezarlıkta gömülmemektedir. Fuzuli Bayat’a göre, “Dağ başı, dağ eteği, ormanlıktaki تنها ağacın dibi, ağaç gövdesi, tek kelimeyle insanların ve hayvanların ulaşamayacağı yerlerde gömülen Şaman, yaşamında yalnızlığı denediği gibi, ölümünde de yalnız ve ıssız bir yere gömülür.”¹⁸⁵ Tabii ki, bu durumun nedeni, sadece Şamanın öldükten sonra da yalnızlığı denemesi değildir. Daha önceki konuda belirttiğimiz gibi, ölenleri dağlara gömme âdeti, zaten tüm mitolojilerde yaygındır. Bundan maksat da ruhu tanrıya en kolay şekilde ulaştırmaktır. Şamanların ölülerinin dağlara gömülmesinin nedenleri arasında doğal olarak bu da yer almaktadır.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi, dağ ve dağ ruhu, Şaman olacak adayın belirlenmesinden şamanın ölümüne kadar her aşamada etkili ve önemlidir. Şamanlıkta dağın önemi ile ilgili daha pek çok bilgi ve örnek bulmak mümkündür; ancak biz, burada konuyla ilgili verdiğimiz bu kısa bilgilerle yetineceğiz.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, dağ, sahip olduğu özelliklerinden dolayı tüm dünya mitolojilerinde önemli ve kutsal kabul edilmiş, bu nedenle de etrafında çok

¹⁸⁴ Bayat, a.g.e, 272.

¹⁸⁵ Bayat, a.g.e, 273.

sayıda inanış ve uygulama geliştirilmiştir. Bu inanış ve uygulamaların yansımalarını, günümüzde de görmek mümkündür.

2.3. Dünyanın Direği Olan Dağ – Kozmik Dağ

Çalışmamızın giriş bölümünde kozmik dağ düşüncesi ve merkez simgeciliği ile ilgili bilgilere genişçe yer verildiği için, burada sadece kısa bir hatırlatma yapılarak örneklerle geçilecektir.

“Bilindiği gibi Altay halklarına göre dağların ideal prototipleri göklerde dir. İran kozmogonisinde, yaşadığımız dünya bir göksel dünyaya tekabül eder. Özellikle de kutsal olanın, kentlerin ve tapınakların göksel arketipleri bulunmaktadır.”¹⁸⁶ Görüldüğü gibi kozmik dağ düşüncesi oldukça yaygın bir inanıştır.

Merkez simgeciliğine geldiğimizde ise Eliade’in bunu üç bölümde incelediğini görürüz;

1-“Kutsal dağ- burada yer ve gök birleşir, dünyanın merkezindedir.

2-Her tapınak ve saray- her kutsal kent ve kraliyet merkezi- bir kutsal dağdır dolayısıyla merkezdir.

3-Kutsal kent ya da tapınak ‘axis mundi’ olduğundan gök yer ve yeraltının karşılaşma noktası olarak görülür.¹⁸⁷

“Kozmik dağın zirvesi yalnızca dünyanın en yüksek noktası olmakla kalmaz; aynı zamanda dünyanın göbeği yaradılışın başladığı yerdir.”¹⁸⁸ Tanrı dünyayı, tıpkı insanoğlunun yaradılışında olduğu gibi, göbeğinden başlayarak yaratmıştır. Bu göbek ise dünyanın en yüksek noktası yani dağlardır.

Zamanın başlangıcında gökle yer arasında var olan, kolay iletişimin kesilmesinden sonra, bu bağlantıyı mümkün kılan şey kozmik dağ olmuştur. Dünyayı ayakta tutan direk gibi algılanan dağ, tüm dünya mitolojilerinde yerini almıştır.

¹⁸⁶ Mircea Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, Ankara, İmge Kitapevi, 1994, s. 21.

¹⁸⁷ Eliade, age, s.26.

¹⁸⁸ Eliade, age, s.29.

Altay Tatarları Bay Ülgen'in, göğün ortasında, altından bir dağın üstünde oturduğunu düşünürler. Yakut Şamanları da mistik yolculuğunda yedi katlı bir dağa tırmanır. Bunun doruğu göğün göbeğinde, kutup yıldızında bulunur.¹⁸⁹

Hint kozmogonisinde Meru Dağı dünyanın ortasında yükselir ve doruğunda kutup yıldızı parlar.¹⁹⁰

Mezopotamya inanışlarında da bir “orta dağ” yerle göğü birleştirir; bu ‘Ülkeler Dağı’dır ve çeşitli yerleri birbirine bağlar.¹⁹¹

Göktürkler ve Uygurlar döneminde dağlık ve ormanlık bölge olan Ötügen, devletin merkezi olma görevini üstlenmiştir. “Merkez her zaman kutsal bir görev üstlendiği için, dağlar ve orada olan her şey kutsanmış olarak kabul edilir.”¹⁹²

Altay Türklerine ait bir yaradılış efsanesinde dağ şöyle geçmektedir: “Dünyayı yaratırken Ülgen, ay güneş dokunan altın dağ üzerinde oturdu. Bu dağ gökle yer arasında idi. Yere o kadar yakındı ki ancak bir adam boyu kadar aralık bulunuyordu.”¹⁹³

Bahaeddin Ögel’e göre, büyük devlet kuran Türklerde, soyutlanmış Altay Türklerinde görülen inanış ve geleneklerin çoğu, ayıklanmıştır. Orta Asya’da kalan Türkler ise, yeni dağlarına benzer Türkçe sözler ve inanışlarla bağlanmışlardır. Bu nedenle Macar kültür çevresine ait, Vogul kavimlerinin düşündükleri gibi, “Tanrı dönen dünyanın toprakları dağılmasın diye, toprağı bir dağ kuşağı ile çevirdi” gibi inançlar, gelişmiş Türklerde kalmamıştır. Ancak “Yer basrukı tag, budun basrukı beg” yani “Yerin baskısı dağ, milletin baskısı bey veya hakandır.” sözü 11. yy.da derlenmiş bir Türk atasözü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yine aynı yüzyılda derlenen bir başka Türk atasözü de, “Tengri, tag birle yerig basurdi” yani “Tanrı, dağ ile yeri

¹⁸⁹ Mircea Eliade, **Şamanizm**, Ankara, 1999, s. 298.

¹⁹⁰ Eliade, a.g.e, s.299.

¹⁹¹ Eliade, a.g.e, s.299.

¹⁹² Fuzuli Bayat, “**Türk Mitolojisinde Dağ Kültü**”, Folklor/ Edebiyat, C.12, sayı. 46. İstanbul, 2006, s. 48.

¹⁹³ Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul, Ötüken, 2003, s. 175.

bastırıp, daha sağlam yaptı”, halen kozmik dağ inancının varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.¹⁹⁴

Türklerde görülen dağların Gök kubbenin sütunları olduğu şeklindeki inanış Emel Esin’e göre Çinlilere ait bir görüştür:

“Choular, kâinatı üstüvani gözdeli ve kubbeli bir otağa yahut üstünde şemsiye ve otağ bulunan iki tekerlekli bir arabaya benzetirlerdi. Buradaki iki tekerlek güneşe ve aya, şemsiyenin yirmi sekiz dilimi ise, Çin astrolojisinin dört yöne yedişer gruba ayrılan yirmi sekiz burcunu temsil ederdi. Çin’de gök bir kubbe, yeryüzü ise denizlerde yüzen dört yahut sekiz köşeli bir düzlük şeklinde tasavvur ediliyordu. Dört yönde ve merkezde bulunan dağlar semayı taşımakta, Kutup Yıldızı merkezde olmak kaydıyla ara ve ana yönlerde bulunan dokuz saraya bölünmüş farz ediliyordu. Bu kâinat telakkisi daha sonraki Türk Kağanlıkları(Kök-Türk, Uygur) zamanında da devam etmiştir.”¹⁹⁵

Örneklerden de anlaşıldığı gibi dağ, sadece yaradılışın merkezi olmakla kalmıyor aynı zamanda yerle göğü birbirine bağlayan, dünyanın ayakta durmasını sağlayan, devletlerin merkezi kağanların ve tanrıların yaşadığı yer olarak telakki ediliyor.

2.4. Tanrı Mekânı Olarak Dağ

İnsanoğlu, ilk günden beri tüm varlıkları yaratan bir gücün olduğuna inanmıştır. Bu yaratıcı; yoktan var eden, tüm doğaya hükmedebilen, memnun olduğunda insanları mutlu eden, kızdığında insanlara kötülükler gönderebilen; ama her zaman ulaşılmaz, dokunulmaz bir güçtür.

İnsan, her zaman muhtaç olduğu bu varlığı, yine sonsuzluğuna ve erişilmezliğine hayran olduğu gökyüzüne yerleştirir. Yükseklik, sonsuzluk tanrının mekânıdır. İşte bu nedenle insanoğlu, tanrıya biraz daha yakın olduğunu hissettiği dağları da kutsal kabul etmiş, dağların tanrıların mekânı olduğuna inanmıştır. İnanişâ göre; tanrı, insanlarla dağlarda irtibat kurmaktadır. Abdulkadir İnan’a göre yüksek dağ

¹⁹⁴ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.II, Ankara, 1995, s.459.

¹⁹⁵ Hayati Yavuzer, “Şamanizm’de Evren ve Dünya Tasvirleri”, *Milli Folklor*, 5(35), Güz 1997, s.52.

tepelerinin göklere yakın bulunması ve uzaklardan mavi renkte görünmesi bu inancın yerleşmesine sebep olmuş olabilir.

Altay Tatarlarının destanlarına göre, Ulu Tanrı ‘Bay Ülgen’, yeryüzünü yarattığı zaman, göklerde kızıldan olan dağda yaşamaya karar vermiştir.¹⁹⁶ Yakut halk biliminde de tanrının yedi katlı bir dağ üzerinde yaşadığından söz edilir.¹⁹⁷

Abakan Tatarlarının Türkçe bir destanında ise şöyle denilmektedir: “Kuzeyde büyük bir okyanus vardı. Ak-Han denizin köpükleri yanındaki, Akdağ’ın eteklerinde otururdu ve bu kutlu denizden su içerdi.”¹⁹⁸

Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre; “Kutlu Dağ”a yer tanrısı adı verilmiştir. Göktürk kağanı, “Ötügen” dağında otururdu.¹⁹⁹ Batı Türklerinde “Tanrı Dağları” kutsal sayılmış. Han Tanrının orada kaldığına inanılmış.²⁰⁰

Kao-çı Türklerinin bir efsanesine göre, “Kağan, kızını tanrıyla evlendirmek isteyince, onu yüksek bir dağa teslim eder. Kızın, bu dağda erkek kurt donuna girmiş olan tanrı ile evlenip ondan çocukları türediğine inanılır.”²⁰¹

Altay Türkleri, dağ iyeleri için, dağ tepelerinde düzenledikleri törenlerde, tanrıya daha yakın olduklarını düşünür ve burada ona tapınmayı üstün tutarlardı.²⁰²

Gardizi’nin verdiği bilgiye göre, Tuğış ve Çiğil Türkleri bir dağ tanrının makamı sayarlar, onunla yemin ederlerdi.²⁰³

Hunlar’ın takdis ettikleri Han- yoan Dağı, Gök Tanrı’ya kurban sunulan bir dağdır ve onun mekânı kabul edilmektedir.²⁰⁴

¹⁹⁶ Beydili, a.g.e, s.167.

¹⁹⁷ Beydili, a.g.e, s.167.

¹⁹⁸ Bahaddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, Ankara, T.T.K. 1995, s. 461.

¹⁹⁹ Beydili, a.g.e, s.146.

²⁰⁰ Beydili, a.g.e, s.146.

²⁰¹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, Babil Yayınları, 2005, s. 76.

²⁰² Kalafat, a.g.e, s.78.

²⁰³ Kalafat, a.g.e, s.80.

Mançular'ın kutsal dağı ise, beyaz elbiseli tanrıçanın ikametgâhıdır ve üzerinde bulunan ağaçlar, bitkiler ve hayvanların hepsi de dokunulmazdır.²⁰⁵

Eski Yunanda ve Yunan Mitolojisine göre, tanrıların ikamet yeri Olimpos dağıdır. ²⁰⁶ Homeros destanlarında, tanrıların Olympos dağında şölen yaptıkları belirtilmektedir: “Olympos daha çok gök tanrı Zeus’un merkezidir. Apollon ve Musa’lar gibi daha çok oyun ve ezgiden hoşlanan tanrılar Parnassosya da Helikon dağlarında toplanmaktadır.”²⁰⁷

Moğollarda, en yüksek dağlar “Dağ-İlah” şeklinde düşünülür ve gökte yaşayan ilahın yeryüzüne indiği yerin bir dağ olduğuna inanılır.²⁰⁸

Yahudiliğin Kutsal kitabında tanrı, dağa iner ve arada dolaşır. “Tanah’ta birçok defa bazı dağlar, başta Siyon, tanrının özel kutsal dağı olarak geçer.”²⁰⁹

Siyon dağı Yehova’nın kutsal dağlarının başında gelmektedir:

“Halen kabileler halinde bu dağ ziyaret ediliyor. Siyon’la ilgili kaynaklarda bulunan; ‘Ya Rab çadırına kim konacak? Mukaddes dağında kim oturacak?’, ‘Fakat ben kralımı mukaddes dağım Siyon üzerine koydum.’ gibi ibarelere göre Yehova, kutsal dağına inen, oturan bir varlık olarak düşünülüyor.”²¹⁰

“Hristiyanlıkta, Yahve Sina dağında görünmekte, dağ üstüne inmekte, orada oturmakta ya da bulunmakta, yardım da dağ üzerinden beklenmektedir.”²¹¹ Yine İsa’nın, Allah’a dua etmek için Tobor dağına çıktığı bilinmektedir.

Bahaeddin Ögel’in verdiği bilgiye göre, Turfan’daki Göktürk el yazmalarında şöyle bir ifade geçmektedir: “Binek atı güneşli bir yerde, yorgun argın durakalmış:

²⁰⁴ A.Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarını İslâm Öncesi Temelleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 117.

²⁰⁵ Ocak, a.g.e, s.116.

²⁰⁶ Hikmet Tanyu, **Dağlarla İlgili İnançlar**, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 1973. s.6.

²⁰⁷ Tanyu, a.g.e, s. 46.

²⁰⁸ Tanyu, a.g.e, s.7.

²⁰⁹ Tanyu, a.g.e, s.9.

²¹⁰ Tanyu, a.g.e, s.11.

²¹¹ Tanyu, a.g.e, s.13.

tanrının gücü ile dağ üzerinde yol ve su görerek, ot yemiş, su içmiş ve böylece ölmemiş.”²¹² Görülmektedir ki tanrı, dağ üzerinde, yani kendi mekânında, binek atına yardım etmektedir.

Yukarıdaki örneklerin benzerlerine daha pek çok yerde rastlamak mümkündür. Çünkü tüm medeniyetler dağı; göğe, sonsuza, aşkına, kutsala yakın olması dolayısıyla hep tanrı mekânı olarak görmüşlerdir. Tanrıya yakın olmak istediklerinde dağlara çıkmış, dualarını orada etmiş, kurbanlarını orada sunmuşlardır.

2.5. Dağlara Kurban Sunma ve Ayinler

Bu başlık altında vereceğimiz bilgiler, daha önce sözünü ettiğimiz dağların tanrı mekânı olması ve dağ iyesi inancıyla yakından ilgilidir. Bilindiği gibi dağlar tanrının yaşadığı var sayılan gök kubbeye yakınlığı ve üç âlemi birbirine bağladığına inanılması nedeniyle tanrı mekânı olarak kabul edilmiştir. Tanrının dağlar aracılığı ile insanlarla bağlantı kurduğuna inanılmış hatta kutsal kitaplarda verilen bilgiler bile bu inancı desteklemiştir. İşte bu nedenlerden dolayı tanrısına biraz daha yakın olmak isteyen insanoğlu, ona dua etmek ya da kurban sunmak istediğinde ayin yeri olarak dağları tercih etmiştir.

Dağlarda ayin yapılmasının bir başka nedeni ise daha önce de sözünü ettiğimiz dağ iyesidir. Eski Türkler, her dağın bir koruyucu ruhu olduğuna inanmışlardır. Bu nedendir ki; dağ ruhundan dilek dileyceklerinde, onların yardımına ihtiyaçları olduğunda hep dağ tepelerine çıkmışlar; kurbanlarını orada sunup, ayinlerini orada yapmışlardır.

Dağ ruhunun da içinde bulunduğu “yer su” ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır; az şeye kanaat ederler. Darılmadıkça kanlı kurban istemezler.²¹³

²¹² B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, Ankara, T.T.K, 1995, s. 424.

²¹³ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, C.I, Ankara, T.T.K, 1998, s. 472.

Yukarda sözü edilen iki nedenden dolayı dağlar ayin yapılan, kurbanlar sunulan en önemli yerler olarak pek çok örnekte karşımıza çıkmaktadır.

“Geleneğe göre, Mu-ye dağının eteklerinde, Kitanlar’ın ilk ataları olan erkeğin beyaz bir ata binmişken, kadının kül renginde öküzlerin çektiği bir kağnyı kullanırken birbirleriyle karşılaştıkları söylenir. Kitanlar her yıl bunun anısına kurban keserlerdi. Ölülerin Mu-ye dağına geri döneceklerini kabul ederlerdi.”²¹⁴

Dokuzuncu asırdan beri İslamiyet’in nüfuzu altına girmiş olan eski Bulgar sahasında yaşayan Kazanlı Türklerin “Hocalartavı” denen dağı takdis ederek, kurbanlar kestikleri tespit edilmiştir.²¹⁵

Fuzuli Bayat’ın verdiği bilgiye göre;

“Kutsal boy dağlarına iki türlü kurban sunulduğu etnografik malzemelerle belirlenir. Dağa ister kanlı kurban isterse de kansız kurban sunulsun, her ikisinde şamanın merasimi yönetmediği görülür. Şamansız yapılan kanlı kurban ritüeli dağı ata-baba ruhları seviyesine koymaya esas verir.”²¹⁶

Fuzuli Bayat, Altaylıların, dağ ruhlarına kanlı kurban verdiklerini (kısrak öldürürler)ve saçı olarak bulgur karıştırılmış süt serptiklerini söylemektedir. Dağ ruhlarına verilen kurban ayini, Üstüğü ayininden bir gün sonra icra edilir. Bu ayinde, şaman ayinlerinde yapılması icap eden bütün şartlar yerine getirilmektedir. Üstüğü ayininden ayrı olarak dağ ruhlarına kanlı kurban verilmez.²¹⁷

Bu kurban ayinine mahsus ilahiler terennüm edilir. “Bu ilahilerden anlaşıldığına göre, şaman kurbanı alıp, Yayık, Suyla ve Karlık adlı ruhları refakatinde yedi engeli yahut kapıyı geçer.”²¹⁸

²¹⁴ J. Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, 2002, s. 159.

²¹⁵ A. İnan, “**Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Orman**”, Makaleler ve İncelemeler, C.II, Ankara, T.T.K, 1998, s. 255.

²¹⁶ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojisinde Dağ Kültü**, Folklor/ Edebiyat, cilt:12, sayı: 46, İstanbul, 2006, s. 56.

²¹⁷ Abdulkadir İnan, “**Altay Şamanlığına Ait Maddeler**”, Makaleler ve İncelemeler, C.I, T.T.K Ankara, 1998, s. 418.

²¹⁸ İnan, a.g.e, s.418.

Buna karşın Fuzuli Bayat'ın ifadesine göre Altay'da, tanrıya sunulan kurbanlara şaman davet edilmez. Dağa sunulan kurban merasiminin sonunda yemek yenilir. Bu merasime şamanlar gibi kadınlarda katılmaz, ancak alkış-duadan sonra yemek ve içki meclisine kadınlar da katılır.²¹⁹ Bu durum gösteriyor ki şamanın kurban ayinine katılması ve yönetmesi sonraki dönemlerde olmuştur.

Hunların eski vatanı olan Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoan dağı Hunların her yıl Gök-Tanrı'ya kurban kestikleri dağdır.²²⁰

“Hun hakanları Çin ile yaptıkları sözleşmeleri Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri bir antla teyit ederlerdi. Orta Asya'nın başka kavimlerinde de Gök-Tanrı'ya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulduğunu Çin kaynakları haber vermektedir. Gök-Tanrı kültüyle dağ kültürünün birbiriyle yakın ilgisi bulunduğu Hunlar devrinden ta şimdiki Altaylara kadar devam eden şaman ayinlerinden anlaşılmaktadır. Altaylı Şor ve Beltirler kurbanlarını Gök-Tanrı'ya yüksek dağ tepelerinde yaptıkları ayinle sunarlar ve bu ayine ‘tengere tayıg’(tanrı gök kurbanı) derler.”²²¹

Abdülkadir İnan'ın aktardığına göre, “dokuzuncu asırdan beri İslamiyet'in nüfuzu altına girmiş olan eski Bulgar sahasında yaşayan Kazanlı Türklerin ‘Hocalartavı’ denen dağı takdis ederek, kurbanlar kestikleri tespit edilmiştir.”²²²

Yenisey'de yaşayan Şamanist Türk boylarından Beltirlerin kurban ayini, Abdülkadir İnan'ın aktardığına göre şu şekilde tespit edilmiştir:

“Teye Beltirlerinde bu merasim umumi kabile bayramı şeklinde icra olunur. Her aile bugün için aragı (rakı) hazırlar. Bundan başka sıraları gelen yedi yahut dokuz aile birleşerek muayyen miktarda koyun hazırlarlar. Bu koyunlardan kurbanlığa mahsus olanı beyaz tüylü ve siyah saçlı olmalıdır.”

“Bayramın arifesinde yahut bayram günü sabahleyin her aile ‘öldürbe’ yapar. Öldürbeyi yalnız erkekler yapabilir; kadınların buna dokunmaları memnudur. Öldürbe şöyle yapılır: Âdet olduğu üzere aile reisi yahut onun oğullarından birisi kendirden bir ip bükür; bu ipin uzunluğu şapkanın etrafını çevirecek derecede olur. Bu ipe kartal tüyleri, beyaz ve renkli türdeki kumaş parçaları bağlarlar. İşte buna öldürbe denir. Öldürbe tüyleri için kartal, Beltirlerin kendileri tarafından öldürülmeli. Şayet öldüremezlerse başka kabileden satın alırlar. Kartal telleri, öldürbeye ailede bulunan erkeklerin adedine göre bağlanır. Bununla beraber bu teller üçten eksik olmamalıdır. Eğer ailede bir erkek çocuğun doğmasını temenni ederlerse bir tel fazla bağlarlar. Bu ‘öldürbe’ merasime

²¹⁹ F.Bayat, “**Türk Mitolojisinde Dağ Kültü**”, Folklor/Edebiyat, C.12, sayı:46, İstanbul, 2006, s. 57.

²²⁰ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, T.T.K, 2000, s. 48.

²²¹ İnan, a.g.e, s.49.

²²² Abdülkadir İnan, “**Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Orman**” Makaleler ve İncelemeler ,C.II, Ankara, T.T.K. 1998, s. 255.

iştirak edecek adamların şapkalarına bağlanır. Teller yukarıya doğru dik durur, kumaş parçaları ise aşağıya sarkar. Bağladıktan sonra ‘araçın-ardıç’ ağacıyla tutsülerler. Kadınlar ve kızlar evde kalırlar. Onlar merasime iştirak etmezler.”

“Beltirler, yaya ve atlı olarak, Sarkol deresini takiben yukarıya doğru hareket ederler. Egerlerin arkasındaki heybelere konan tulumlarda rakılar, arabalarda tencere, kazan, su ve kurbanlık koyunlar bulunur. Dereden çıkarken bir mezarlık görünür. Büyükler fincanlara rakı koyar, yerden bir ot alıp bununla mezara ve etrafındaki dağlara karşı rakı serperler. Nezirlerini kabul etmelerini dileyip ölü akrabalarını ve dağ ruhlarını çağırırlar. Yolum yarısına geldikten sonra bu geçilen dağların ruhlarına, yine rakı serpmek için dururlar. Burada sol tarafta yüksek bir dağ vardır. Beltirlerin sözüne göre, evvelden ‘tanrı’ya kurban merasimi bu dağın tepesinde yapılmış. Bu dağ Beltirlerce mukaddes sayılmış ve bunun tepesine kadın ayağı basmamıştır. Lâkin bu memnuniyete muhalefet ederek bir kadın dağın tepesine çıkmış, bundan sonra dağın kutsiyeti kaybolmuştur. Bu hadiseden sonra ihtiyar bir Beltir, rüyasında kurban merasiminin diğer bir dağda yapılması lüzumunu keşfetmiştir. Bu andan itibaren bu dağ bırakılmıştır. Bununla beraber Beltirler bu dağın yanından geçerken buna karşı rakı serpmeyi unutmuyorlar.”

“Nehir boyunca yedi buçuk kilometre gittikten sonra sol tarafta bir yüksek tepe yükselir ki bu Beltirlerin mukaddes dağıdır. Evvelki dağın kutsiyetine hâle geldikten sonra bu dağ ‘Tigir Tayıcan’ namını almış ve tepesine de kadın ayağı basmamıştır... Bu dağın kuzey tarafında bulunan kayın ormanları dağın tepesine kadar yükselir. Bu ormanlığın nihayetinde dört kayın ağacı bulunuyor ki bunlar mukaddes dört kayın ağacıdır... İki yerde ateş izi bulunur. Kafileden evvel buraya vasıl olan Beltir, âdette ihtiyarlardan biri, aynı yerde ateş yakar. Bu büyük ateş ve mukaddes ağaçlara yalnız Beltirler yaklaşabilirler. Onun doğu tarafına kimse geçemez. Ateş yakıldıktan sonra diğer Beltirler de geliyorlar. Herkes kendi rakısından her tarafa serper, ateşe birkaç damla damlatır ve kendisi de içer... Beltirlerin hepsi geldikten sonra koyunları kesmeye başlarlar. En evvel, ona has bir usulle, kurbanlık hayvanı öldürürler. Oğlak şu suretle öldürüldü: İki adan bir kayın sırığının iki başından tuttu, iki adam da oğlağın ön ve arka ayaklarından tutup bu sırığın üzerine yatırdılar ve hayvanın bel kemiğini kırdılar; bağırması için ağzını tıkadılar. Akidelerine göre böyle iken hayvan bağırırsa makbuliyetine alâmettir. Onu yere yatırıp derhal karnını yardılar ve belkemiğine ilişik olan azasından birini çıkarttılar. Bu ameliyattan sonra hayvan derhal öldü. Kanını yere damlatmamak için çok dikkatle derisini yüzüp gövdesini parçaladılar. Başını, ayak, bağırsak ve ciğerlerini deriye sarıp yeşil dallar üzerine koydular. Kurbanlığın ön tarafını tencereye koyup diğer koyunların etiyle birlikte pişirdiler... Çilipağı tutan adam tanrıya, bulundukları dağlara ve Teye nehrine hitaben ilâhiler, himnler okur; diğerleri de bu ilâhileri tekrar ederler ve ‘seek’ diye bağırırlar...”²²³

Sagayların dağ kurbanı Katanov tarafından tasvir edilmiştir. Bu tasvire göre; Sagaylar her üç yılda bir dağ tepesinde ayin yapar ve kurban keserler. Kurbanlıklar üç yaşını doldurmuş beyaz koçlar olmalıdır. Bu âyine 100-150 kadar adam iştirak eder. Bu ayine kadınlar iştirak ettirilmez; ayine gelenlerin kısırak ile gelmeleri de yasaktır. Kısırak ile gelenler bulunursa hayvanlarını dağdan uzakta bırakmaları lâzımdır. Herkes törene kendi evinde hazırladığı rakıyı (aragı) getirir. Koyunların eti az gelirse iki yaşını doldurmuş bir öküz kurban edilir. Kurbanlar hazırlandıktan sonra şaman ayini yapar. Kurbanlıkların boğazı kesilmez, karınları yayılır ve yürekleri çıkarılır, derileri ve

²²³ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizim**, s. 54 – 58.

kemikleri ateşte yakılır. Bundan sonra şaman ayin cübbesini giyer, davulunu ve tokmağını eline alır. Üç kayın ağacına on dokuz parça beyaz, kara, mavi, kızıl şeritler asar; kayın ağaçlarını birbirine ipek ipe bağlar. Kurban etlerini kayın ağaçlarından birinin altına koyup şaman, bu ağaçları doğudan batıya dolaşmaya başlar. Ayine, bazen de iki şaman iştirak eder; fakat üç şaman olmaz. Ayin bitinceye kadar et de pişmiş olur. Et yemeden önce şaman, kayın ağaçlarına dokuz defa rakı serper. Sonra et yenir, rakı içilir.²²⁴

Yukarıda Beltir ve Sagaylara ait kanlı kurban törenleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Sagaylarda ayini bizzat şamanın yürüttüğünü görüyoruz. Beltirlerde ise Şamandan hiç söz edilmemektedir. Her iki törende de kadınlar merasime iştirak etmezler. Hatta Beltirlerin ayininde daha önce ayin yapılan bir dağın, kadın ayağı deydiği için artık kullanılmadığını yerine başka bir dağın tercih edildiğini; ancak yine de yanından geçilirken bu dağa ve diğer dağlara da saçı saçmayı ihmal etmediklerini görmekteyiz. Ayrıca kurbanın kanının yere akıtılmadığını ve bel kemiği kırıldıktan sonra karnı yarılarak kurban edildiği de görülmektedir.

Dağlara kanlı kurbanların yanı sıra kansız kurbanlarda sunulmaktadır. Kansız kurban sunma merasimleri Şorlarda yaygındır. Nitekim Şorlar töz olarak gördükleri soy dağlarına dua etme ve kurban sunma merasimini nehirlerin buzlarının çözüldüğü ilkbaharda yaparlar. Bu merasim dağ ruhuna arpadan ve üzümünden hazırlanmış içki sunmakla devam eder. Bu yalvarış Şorca “şaçıl” veya “şaşığ” diye adlandırılmaktadır. Bu merasimi soyun veya kabilenin en yaşlı adamı yapar. Aksakal olmadığı zaman, bu merasimi geçirmek için, alkışı bilen şamanı davet ederler. Fuzuli Bayat, Şamanın davet edilmesi son zamanlardaki bir gelişme olarak görür. Nitekim eski çağlarda kutsal soy dağlarına şamanın katılımı olmadan kurban sunma mevcuttur.²²⁵

²²⁴ İnan, a.g.e, s.54.

²²⁵ Bayat, a.g.m, s.57.

“Hakaslar, Altaylılar gibi, dağa kurban sunma ritine **tağ tayii** veya **tayelga** derler ve bu riti eski zamanlarda şaman değil, alkış-duayı bilen aksakal yönetirdi. Alkış duayı bilen ve merasimi yöneten aksakala **tayığcı** denilirdi.”²²⁶

Fuzuli Bayat’a göre, “tağ tayi veya taig merasimlerinin bir düğün ziyafeti şeklinde yapılmasının amacı, erkek topluluğundan oluşan katılımcıların doğa ile bütünleşmesi mesajının verilmesidir. Dağ ruhuna sunulan kurban, cemiyetle tabiat arasındaki farkı aradan kaldırmış olur. Türk mitolojik düşüncesindeki cemiyetin doğadan çıkması, sunulan kurban ritüeli ile bir kez daha yaşanmış olur. Buna göredir ki toplumsal kurban sunumunda ister dağ, isterse de ağaç, ana olarak adlandırılır.”²²⁷

Ahmet Tacemen’in verdiği bilgiye göre,

“Baykal gölü havzasında yaşayan Türk-Moğol halkları ilkyaz bayramları Taylagan’dan önce, evlerinin içini, dışını silip, süpürürler. Sonra güzel kokulu bir ot demeti yakarak, içlerini tütsülerler. Dışarıda yaktıkları ateşten, dağlarda yemek için hazırladıkları yiyecekleri geçirirler ve kutsal saydıkları dağ başlarına, su kaynaklarını ziyarete çıkarlar. Vardıkları yerlerde kurbanlar keserler, hediyeler bırakırlar. Yerler, içerler. Ölülerini anarlar. Ateşler yakarlar. Üstlerinden geçerler. Evlerine dönerken, ateşin en büyüğünde, eve götürecekleri et bakırlarını, yalımların üzerinde temizleninceye kadar sallarlar... Eve ateşten kömür getirerek ocaklarını yakarlar.”²²⁸

Eski Türkler dağ iyesinin gücüne inanmış ve bol av için ona yalvarmışlardır. Bu yalvarma kimi zaman dağa sunulan kurban merasimi sırasında, kimi zaman da kurban merasimi dışında olmuştur. Örneğin, Abakan Hakaslarının dağ iyesinin şerefine at kurbanı sunma merasiminde dua-alkışla yalvarma ritüeli yaptıkları görülür. İnanca göre kır atları Şamanist Hakaslar en büyük dağlara, mavi atları ise başı karlı Abakan dağlarına kurban verirlermiş.²²⁹

Avcıların dağ ruhuna sunduğu kurbanla ilgili Fuzuli Bayat ayrıca şu bilgileri vermektedir:

²²⁶ Bayat, a.g.m, s.57.

²²⁷ Bayat, a.g.m, s.57.

²²⁸ Ahmet Tecemen, **Bulgar Türklerinin ve Diğer Türklerin Yılbaşı Adetlerinde Ateş**, Milli Folklor, 4 (25), Bahar 1995, s. 8.

²²⁹ Bayat, a.g.m, s.56.

“Avdan önce avcılar her yıl dağdan tarafa pişmiş et parçası atmakla kurbanlarını sunmuş olurlardı. Tubalar dağda bulunan ağaca dokuz lento sarmakla merasim yaparlardı. Avlanan avın bir parçasını, dağ ruhuna kurban vermek de bir gelenek halini almıştı. Dağın şerefine sunulan, avcılık kurban merasimlerini avcıların kendileri şamanın iştiraki olmadan gerçekleştirirlerdi.”²³⁰

Azerbaycan ve Anadolu’da son dönemlere kadar, dağlara kanlı kurban sunma âdeti yaşatılmıştır. Fuzuli Bayat’a göre bunun esasında, İslamiyet’ten sonra bazı dağlarda evliya yatırlarının var olması inancı yatmaktadır. Nitekim dağın yakınlarında yaşayan insanlar, evliyaların adını dağa vermekle dağları birer ermiş insan olarak tasarlamış ve bu nedenle de dağa kanlı kurban sunmuşlardır.

Dağlara kurban sunma âdetini bugün Erzurum, Tunceli, Adıyaman, Bingöl ve Kahramanmaraş çevresinde hâlen görmemiz mümkündür. Hatta Ahmet Gökbel’in bir yazısında günümüzde kurbanların sunulup, duaların edildiği yerler açıkça tarif edilmektedir. Yazarın aktardıklarına göre; Nüfusun çoğunu Varsaklar’ın oluşturduğu Feke ilçesine bağlı Gedikli köyünün kuzey-doğusunda bir tepe bulunmaktadır. Bu tepe civar köylüler tarafından dede olarak bilinmektedir. Buraya genel olarak yağmur duası için gidilir. Yağmur duasına bölge köylerden müsait olan herkes katılır. En az bir olmak üzere kurban kesilir, yemek yenilir ve tepe üzerindeki taşlara renkli çaputlar bağlanır. İkinci bir ziyaret yeri de Feke’nin batı tarafına düşen “Çukuryurt” diye bilinen bir tepedir ki kuraklık zamanlarında, halk aynı amaçla bu tepeye çıkmaktadır. Yine Varsak Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Saimbeyli ilçesinin Kisenit köyüne bağlı Belenköy mahallesinin, kuzey tarafındaki “sivri tepe” ile Çorak köyündeki “Zorkun ziyareti”nin meşhur olduğu bilinmektedir. Her iki ziyaret yerine de başta yağmur duası olmak üzere bazı dileklerin istenilmesi amacıyla gidilmektedir. Bu bölgeye yağmur duası için gidenler, önce kurban kesip, yemeklerini yerler. Ardından Kur’an okunduktan sonra dualarını yapıp dağılırlar. Ayrıca yazarın aktardığına göre; Akçakaya tepesi de, yıllardır bölgedeki Varsaklar tarafından ziyaret diye anılmaktadır. Bu tepeye insanlar, herhangi bir isteklerinin yerine gelmesi amacıyla ferdi olarak çıkıp istekte bulundukları gibi, kuraklık dönemlerinde toplu olarak yağmur duası için de çıkmaktadırlar. Yağmur duası için gidilmiş ise, önce kurbanlar kesilir ve yemekler yenir. Daha sonra namaz kılınır, dua edilir ve dilekler belirtilir. Yöre insanlarına göre istenilen şeylerin ancak

²³⁰ Bayat, a.g.m, s.58.

orada yapılan dualarla kabul edilip verileceği, en azından diğer yerlerde yapılan dualardan arada yapılan duanın daha makbul olacağı inancı hâkimdir. Bunun dışında Adana ili Düzce ilçesi Macar yaylasındaki “Kabirin içi” bölgesi ile Bayındır mevkiinde bulunan “Kaniştepe” denilen yerler de o çevrede ziyaret diye tanınmaktadır. Buralara çocuğu olmayanlar çocuk olması, çok çocuğu olanlar bunu durdurmak, cin çarpanlar bundan kurtulmak amacıyla gitmektedir.²³¹

Dağlarla ilgili ayinler, sadece kurban sunma törenleriyle sınırlı değildir. Dağlar aynı zamanda duaların ve şükürlerin yapıldığı, ibadetlerin gerçekleştirildiği ayinlerin de merkezidir. Örneğin, “Çingiz Han, tanrıya şükür ve dua etmek için, Burkan Kaldun dağına çıkardı. Bu dağın üzerinde, güneşe doğru üç kez diz vurur ve selam verirdi.”²³²

Bahaeddin Ögel, dağlarda ibadet etme ile ilgili şunları yazmıştır:

“Dağlardaki mağaralarda ibadet etme, daha çok Buda ve Uzakdoğu dinlerinde görülen, bir ahkâm ve yoldur. Kutadgu Bilig de, dağlardaki bu ibadet tarzı üzerinde çok durur. Zaman zaman bu esere göre, ‘dağa ulaşmak bir kemâlât gibidir: Kulun adı (ancak) olur, kullar için bir unvan; gece gündüz ibadetle, dağlara ulaşılsa!’”

“Zâhid olma da, ancak dağlara çekilme ile mümkün oluyordu: ‘ Dağ katına çekildin adın da zâhid oldu!’ Bu da kişinin istek ve dileğine bağlı idi.”

“Dağa gitme ve orada ibâdet kılma, yalnızca zâhid kişilerce değil; Odgurmuş ve Ögdülmiş gibi vezirler tarafından da, yapılıyordu: ‘Odgurmuş ayrılarak dağa yöneldi’ ‘Ögdülmiş ata bindi, koşturdu, yüz vurdu, dağa gitti!..’ Dağlara girip, yalnızca girip, çok uzun ibadet yapmalardan da söz açılıyordu. Böylece gönüllerini dümdüz yapıyorlardı.” Gerçi Kutadgu Bilig’in yazarı da dağlara girip ibadet eden zâhidleri övüyordu. Ancak bunların, sayılarını pek çok olmasını da istemiyordu: “Dünya halkı (budun), iller ile kentleri bırakarak; dağlara girseydiler yükleri yüklenerek; dünya hep bozulurdu, her yer kuru kalırdı; insanoğlunun ise, nesli hep kesilirdi!..”²³³

Görülmektedir ki Türkler, Uzakdoğu’da olduğu gibi, binlerce insanın dağlara mağaralara çekilip, ibadet yapmalarına taraftar değillerdi.

²³¹ Ahmet Gökbel, **Varsak Türkmenlerinde Yer-Su İnancının İzleri**, Dinler Tarihi Araştırmaları, C.I, Ankara, 2000, s. 261.

²³² Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s. 463.

²³³ Ögel, a.g.e, s. 426.

2.6. Canlı Bir Varlık Gibi Görülen Dağlar (Dağlara dua, Beddua, Dilek, Ant, Dağlarla konuşma)

Dağlara kurban sunma ve ayinlerle yakından alakalı bir diğer inanış ise, insanların dağları canlı bir varlık gibi kabul edip, onlarla konuşmasıdır. Bu durum, daha çok dağ ruhu ile alakalıdır; ancak Türk mitolojisinde dağların canlı bir varlık olduğuna dair inançlar da mevcuttur. Örneğin dağlar, canlı varlıklar gibi büyürler. Hatta Hakasların inancına göre, dağlar, bir yerden başka bir yere gidebilir; Şorlara göre ise küçük dağlar büyük dağlara tabidirler, birbirleri ile savaşır ve hatta evlenirler.²³⁴

“Bütün bunlar dağların başlangıç mitolojik zamanda birer bahadır olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bahadırlar çeşitli sebeplerden (yurdu koruma, bir beddua, vb.) dağlara çevrilmişler, ancak insani yaşamlarını sürdürmüşlerdir.”²³⁵

Dağların mitolojik zamanlarda birer bahadır olduklarına dair inanış çoğu toplumda mevcuttur. İnsanlar, bir zamanlar güçlü bir bahadır olan bu dağların bir mücadele sırasında yenilmeleri ya da bedduaya uğramaları neticesinde dağlara dönüştüklerine inanırlar. Ancak bu dönüşüme rağmen dağlar insani özelliklerini sürdürmekte, insan gibi davranabilmektedirler. Bu nedenle de insanlar, dağlara bir canlı gibi muamele etmişlerdir.

Dağların canlı bir varlık gibi düşünülmesinin diğer bir nedeni de dağ iyeleridir. Bilindiği gibi dağ iyeleri dağların koruyucu ruhlarıdır. Onlar da tıpkı insanlar gibi düşünülmüştür. Bu nedenle dağlarla yapılan konuşma veya onlara yöneltilen dua ve beddualar aslında dağ iyelerine yöneliktir.

Aşağıda sıralanan örneklere baktığımızda da kimi zaman muhatabın dağ iyesi olduğunu kimi zaman ise dağların tıpkı bir insan gibi düşünüldüğünü daha iyi göreceğiz.

²³⁴ Bayat, agm, s.51.

²³⁵ Bayat, agm, s.52.

Örneğin Türkler, dağları yiğitlere benzetirken; Hint mitolojisinde de bütün yüce dağlar, Buda kabul edilmiştir.

Türk düşüncesinde, Altay'ın dorukları Hatun, Bey gibi adlar alıyordu. Bunlar düşünen konuşan evlenen ruhlar gibi düşünülüyordu. Altay dağları, şaman dualarında birer Han gibi tanımlanıyorlardı.²³⁶ Bahaeddin Ögel, tabiat varlıklarına kişilik ve şahsiyet vermenin “myth”ler ile “mythology”nin ana karakteri olduğunu söylemektedir.²³⁷

Dede Korkut hikâyelerinde sık sık rastlanan “göğsü güzel kaba dağ” ifadesi, dağların yamaçlarının bir insan göğsüne benzetilerek, nasıl kişileştirildiğinin en güzel kanıtıdır. Buna benzer bir başka örnek ise, Oğuz destanında karşılaştığımız “göğüslüce dağlar” ifadesidir. Bu deyim destanda, dağlar ve yaylalar için iki yerde geçmektedir: 1) Göğüslüce kara dağlar!... 2) Göğüslüce görklü yaylaları!²³⁸

Oğuzlara ait metinlere baktığımızda da görürüz ki; Oğuzlar, dağlarla konuşur, dağlara dua eder, beddua eder, yaşlanmasından, yıkılmalarından korkar, esenlik diler, geçit vermelerini ister, şifa dilenir, yemin eder, selam ederler... Dağları çeşit çeşit ifadeler ile tanıtır. Onlarla konuşurlar ses vermelerini isterler...

Âşık Kerem, Âşık Garip vs. gibi hikâyelerde, Dede Korkut Hikâyelerinde, Köroğlu gibi halk destanlarında, dağlara hitap eden seslenişler vardır. Köroğlu sefere çıkacağı zaman dağ başlarına bakar yahut sefer sırasında geçit vermeyen bir dağla karşılaştığında tepedeki evliyaya yalvarır; ancak o zaman dağ geçit verir.²³⁹

Dede korkut hikâyelerinin pek çok yerinde de dağlarla ilgili bu tür inanışlara rastlamak mümkündür. Hikâyelerin çoğunda dağ, bir haberleşme aracı olarak görülür. Dirse Han'ın kırk yiğidinin söylemiş olduğu; “Akan duru sülardan haber geçe; arkuru

²³⁶ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.I.s. 462.

²³⁷ Ögel, , **Türk Mitolojisi**, C.I, s.451.

²³⁸ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s. 446.

²³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İstanbul, 2005, s. 122.

yatan ala dağdan haber aşı...”²⁴⁰ sözü suların ve dağların haber sorulan veya haber ileten bir canlı varlık gibi düşünüldüğünü göstermektedir. Yine benzer bir ifadeyi Emren hikâyesinde de görmek mümkündür: “Kara kara dağlardan haber aşmış, kanlu kanlu sulardan haber geçmiş.”²⁴¹

İnsanlara ve canlılara ait bir özellik olan hastalık ve sağlık, Dede Korkut hikâyelerinde dağlar içinde kullanılmaktadır: “Karşı yatan kara dağlar esen olsa, il yaylar! Kanlı kanlı sular esen olsa, kanın çağlar!”²⁴² Bunu dışında dağların yaşlanması, ancak bir doğal afet ile dağın sularını tükenip otlarının kalkmasıyla mümkündür. Fakat Dede Korkut hikâyelerinde dağlar, tıpkı bir insan gibi bir nesillik süre içinde yaşlanmaktadır: “ Karşı yatan kara dağlar karısa, ot bitmez! Akıntılı görklü sular karısa, kara taşmaz!” ²⁴³ “Mere dini yok akılsız kâfir! Ussı yok, derneksiz kâfir! Karşı yatan kara dağlar karıyıptır, otu bitmez! Kanlı kanlı ırmaklar karıyıptır, suyu gelmez!”²⁴⁴ Görüldüğü gibi bu hikâyelerde her şekilde dağlar, insan kimliğine büründürülmüştür.

Dede Korkut hikâyelerinde dikkati çeken bir başka şey ise, kahramanların dua ve beddualarından dağların da nasibini almasıdır. Boğaç Han hikâyesinde, babasıyla ava giden Boğaç’ın geri dönmemesi üzerine annesi Kazılık dağına, Boğaç’ı aramaya gider. Oğlunu dağda kanlar içinde bulan anne, oğlunun yaralanma nedenini Kazılık dağından bilerek dağa hitaben şunları söylemektedir:

Akar senin suların Kazılık dağı,
Akar iken akmaz olsun
Biter senin otların Kazılık dağı
Biter iken bitmez olsun
Kaçar senin geyiklerin Kazılık dağı
Kaçar iken kaçmaz olsun, taşa dönsün...”²⁴⁵

²⁴⁰ Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul, M.E.B, 2000, s. 7.

²⁴¹ Gökyay, e.g.e, s.119.

²⁴² Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara,T.D.K, 2004, s.170.

²⁴³ Ergin, a.g.e, s.171.

²⁴⁴ Ergin, a.g.e, s.111.

²⁴⁵ Gökyay, a.g.e, s.11.

Yukarda Hatunun söylemiş olduğu sözler, dağa edilen birer bedduadır. Boğaç'ın yaralanmasından sorumlu tutulan Kazılık dağı, sanki bir canlı gibi düşünölmüş ve ona intizar edilmiştir.

Dede Korkut hikâyelerinde, tıpkı Köroğlu destanında olduğu gibi, kahramana geçit vermesi için dağlara dua edildiği de görölmektedir. Tepegöz hikâyesinin sonunda Korkut Ata, Basat'a dua ederken; "Kara dağa yetdüğünde aşıt versin, kanlu kanlu sulardan geçit versün."²⁴⁶ Demektedir. Bu sözden de anlaşılacağı gibi canlı olduğuna inanılan dağlar, ancak onlara dua edildiği takdirde kahramana geçit vermekte ve yardımcı olmaktadır. Bu durum dağ iyesi inancıyla alakalı olabilir.

Er-Targın destanında ise kahramanın bizzat dağ ile konuştuğunu görmekteyiz:

"Er-Targın, Nogaylara yeniliyor ve Bulgar dağının eteklerinde, yaralı olarak düşüyor. Er-Targın dağdan yardım dilenme yoluyla, sözüne başlıyor. Artık bir ili ile halkı olmadığını, söylüyor. Bozkırda kuru bir ağaç gibi kaldığını, tahtı ile tacını, boraların götördüğünü anlatıyor."²⁴⁷

Dağlar, dua, beddua veya konuşmaların dışında, antlarda da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Dede Korkut kitabında yeminler, dağlara karşı değil; dağ üzerine yapılmaktadır: "Karşı yatan kara dağları senden sonra ben neyerim? Yaylar olsam, benim gorum olsun! Soğuk soğuk suların içer olsam, benim kanım olsun!..."²⁴⁸

B.Ögel'in verdiği bilgiye göre; Hunlular da, dağ üzerinde beyaz bir at keserek, Çinliler ile ant kâsesini içerek antlaşma yapmışlardı. Tabii olarak bu dağlar, mukaddes dağlardı.²⁴⁹

²⁴⁶ Gökyay, a.g.e, s.114

²⁴⁷ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s.440

²⁴⁸ Gökyay, a.g.e, 81.

²⁴⁹ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s. 451.

Dede Korkut hikâyelerinde dualar bizzat dağa yapıldığı gibi, başka dua dilek ve isteklerin içinde de dağlara yer verilmektedir. Örneğin, Kan Turalı hikâyesinde Kan Turalı, tekürün kızını isterken dağı şöyle zikretmektedir:

Karşu yatan kara dağını aşmağa gelmişem
Akındılı görklü suyunu geçmeğe gelmişem
Dar eteğine, gen koltuğuna sığınu gelmişem
Tanrı buyruğuyıla, peygamber kavliyle
Kızunu almağa gelmişem²⁵⁰

Telengitlerde, çocuğu olmayan bir kadın, kutsal yüzlü dağa çıkıp dua ederek çocuk sahibi olabileceğine inanırdı.²⁵¹

Bahaeddin Ögel'in verdiği bilgiye göre Çingiz Han, tanrıya şükür ve dua etmek için Burkan Kaldun dağına çıkardı. Bu dağın üzerinde, güneşe doğru üç kez diz vurur, selam verirdi.²⁵²

Dağlara edilen dualar, dilekler, beddualar sadece eski kaynaklarda mevcut değildir. Bugün bile bu inançlar çeşitli yörelerde bazı değişikliklere uğrayarak varlığını sürdürmektedir.

Anadolu'da kerametli sayılan birçok dağlar ve tepeler vardır. Kocaya varmak isteyen kızlar oralara çıkarlar: "Bahtım! Kocaya gidecek vaktim!" diye bağırırlar.²⁵³

Yaşar Kalafat'ın verdiği bilgiye göre; Tunceli'de halkın bir kısmı belirli dağlara özel ilgi gösterir, saygılı davranır. Alnını taşlarına koyup huşu içinde eğilir, tozlu taşlarını öperler. Tunceli'nin kuzey köylüleri de Düzgün Dağı'na karşı kurulan taş yığınlarına bir taş koyarlar. Nazmiye tarafında insanlar Düzgün'e dua ederler. Keza birine beddua edilecekse "Düzgün Baba seni çarpsın" derler.²⁵⁴

²⁵⁰ Gökyay, a.g.e, s.87.

²⁵¹ Beydili, a.g.e,s.146.

²⁵² Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.II, s. 463.

²⁵³ H. Tanyu, *Dağlarla İlgili İnançlar*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,1973, s.49.

²⁵⁴ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara,Babil Yayınları, 2005, s. 80.

Yaşar Kalafat, Elazığ-Harpur'un güneybatısındaki Dua Dağı'nda eskiden hacı adaylarının topluca dua ettiklerini belirtiyor. Yine Sivrice yöresindeki Hazar Dağı ve Çile Dağı'nın yakın zamana kadar kutsal kabul edildiğini, Varto'daki Gümgüm Baba ile Düzgün Baba'dan top seslerini andıran sesler gelince bu seslerin hayır ve selamet işareti olduğunu kabul ettiklerini belirtiyor.²⁵⁵

İnsanlar, canlı olduğunu düşündükleri dağlarla sadece kendilerinin konuştuklarına inanmakla kalmamış, dağların kendi aralarında da konuştuklarına hatta savaştıklarına inanmıştır. Saim Sakaoğlu'nun bir yazısında anlattığı Ağrı ve Alagöz Dağları hikâyesi bu konuyla ilgili bir örnektir:

“ Alagöz, Ermenistan'da yer alan bir dağdır. Alagöz ile Büyük Ağrı, bilinmeyen bir sebepten kavgaya tutuşurlar. İkisi de yüce dağ, başlarını almış gidiyorlar. İkisinin de başı dumanlı. Önceleri yenişemezler, kavga günlerce sürer. Sonunda her ikisi de var güçleriyle kavgaya asılmışlar. Ağrı Dağı rakibine öyle bir vurur ki kafasını uçurur. Onun için Alagöz Dağı'nın tepesi V şeklindedir. Buna karşılık Alagöz de Ağrı'ya şiddetli bir darbe indirir. Ağrı korkusundan çocuğunu düşürür. Ağrı'nın düşürdüğü çocukta Küçük Ağrı imiş.”²⁵⁶

Bu örnek, konunun başında söz ettiğimiz, dağların eskiden bir bahadır olduğuna dair inancı destekler niteliktedir.

Yazarın aktardığı bir başka efsane ise şöyledir:

“Ağrı Dağları sohbet ederken nasıl olmuşsa, aralarında bir anlaşmazlık çıkmış. O gün, daha büyükçe olan küçüğüne öfkeyle: ‘Sen hiç büyümeyesin, hep böyle kalasın’ diye beddua etmiş. Küçüğü de boş duracak değil ya, o da cevap vermiş: ‘Senin de başını bulutlar bürüsün dünyayı göremeyesin!’ Her ikisinin de duaları kabul olmuş. Onun için dağlardan biri küçük kalmış. Diğeri bulutlu ve tepesi daima karlarla kaplı olarak kaldığı için dünyayı göremez olmuş.”²⁵⁷

Dağlara çıkıp dua etme, dağlardan medet umma ile ilgili günümüzde de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde pek çok örnek görülür. Bu konuyla ilgili Ahmet Gökbel, birkaç örnek aktarmıştır. Bu örnekler kısaca özetlenecek olursa: Nüfusun çoğunu Varsakların oluşturduğu Feka ilçesine bağlı Gedikli köyünün kuzey-doğusunda bir tepe

²⁵⁵ Kalafat, a.g.e, s.81.

²⁵⁶ Saim Sakaoğlu, “Ağrı Dağları” Türk Folklor Araştırmaları, 18(349), Ağustos 1978, s. 98.

²⁵⁷ Sakaoğlu, a.g.m, 99.

bulunmaktadır. Bu tepe civar köylüler tarafından dede olarak bilinmektedir. Buraya genel olarak yağmur duası için gidilir. Yağmur duasına bölge köylerden müsait olan herkes katılır. En az bir olmak üzere kurban kesilir, yemek yenilir ve tepe üzerindeki taşlara renkli çaputlar bağlanır. İkinci bir ziyaret yeri de Feke'nin batı tarafına düşen "Çukuryurt" diye bilinen bir tepedir ki kuraklık zamanlarında, halk aynı amaçla bu tepeye çıkmaktadır. Yine Varsak Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Saimbeyli ilçesinin Kisenit köyüne bağlı Belenköy mahallesinin, kuzey tarafındaki 'sivri tepe' ile Çorak köyündeki 'Zorkun ziyareti' meşhurdur. Her iki ziyaret yerine de başta yağmur duası olmak üzere bazı dileklerin istenilmesi amacıyla gidilmektedir. Bu bölgeye yağmur duası için gidenler, önce kurban keserler, yemeklerini yerler. Kur'an okunduktan sonra dualarını yapıp dağılırlar. Akçakaya tepesi, yıllardır bölgedeki Varsaklar tarafından ziyaret diye anılmaktadır. Bu tepeye insanlar herhangi bir isteklerinin yerine gelmesi amacıyla ferdi olarak çıkıp istekte bulundukları gibi, kuraklık dönemlerinde toplu olarak yağmur duası için de çıkmaktadırlar. Yağmur duası için gidilmiş ise, önce kurbanlar kesilir ve yemekler yenir. Daha sonra namaz kılınır, dua edilir ve dilekler belirtilir. Yöre insanlarına göre istenilen şeylerin ancak orada yapılan dualarla kabul edilip verileceği, en azından diğer yerlerde yapılan dualardan orada yapılan duanın daha makbul olacağı inancı hâkimdir. Adana ili Düzce ilçesi Macar yaylasındaki 'Kabirin içi' bölgesi ile Bayındır mevkiinde bulunan 'Kaniştepe' denilen yerler o çevrede ziyaret diye tanınmaktadır. Buralara çocuğu olmayanlar çocuk olması, çok çocuğu olanlar bunu durdurmak, cin çarpanlar bundan kurtulmak amacıyla gitmektedir.²⁵⁸

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi geçmişten günümüze kadar dağlar, insanların nezrinde hep birer canlı varlık olarak kalmış ve medet umulan yerler olmuşlardır.

²⁵⁸ Ahmet Gökbel, **Varsak Türkmenlerinde Yer-Su İnancının İzleri**, Dinler Tarihi Araştırmaları, C.I, Ankara, 2000, s. 261.

2.7. Ecdat Olarak Dağ

Dağ kültürünün ilişkili olduğu diğer bir kavram da ata kavramıdır. Etnogenetik metinlerde (ırkların genetik yapısını inceleyen metinler) vurgulanan bu fikir ile ilk ecdadın, gök kökenli olmaları ve bu yüzden de dağla bağılılıkları belirtilir. Dağ, mitolojik işlevine göre eski düşüncede, doğum yeri, mağara ve beşik gibi sözcüklerle birlikte bir anlam grubu yaratırdı.²⁵⁹ Bu durumun mitolojik geleneklerde hala korunması, dağa tapınmanın Türk tanrıcılığındaki yerini açık bir şekilde gösteriyor. Kaynaklarda vatan koruyucusu ve mitolojik ulu Ana'yla ilgili tapınışın izlerini görmek mümkündür.

Bilindiği gibi tüm inanışlarda ilk insanın gökyüzünde yaratıldığı düşünülmüştür. İlk yaratılanın gök kökenli olmasından dolayı göğe en yakın olan dağlarında bu yaradılıştaki rol üstlendiğine inanılır. Kimi metinlerde dağlar, karşımıza ilk insanın yaratıldığı mekân olarak çıkar. Tabii ki, bunun kozmik dağ olma ihtimali yüksektir. Yine pek çok metinde çeşitli nedenlerle ortadan kalkan soyların dağlarda yeniden türedikleri görülmektedir. Aşağıdaki örnekler incelendiğinde, dağın neden ecdat kabul edildiği daha net anlaşılabilecektir.

Azerbaycan Türk halk biliminde, “Alviz” adında “Dağ Ana” motifi vardır. İran mitolojisinde, tüm dağların anası olarak bilinen “Elbruz” dağının adı da “Albız-Alvız-Yalbız” adının değişmiş şeklidir.²⁶⁰ Saka Türklerinde gelinler, dağ zirvelerini kayınbaba olarak görmektedirler.²⁶¹ Dobruca Tatarlarının “Edige Batır” destanına göre, kahraman Edige, atası Kutlukaya'nın dağda karşılaştığı ancak sonradan “Albastı” olduğu anlaşılan, bir kız ile evliliğinden dünyaya gelmiştir.²⁶²

²⁵⁹ Beydili, a.g.e, s.145.

²⁶⁰ Beydili, a.g.e, s.147.

²⁶¹ Beydili, a.g.e, s.147.

²⁶² Beydili, a.g.e, s.147.

Sibirya Türklerinde kahraman, dağın içinde doğmaktadır. Telengitlerde, çocuğu olmayan bir kadın, kutsal yüzlü dağa çıkıp dua ederek çocuk sahibi olacağına inanmıştır.²⁶³

Buz dağı ata adını taşıyan dağ bunun ecdat telâkki olduğunu gösterdiği gibi, proto Tunguzlar ve Mançular da, takdis ettikleri dağın kendi ataları olduğunu kabul etmekteydiler.²⁶⁴

Dağların ıduk, ula vs. terimlerle anılması da onların kutsallık ve atalık işlevinden haber vermektedir. Dağa baba, ağaca ise ana denilmesi iki mitolojik dönemin birer izleri olması bakımından önem taşımaktadır. “Maaday Kara destanında kahramanın oğlunu dağa götürüp bu kayın ağacı sana ana olsun, bu dağ sana baba olsun demesi, iki sistemin- anaerkillikle ataerkilliğin- bir arada hatırlanmasıyla ilgilidir.”²⁶⁵

Fuzuli Bayat’ın aktardıklarına göre; soy sosyolojisi bağlamında da dağ, ata veya büyük akrabadır. Nitekim kocasının evine gelen kadın da soy dağına kayınbabası olarak bakmış ve ondan yüzünü gizlemiştir. Bu durum dağın canlı varlık olarak tasarlandığını ve zamanla somutlaşarak gelin için kayınbaba olacak kadar kültleştğini göstermektedir. Ayrıca bazı Türk halkları dağı Ada-Kağan, Ök-dağ-ana olarak adlandırırken bazıları ata-ana, ulu ata, ulu ana kahraman saymışlardır.²⁶⁶

Eski Çin kaynakları Altay Türklerinin Bodin İnli adlı kutsal dağlarından söz etmektedir. Yurdun koruyucusu olan bu dağ sonraki Altay Türklerinde her soyun kutsal koruyucu dağı şeklinde çeşitlilik göstermiştir. Soy dağlarının kutsallaşması o dereceye çıkmıştır ki artık gelin, kocasının dağını kendi soy dağı olarak kabul etmemektedir. Fuzuli bayat’ın aktardığına göre; Tubalarda ve Çelkanlarda evli kadınlar kocalarının soy dağının adını zikretmezler. Oysa bu kadınlar babalarının soy dağının adını kolaylıkla zikredebildiler. Kocasının dağı o soyun en yaşlı üyesi olduğu için, gelin ondan yüzünü

²⁶³ Beydili, a.g.e, s.146.

²⁶⁴ Ocak, a.g.e, s.117.

²⁶⁵ Bayat, a.g.m, s.51.

²⁶⁶ Bayat, a.g.m, s.52.

saklar, açık başlarını, yalınayaklarını dağa göstermez. İnancana göre bu bedbahtlıkla sonuçlanabilir. Ayrıca kadınların, kocalarının soy dağına çıkmaları da yasaklanmıştır.²⁶⁷

Altaylıların dağa baba demesi, bugün bile diğer Türk hakların arasında yaşamaktadır. Azerbaycan'da dağa baba denilmesinin yanı sıra, gelinlerin dağı gördüklerinde yüzlerini kapatma âdeti de, dağın erkek hem de kayınbaba ve kocasının soy dağı olarak tasavvur edilmesinin bir kalıntısı olabilir.²⁶⁸

Altaylıların büyük kan kardeşleri veya akrabaları olarak gördükleri dağlar, zamanla bütün boyun değil, sadece şamanın akrabasına kadar indirgenmiştir.²⁶⁹

Dede Korkut hikâyelerine baktığımızda ise, Altay Şamanizminden farklı olarak dağların artık ata veya kayınbaba gibi değerlendirilmediğini görürüz. Ancak dağın yüksekliği ve yüceliği bir sembol olarak yerini korur. Örneğin hikâyelerin pek çoğunda yiğitler dağa benzetilir. Bu benzetme, vücut ve cüsse ile değil; insanlık ve yiğitlik özlerine göre yapılır.²⁷⁰ Dede Korkut'a bu durumla ilgili en sık geçen ifade; "Kara dağın yükseği oğul..." sözleriyle başlayan ifadelerdir. Manas destanı ve Şamanlık ile ilgili destanlarda da "dağ gibi Manas, dağ gibi hanlar"²⁷¹ ibareleri görülmektedir.

Mitolojik bilgilere göre ilk insanı da dağ veya taş doğurmuştur. Bu motife Hakasların Altın Arık destanında rastlamaktayız. Burada yalnız Hakasların milli destan kahramanı olan Altın Arık değil, atı da dağdan doğmuştur.²⁷² Dağın doğurganlık fonksiyonu diğer Türk destanlarında da görülmektedir. Buraya bahadırların oğullarının dağ tarafından büyütülmesi motifi de dâhildir. Bu dağda yaşam şartlarının bulunmasıyla ilgilidir. Bu açıdan da Hakaslar, dağa dua ederken babam(agalarım), anam(enelerim) demektedirler.²⁷³

²⁶⁷ Bayat, a.g.m, s.52.

²⁶⁸ Bayat, a.g.m, s.52.

²⁶⁹ Bayat, a.g.m, s.52.

²⁷⁰ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s. 443.

²⁷¹ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s.443.

²⁷² Bayat, a.g.m, s.53.

²⁷³ Bayat, a.g.m, s.53.

Maaday Kara'yı da dağ doğurmuştur ve doğarken elinde dokuz köşeli taşla doğmuştur. Aynı zamanda Maaday Kara yeni doğan oğlunu da düşmanlardan korumak için dağa emanet eder.²⁷⁴ Ancak hem ana hem de ata görevini yerine getiren dağ kültü diğer kültürler gibi, cinsiyeti belli olmayanlar kategorisine girer.

Dağların doğurganlıklarıyla ilgili efsanelerden biri de Altay Türklerine aittir. Mısırlı Tarihçi Devadari'nin Türklerin ilk atalarının yaradılışı ile ilgili olarak kaydettiği efsaneye göre;

“İlk çağda yağmurdan hâsıl olan seller Karadağcı denilen bir dağdaki mağaraya çamur sürükleyip getirdi ve bu çamurları insan kalıbına benzeyen yarıklara döktü. Su ile toprak bir müddet bu yarıklarda kaldı. Güneş, su ve toprak döküntülerini kızdırdı, pişirdi. Mezûr mağara kadının karnı vazifesini gördü. Su, toprak ve güneşin harareti unsurlarından ibaret olan bu yığın üzerinden dokuz ay mutedil rüzgâr esti. Böylece dört unsur birleşmiş oldu. Dokuz ay sonra bu yarıktan insan şeklinde bir mahlûk çıktı. Bu insana Türk dilinde “Ay Atam” denildi ki “ay baba” demektir. Sonra seller bir daha aktı, yukarıda zikredildiği gibi mağaradaki yarıklara toprak dolduruldu. Güneş Sümbüle yıldızında idi. Bu toprağın şişme zamanı güneşin aşağı indiği devre tesadüf etti ve bundan dolaydır ki bu topraktan yaratılan kişi dişi oldu. Bu dişi kişiye “Ay-va” adı verildi ki “ay yüzlü” demektir. Ay Atam ile Ay-va evlendiler. Bunlardan kırk çocuk dünyaya geldi. Yarı erkek yarı dişi idi. Bunlar birbiriyle evlendiler. Ana ve babaları öldükten sonra çıktıkları mağaraya gömüp ağzını altın kapı ile kapadılar ve kapının yanına çiçekler koydular.”²⁷⁵

Uygurların türeyiş efsanelerinde de benzer bir durum görülmektedir:

“Kara-korum çaylarından sayılan iki nehir vardır. Bunlardan birine Toğla ve diğerine de Selenge adı verilirdi. Bu iki ırmağın arasında iki tane ağaç vardı. Bu iki ağaç da iki tane dağın arasında yetişerek büyümüşü. Bir gün bu iki ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladılar. Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları bir sırada, kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nameleri gelmeye başladı. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında otuz şimşek çakmaya başladı. Diğer bir gün de aynı yerde, ayrı ayrı yerde kurulmuş beş çadır gördüler. Bunların her birinde, birer çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da onları doyurmaya yetecek kadar süt dolu emzikler asılı idi...”²⁷⁶

Göktürklerin kurttan türeyiş efsanelerinde her ne kadar türeyiş kurttan olmaktaysa da dağ, yani mağara, türeyiş mekân olmuştur. Göktürkler, Lin adını taşıyan bir memleket tarafından soyca öldürülürler. Yalnızca on yaşında bir çocuk kurtulur.

²⁷⁴ Bayat, a.g.m, s.53.

²⁷⁵ Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul, 2003, s. 176.

²⁷⁶ S. Sakaoğlu-A. Duymaz, a.g.e, s.211.

Çocuğun yanında bir dişi kurt peyda olur. Kurt, çocuğu alarak Turfan memleketinin kuzeyindeki dağa gider. Bu dağda derin bir mağara vardır. Kurt ve çocuk bu mağarada yaşamaya başlar. Günlerden sonra kurt on tane çocuk doğurur. Zamanla bu çocuklar büyür ve dışarıdan kızlar getirerek onlarla evlenirler. Bu suretle evlendikleri kızlar hamile kalır ve bunların her birinden de bir soy türer. A-şi-na ailesi de bunlardan biridir.²⁷⁷

Görüldüğü gibi yukarıdaki örnekte türeyiş dorudan dağ ile ilgili değildir. Ancak bir soyun türediği mekân olarak dağ, yani mağara, yine ana rahmi görevini üstlenmiştir.

Türklerin yaşadığı Orta Asya ve Sibirya coğrafyasında dağlara mübarek, mukaddes, ata, büyük ata büyük kağan anlamlarına gelen adlar verilmesi, dağın yine ecdat kabul edilmesiyle alakalıdır. Halen Anadolu'nun birçok yerinde kutsallığına inanılan “baba”lı dağlar vardır.²⁷⁸

Bahaeddin Ögel'e göre bu inanış, İslamiyet ile birlikte Türklerde kalmamıştır. Ancak Anadolu'da Hazar Baba, Ortaasya'da Evliya Ata gibi yatırlar dolayısıyla, bu eski inanışların izleri bugün de, süregelmiştir. Kırgızlar'ın Kazılık dağı ağıtında ise, “üç atamın yaşadığı dağ” demek yolu ile bir yurt hasreti anlatılmak isteniyordu. Anlaşıldığına göre ulu dağlar ve yaylalar, Türklerde güzellik ve heybetleri kadar, ataların yurdu olmaları dolayısıyla da, bir sevgi ve hayranlık bırakıyordu. Dede Korkut'ta adı geçen Kazılık dağı için yine aynı ağıt, “babamın güveyisi, anamın gelini” de diyordu.²⁷⁹

Fuzuli Bayat'ın verdiği bilgiye göre; dağ kültürünün, doğurganlık bağlamında ilk ata veya ecdat olarak şekillenmesi, bazı bilim adamlarına göre, dağın hayat gücünü kendinde barındırması, enerji kaynağı olması ile karakterize edilebilir. Dağın, ilk ecdat

²⁷⁷ S. Sakaoğlu-A. Duymaz, a.g.e, s.204.

²⁷⁸ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, Babil Yayınları,2005, s.78.

²⁷⁹ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s.456.

ve soyun koruyucusu olması işlevi, onun hayat kaynağı ve yaşamın menşei olması ile ilgilidir.²⁸⁰

2.8. Defin Yeri Olarak Dağ

İnsanoğlunun hayatındaki üç önemli evreden biri de ölümdür. İnsan, doğumla beraber yaşadığımız dünya ile tanışır, ardından ikinci aşama olan evlilik gelir. Daha sonra ölümle beraber diğer âleme geçilir. Bu üç aşamada da insanoğlu birçok pratik geliştirmiştir. Bizim konumuz dâhilinde olan ölüm ile ilgili olarak da tüm dünya mitolojilerinde, çok çeşitli motifler, inanış ve pratikler bulmak mümkündür.

İlkel insanın ölüm karşısındaki tavrı, ölümü nasıl yorumladığı, onunla nasıl mücadele ettiği vs. gibi konulara çalışmamızın içeriğinde yer almadığı için burada değinmeyeceğiz. Bizi ilgilendiren ölümden sonraki defin merasimlerinde dağın üstlendiği roldür. Bu nedenle açıklama ve örneklerimiz bu yönde olacaktır.

İlk zamanlardan beri tüm toplumlarda, ölümlerin definleri sırasında çeşitli inanışlar tezahür etmiştir. Bunlardan biri de ölümlerin gömüldükleri yerlerdir.

Bilindiği gibi her dönemde, ölüm bedenle ruhun birbirinden ayrılması olarak tarif etmiştir. İnanışa göre; gökyüzünde, yani tanrı katında, önce ruhlar yaratılmıştır. Ardından bu ruhlar, yaratılan bedenlere üflenerek yeryüzüne gönderilmişlerdir. İşte bu nedenle insanoğlu, ölüm anında ruhun yeniden bedenden ayrıldığına ve tanrı katına döndüğüne inanır. Mademki ruh tekrar ilk olduğu yere dönecektir, o zaman geride kalan insanlara da bu geçişi kolaylaştırmak düşer.

Daha önce de belirttiğimiz gibi tüm inanışlarda tanrı gökyüzünde yaşar. Yeryüzünde tanrıya en yakın olan mekân ise yüksekliği ve heybetli görüntüsü nedeniyle dağlardır. Bunun için insanlar dağları da tanrı mekânı olarak görmüşlerdir. Tanrıya yakın olmak istedikleri her zamanda dağlara çıkmışlardır. Bu nedenle ölüm zamanında da dağlar önemli bir rol üstlenir. İnsanlar ölümlerini dağ başlarına veya yüksek tepelere

²⁸⁰ Bayat, a.g.m, s.53.

gömdüklerinde ruhun daha çabuk tanrıya ulaşacağını düşünmüşlerdir. Örneğin “Oğuzlar, ölüleri için daha çok yüksek bir tepe veya çok yüksek bir dağı, mezar yeri olarak seçiyorlardı; ancak bu yerin büyük yolların uzağında olması gerekirdi.”²⁸¹

Moğollarda tüm büyük Kağanlar ve Cengiz Han soyundan gelen büyük Tatar soyluları öldükleri zaman Altay denilen büyük bir dağa götürülmekte ve öldükleri yer oraya yüz günlük uzaklıkta olsa bile gömülmek için yine oraya taşınmaktadır; çünkü başka bir yere gömülmek istememektedirler.²⁸²

Tüm bu pratiklerin temelinde yine tanrıya ulaşmak yatmaktadır. Tanrı katında yaratılarak yeryüzüne gönderilen ruh yine tanrıya dönecektir. Mezarların dağlara yapılması ise ölünün ruhunun tanrıya ulaşmasını kolaylaştırmak içindir.

Günümüzde bu türden bir defin töreni yapılmamaktadır; ancak daha önceden bu inanışın bir uzantısı olarak pek çok evliyanın, erenlerin dağ başlarında ve tepelerde mezarlarının olduğunu görüyoruz. Dumlu Baba, Hasan Baba, İstanbul’daki Yuşa, İznik’teki Sancaklar Baba, dağ ve tepeler üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerlerine isimlerini vermişlerdir.²⁸³

2. 9. Diğer Âleme Açılan Kapı: Mağaralar

Mitolojilerde dağlar kadar mağaralarda önemli yer tutmaktadır. Bilindiği gibi dağlar üç âlemi de birbirine bağlayan ve dünyanın merkezi kabul edilen yerlerdir. Yeraltının, yeryüzünün ve gökyüzünün birbiriyle ilişkili olduğu yer, dağlardır. Tanrılar, yeryüzüne inmek istediklerinde dağları kullanırlar. Şamanlar, tanrı katına çıkmak, ölülerin ruhunu ya da tanrıya sunulan kurbanı ona ulaştırmak istediklerinde gökyüzüne çıkmak için; şeytanla ya da kötü ruhlarla mücadele edeceklerinde, hastanın ruhunu erlikten kurtarmak istediklerinde yeraltına inmek için yine dağlara giderler.

²⁸¹ J. Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, 2002, s. 277.

²⁸² Roux, a.g.e, s.277.

²⁸³ Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, s. 78.

İşte bu üç âlem arasındaki geçişi sağlayan en önemli nokta çoğunlukla mağaralar olmuştur. Mağaralar, âlemleri birbirine bağlayan kapı görevindedir. Tanrıların yeryüzüne inmek için veya Şamanların yeraltına inmek için kullandıkları kapılardır mağaralar.

Mağaralar, sadece geçişi sağlayan kapılar olmakla kalmamış, pek çok efsanede türeyişin gerçekleştiği ana rahmi olma özelliğini de üstlenmişlerdir.

Mağaraların, ana rahmi olarak ilk insanların oluşmasındaki rolünü en iyi anlatan efsanelerden biri Memluk Türklerine aittir. Mısırlı Tarihçi Devadari'nin Türklerin ilk atalarının yaradılışı ile ilgili olarak kaydettiği efsaneye göre; ilk çağda yağmurdan hâsıl olan seller Karadağcı denilen bir dağdaki mağaraya çamur sürükleyip getirdi ve bu çamurları insan kalıbına benzeyen yarıklara döktü. Su ile toprak bir müddet bu yarıklarda kaldı. Güneş, su ve toprak döküntülerini kızdırdı, pişirdi. Mezkûr mağara kadının karnı vazifesini gördü. Su, toprak ve güneşin harareti unsurlarından ibaret olan bu yığın üzerinden dokuz ay mutedil rüzgâr esti. Böylece dört unsur birleşmiş oldu. Dokuz ay sonra bu yarıktan insan şeklinde bir mahlûk çıktı. Bu insana Türk dilinde “Ay Atam” denildi ki “ay baba” demektir. Sonra seller bir daha aktı, yukarıda zikredildiği gibi mağaradaki yarıklara toprak dolduruldu. Güneş Sümbüle yıldızında idi. Bu toprağın şişme zamanı güneşin aşağı indiği devre tesadüf etti ve bundan dolayıdır ki bu topraktan yaratılan kişi dişi oldu. Bu dişi kişiye “Ay-va” adı verildi ki “ay yüzlü” demektir. Ay Atam ile Ay-va evlendiler. Bunlardan kırk çocuk dünyaya geldi. Yarısı erkek yarısı dişi idi. Bunlar birbiriyle evlendiler. Ana ve babaları öldükten sonra çıktıkları mağaraya gömüp ağzını altın kapı ile kapadılar ve kapının yanına çiçekler koydular.²⁸⁴

Göktürklerin türeyiş efsanelerine bakıldığında, mağaranın bir boyun türemesindeki rolünü görmek mümkündür. Efsaneye göre;

“Göktürkler, Lin adında bir memleket tarafından soyca yok edilirler. Bunlardan geriye yalnızca on yaşında bir çocuk kalır. Ayakları kesilerek terk edilen çocuğu, bir dişi kurt kurtarır. Kurt, çocuğu büyütür ve onunla karı-koca hayatı yaşamaya başlar. Bu yolla gebe kalan kurt, Lin memleketinin askerlerinin yeniden saldırması sonucunda Turfan memleketinin kuzeyindeki bir dağda bulunan mağaraya sığınır ve orada on tane çocuk

²⁸⁴ Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul, 2003, s. 176.

doğurur. Daha sonra bu çocuklar dışardan getirdikleri kızlarla evlenirler ve bunların her birinden bir soy türer.²⁸⁵

Verilen örmekte mağara, kurttan türeyişin gerçekleştiği mekân olarak önemlidir.

Güney Sibiryâ masallarında, bir bahadır avlanırken karşısına bir geyik çıkar ve er de geyiğin peşine düşer. Sonunda bir Bakır dağın önüne gelirler. Dağ açılır ve geyik de bu delikten içeri girer. Avcı onu takip eder. Az sonra geyik kaybolur ve karşısına Yedi Tanrı (Kuday) çıkar. Geyik aslında Tanrının bir elçisidir.²⁸⁶ Diğer bir masalda ise,

“Avcının karşısına bir kara tilki çıkar. Onu kovalamaya başlar. Kovalamaca sırasında tecrübeli bir ihtiyar, avcıya öğüt vererek şöyle der: ‘filanca kayada bir kapı vardır. Bu tilki o kayaya varmadan onu avlamalısın ve kapıdan da içeriye girmemelisin.’ Çünkü bu kara tilki, yeraltındaki kötü ruhların bir elçisi ve gölgesidir. Onların maksadı, avcıyı içeri çekip, yok etmektir.”²⁸⁷

Başka bir masalda da, bir çocuk yeryüzünde savaşıırken, bir mağara deliğinden yeraltına düşer. Yeraltındaki kötü ruhlar çocuğa dokuz zincir vurur ve hapsederler. Uzun savaşlardan sonra çocuk canını kurtarır ve yeniden hayata başlar.²⁸⁸

Bazı masallarda da, böyle açılan kayalar insanlara iyilik ederler. Meselâ;

“ Babası ve annesi olmayan bir kız, erkek kardeşi ile giderken, kardeşi attan düşüp boynunu kırıyor ve ölüyor. Kız bir kayanın önüne geliyor ve şöyle diyor: “Açılan kaya, açılıver, koyayım kardeşimi içine. Yalın kaya, yarılıver. Biricik tek kardeşimi koyayım içine!” Kız bu sözleri söyleyince, hemen kaya yarılıveriyor ve kız, kendi kardeşini oraya koyup emniyete aldıktan sonra Gün-Han’a gidiyor. Ondan kardeşine tekrar can bulmasını istiyor.”²⁸⁹

Ergenekon destanına göre, uzun zaman önce Moğollar ile Türk boylarının arası açılır savaş sonucunda Türk boyları galip gelir ve Moğolları öldürür. Moğollardan sadece iki kadın ile iki erkek kurtulur. Bunlar ölmekten korktukları için sarp ve kayalık yere saklanırlar. Bu yerin girilip çıkılacak bir geçidinden başka bir yeri yoktur. Bu

²⁸⁵ Ögel, a.g.e, s. 20.

²⁸⁶ Ögel, a.g.e, s.24.

²⁸⁷ Ögel, a.g.e, s.24.

²⁸⁸ Ögel, a.g.e, s.24.

²⁸⁹ Ögel, a.g.e, s.25.

geçitten sonra dağların orta yeri dümdüz ve çayırlıktır. Buraya Ergenekon denir. Bu insanlar birbirleri ile evlenmek yolu ile çoğalırlar. Bir süre sonra yaşadıkları yere sığmaz olurlar. Girdikleri geçitten çıkmak zordur. Fakat bu geçidin yanında bir demir madeni vardır. Onlar bu madeni işletir ve demir çıkartırlar. Ve bu yolda demir kapıyı eriterek oradan çıkarlar. Böylelikle yok olmakta olan bir soy yine mağaranın yardımı ile yeniden varlığına devam eder.²⁹⁰

Yukarıdaki örneklerde de açıkça görüldüğü gibi mağara yaradılışta önemli bir yere sahiptir. Daha önce verdiğimiz bilgilerden de hatırlanacağı üzere dağlar yaradılışın başladığı yerlerdir. Tanrı dünyayı göbeğinden yani dağlardan yaratmaya başlamıştır nasıl ki dünyanın yaradılışı dağlardan başladıysa ilk insanların yaradılış da dağlarda gerçekleşmiştir. Bunun en açık örneği yukarıda sözünü ettiğimiz Altay Türklerine ait efsanede görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni mağaraların şekil itibarıyla ana rahmine benzemesidir. İlk yaradılışta rol oynayan mağaralar aynı zamanda yok olmakta olan soyların yeniden türemesinde de önemli bir yere sahiptir. Bunu en önemli örneği ise Göktürklerin kurttan türeyiş efsanesidir.

Diğer örneklerle bakıldığında ise dağın sadece ana rahmi olmadığı aynı zaman da üç âlem arasındaki geçişi sağlayan bir kapı olduğu görülmektedir. Dikkati çeken bir başka unsur ise özellikle Göktürk ve Ergenekon efsanelerinde mağara kötülüklerden kaçılan, sığınılan bir yer olmuştur. Bu durum muhtemelen mağaraların tanrı katına açılan bir kapı olmasıyla alakalıdır.

2. 10. Türk Mitolojisinde Demir Dağ, Altın Dağ, Bakır Dağ, Buz Dağ

Türk mitolojisinde gerek şekilleri gerekse göğe yakınlıkları sayesinde büyük öneme sahip olan dağlar çeşitli maden adları ile beraber anılarak da pek çok efsanede yerini almıştır.

²⁹⁰ S. Sakaoğlu-A.Duymaz, a.g.e, s. 208.

Demir ve bakır-dağlar Türk Mitolojisine göre, bir nevi yeryüzünün temel direkleridir. Bu durum sadece dağların yüklendiği fonksiyonlardan değil, aynı zamanda madenlerin de Türk Mitolojisinde ve yaşantısında önemli bir yere sahip olmasından ileri gelir. Bahaeddin Ögel, Türklerin demircilikle olan ilgisini şöyle açıklamaktadır: “Demircilik Türkler için kutsal bir iş ve meşgale olarak kabul edilmektedir. Bilinmektedir ki, Göktürk Devleti’ni kuran Bumin ve İstemi Kağan’ların kendi kabilelerinin sanatları demirciliktir. Aşağı yukarı bütün Ortaasya’yı ellerinde tutan Juan-Juan (Avar?) İmparatorluğunun silâhlarını bunlar yapmaktadır. Fakat Göktürklerin demircilikle ilgili ne gibi törenler yaptıkları ve demirciliğin Göktürk dininde ve an’anesinde nasıl bir yer aldığı hakkında bir bilgi ekde edilememiştir yoktur. Moğollarda ve Moğolların bir kuzey kolu sayılan Buryatlarda da demircilik sanatı yenidir. Demirciliğin, göç eden bir kavim tarafından kendilerine öğretildiği, Buryat efsanelerinde de yer almaktadır. Buryat’ların demir madeni ve demircilik hakkındaki inanışları çok iptidaîdir. Onlara göre demirci, bir sihirbazdır. Hâlbuki eski Yunanistan’da demircilik kutsal bir sanat olarak kabul edilmiştir. Demirciliğe verilen bu kutsallığın, Moğol’larda olduğu gibi etrafa sıçrayan ve yakıcı kıvılcımlardan dolayı değil, insanoğlunun parlak zekâsı ve yaratıcılığının bir timsali olduğu için verildiğine inanılmıştır. Bu sebeple Jüpiter ve Hera’nın oğlu Vulkan, bütün sanatkârların taptıkları ve yaratıcılıkları için yardım istedikleri bir tanrı olarak düşünülür. Demircilik artık toplumun vazgeçilmez bir parçası olmuştur. İnsanoğlu, hayatın her basamağında demirle beraberdir ve demirle yaşar. Demir artık onun için ekmek ve su kadar değerli bir şeydir. Demircinin de artık, ev yapan bir mimar veya bir kumaşçıdan farkı yoktur. Artık o, bir sihir değil; bir gerçektir. Demirciye sihirbaz olarak saygıya lüzum yoktur. Bu madeni insanlara veren ve onun nasıl işleneceğini gösteren Tanrı ve Tanrılar toplumu her şeyin üstündedir.”²⁹¹

Yazarın aktardığına göre; Göktürk’lerde de durum, eski Yunanlılarınkinden farklı değildir. Demircilik, onların günlük hayatlarının içindedir. Bütün kabilenin işi, gücü, sanatı demirciliktir. Kim kimden koracak; kim kime hürmet edecekti. Elbette

²⁹¹ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. I, s. 66.

onlarda eski Yunanlılar gibi, demiri kendilerine verene ve bu madeni işlemek için kendilerini üstün meziyetlerle donatan Tanrılarına minnettar idiler.²⁹²

Yazar, Yakut Türklerinde de demirciliğin, gerek din ve gerekse zanaat olarak büyük bir önem taşıdığını bildirir. Yakutlara göre Kıtay Baskı Toyon, yeraltında yaşayan ‘Sekiz Yeraltı Tanrılarının’ soyundan gelirdi ve aslen insanlara kötülük getiren bu ruh, ‘demircilerin koruyucusu’ idi. Yakutlara göre Şaman ve Demirci aynı yuvadan gelirdi. Yakutların en büyük demircilerinden biri, ‘Ağlıs’ adını taşır. Yakut lehçesinde Ağl, ‘kutsal koruyucu ve muhafız’ anlamına gelirdi. ‘Aile ocağı’, ‘Kutsal ateş’ gibi deyimler de, aynı sözle ifade edilirdi. Bunlardan da anlaşılıyor ki, demircilik ve demirciler, kutsal ateşle de ilgili idiler ve bundan dolayı da ayrı bir önem kazanıyorlardı. Demircilerin önemli aletleri olan, kerpeten, çekiç, örs ve körük gibi alet ve edevatlar da kutsal sayılırdı. Her birinin ayrı ayrı koruyucu ruhları vardı.²⁹³

Bahaeddin Ögel’in verdiği bilgilerden de anlaşıldığı gibi, demircilik, Türklerde çok büyük bir öneme sahiptir. Tabii ki bu önem, sadece demir için değil tüm madenler için geçerlidir. Türklerin madenlere ne kadar çok önem verdiklerini çoğu destan metninde görmek mümkündür.

Oğuz-Han, Muz-Tag’ı geçtikten sonra, “duvarı altından, pencereleri gümüşten ve çatısı da demirden” bir ev görmüştü. Evin anahtarı olmadığı için, o evi açıp orada oturması için bir beyine emir vererek ilerlemişti.²⁹⁴

Manas Destanı’na bakıldığında Manasın demire ve demircisine verdiği önemi görmek mümkündür. Her akına çıkmadan önce Manas, kendi demircisine gider, kılıçlarını biletir, silahlarını tamir ettirir ve öyle yola çıkar. Nogay-Han’ı Yoloy’u mağlup ettikten sonra onun iki kızını esir ederek yurduna getirmiştir. Bu Han kızlarından birini teşekkür ifadesiyle demircisine vermiş ve diğerini de oğluna

²⁹² Ögel, a.g.e,C.I, s. 66.

²⁹³ Ögel, a.g.e, C.I,s. 66.

²⁹⁴ Ögel,a.g.e, C.I, s.68.

nikâhlamıştır. Manas, demircisini Darkan, yani Tarkan, saygı deyiimiyle çağırılmaktadır. Çünkü Tarkan'lık hükümdar tarafından verilmiş çok yüksek bir üstünlük ünvanıdır.²⁹⁵ “Türkler demire, genel olarak kök- Temür, yani “gök demir” derlerdi”²⁹⁶ Türklerde demir kutsaldı ve kılıçla da and içilirdi.

Bahaeddin Ögel'in verdiği bilgiye göre, Güney Sibiry ve Altay'daki Türk mitolojisinde Demir dağlara çok rastlanmaktadır. Meselâ çocuklar, kutsal bir taya binerler. Tay, çocukları aldığı gibi Demir dağa götürür. Tanrı, Ak-Han'ın çocuklarına fenalık gelmesin diye atın ayaklarını kılıç yapar. Bu sırada, Katay –Han'ın, “kırk boynuzlu boğa”sına rastlarlar ve boğayı öldürüp geri dönerler. Bazılarına göre bu Demir dağ, Akdeniz'in ötesinde bulunmaktadır. Bazı masallarda ise dağdan bahsetmeyip, yalnızca “Çelik-bozkır”dan söz edildiği görülür. Onlara göre, Çelik-bozkır da büyük bir denizin ortasındadır. Bazı masallarda ise Demir dağdaki halkları yenmek için ordu gönderilir. Bunlardan birisi şöyledir:

“Vaktiyle bir ülkede büyük bir Han varmış. Tanrı bu Han'a, büyük denizi geçerek, Demir-dağdaki insanlarla harp etmesini emretmiş. Han da Tanrının bu emrini yerine getirmek için asker göndermiş. Askerler bin bir güçlkle denizi geçip, Demir-dağa varmışlar ve onlara savaş için geldiklerini söylemişler. Fakat onlar ‘savaş nedir’ diye soruşlar. Bunlar anlatmış ve göstermişler ama hiçbir faydası olmamış. Geri dönmek zorunda kalmışlar. Dönerken Demir-dağın Han'ı onlara birçok hediyeler ve Hanlarına da bir kürk hediye etmiş. Gelip durumu Hanlarına anlatmışlar. Hanları da şaşmış bu işe. Bakmışlar ki getirdikleri kürk kendilerine çok büyük. Kürkü parçalayarak sekiz tane kürk yapmışlar. O zaman Han, meseleyi anlamış. Demiş ki: ‘Bunların bir tanesi, bizim sekiz kişimize karşılık imiş.’ ‘Biz bunlarla nasıl savaşırız,’ diye savaştan vazgeçmiş.”²⁹⁷

Ergenekon destanına göre, uzun zaman önce Moğollar ile Türk boylarının arası açılır savaş sonucunda Türk boyları galip gelir ve Moğolları öldürür. Moğollardan sadece iki kadın ile iki erkek kurtulur. Bunlar ölmekten korktukları için sarp ve kayalık yere saklanırlar. Bu yerin girilip çıkılacak bir geçidinden başka bir yeri yoktur. Bu geçitten sonra dağların orta yeri dümdüz ve çayırılıktır. Buraya Ergenekon denir. Bu insanlar birbirleri ile evlenmek yolu ile çoğalırlar. Bir süre sonra yaşadıkları yere sığmaz olurlar. Girdikleri geçitten çıkmak zordur. Fakat bu geçidin yanında bir demir madeni vardır. Onlar bu madeni işletir ve demir çıkartırlar. Ve bu yolda demir kapıyı

²⁹⁵ Ögel, a.g.e, C.I.s.69.

²⁹⁶ Ögel, a.g.e, C.I.s.67.

²⁹⁷ Ögel, a.g.e, C.I, s.59.

eriterek oradan çıkarlar. Böylelikle yok olmakta olan bir soy yine mağaranın yardımı ile yeniden devam eder.²⁹⁸

Altay destanlarına göre, demir dağ üzerinde 7 tanrı bulunur; Moğol kesimine göre ise bu dağ üç katlıdır.²⁹⁹

Potanin, Kuzey Altay'da şöyle bir inanış, derlemiştir: "...Dünya yaratılmadan önce, küçük bir tepe varmış. Bu tepe büyüyerek, yerle göğü birleştiren bir dağ olmuş. Etekleri de yeryüzü olmuş. Bu dağa, Demir-Kazık derlermiş."³⁰⁰

Elbette ki Türkler için değerli tek maden demir değildi. Bunun yanında altın ve bakır da önemli bir yere sahipti. Bu nedenle Türk Mitolojisine baktığımızda sadece demir dağları değil, altın, çelik ve bakır dağlarla ilgili inanışları da görmek mümkündür.

Altın dağ anlayışını, iki gelişme çağı içinde, incelemek gerektiğini belirten Bahaeddin Ögel: a) En eski Türk geleneklerinden gelen anlayış ve inanışlar. b) Buda dini veya diğer yabancı dinler yolu ile gelen inanışlar olarak maddeler. Aslında Altay dağlarının adı, Altın-dağdır. Bir Altay şaman duasında şöyle denmektedir: "Güneş dolaşmaz, çelik dağ; ay dolaşmaz altın dağ". Yazar, bu duada bazı yabancı tesirlerin varlığından söz eder. Ancak burada, güneş-ay ile çelik-altın eşleşmesi görülmektedir. Yine aynı duada, Altay dağlarının, güneş ve ay ile ilişkilerinden, sık sık söz açılmaktadır. Yazarın aktardığına göre; yine eski karakterde bir Kuzey destanında, şöyle denmektedir: "Sağ koltuğu altın dağda; sol koltuğu da gümüş dağda idi" Burada da, bir sağ-sol yönelmesi ile altın-gümüş eşleşmesi görülmektedir. Başka bir Altay destanında ise, şöyle denilmektedir: "Altın-Han, Altındağ'daki dokuz yaratıcıya gidiyor ve onlardan, kendi oğluna bir ad vermeleri için, dilekte bulunuyor. Bu destanda da bir Altın Han- Altın dağ eşleşmesi karşımıza çıkmaktadır. B.Ögel'in belirttiğine göre

²⁹⁸ S. Sakaoğlu-A.Duymaz, a.g.e., s.208.

²⁹⁹ Ögel, a.g.e ,C.II, s. 462.

³⁰⁰ Ögel, a.g.e, C.II,s. 462.

Aslında altın Han, Çin imparatorunun bir unvanıdır ve daha çok Çingiz Han çağında önem kazanmıştır.”³⁰¹

Altın dağın yeri, Verbitskiy tarafından derlenmiş bir Altay yaratılış destanı içinde, şöyle anlatılıyordu:

“Altındağ, gök ile yer arasında bulunuyormuş. Baş, ay ile güneşe değiyormuş. Bu dağda, Ülgen oturmuş. Dağın etekleri ise, dünyaya veya yere değmiyormuş. Havada duruyormuş!... Bazı karışmış destanlarda ise buradaki Altın dağ, Buda dinindeki, Meru dağı’na benzetiliyordu.”

Bakır dağlar, yani “Çes-tag”, Türk mitolojisinde, önemli bir yer tutmaktadır. Aslında bakır ve bakır dağlar, Oğuzlar ve Anadolu’da, önemlerini yitirmiştir. Ancak Bakır dağlarla ilgili Kuzey destanlarındaki efsane motifleri, Anadolu’da da yaşamaktadır. B. Ögel, mitolojik karakterli bir Kuzey-Türk destanından, özetle şu örneği aktarıyor:

“Bir yiğit, bir geyiği kovalıyor. Geyik kaçıyor ve bir bakır dağın önüne geliyor. Bakır dağ açılıyor. Geyik, dağın içine giriyor. Yiğit de dağa geyiğin arkasından dalıyor. Ancak geyik kayboluyor. Yiğidin karşısına, 7 tanrı çıkıyor... Bakır dağın yeri, yine bazı Altay-Türk destanlarına göre, şöyle anlatılıyordu: ‘...Yeraltında, 9 deniz varmış. Bu denizler bir noktada birleşiyorlarmış. Buradan da yeryüzüne, bir bakır dağ yükseliyormuş...’ Buna göre bakır dağın kökleri, yeraltından geliyordu. Yukarıdaki yiğit ile geyik de, böylece, yeraltına inmiş oluyorlardı. Ergenekon destanı da, bu anlayışla incelenmelidir. Bir başka Kuzey-Türk destanında ise, şöyle yorumlanıyordu: ‘...demir ve bakır dağlar, yeryüzünün demir direkleri idiler...’³⁰²

Örneklerde de görüldüğü gibi Türk Mitolojisinde önemli bir yere sahip olan dağın, yine hem mitolojide hem de toplum yaşamında önemli yeri olan madenlerle birlikte anılarak, önemi bir kat daha arttırılmış ve bu şekliyle çeşitli efsanelerde yerini almıştır.

2.11. Dağın Kutsiyeti

Kutsiyet kelimesinin kökü ‘kut’tur. Tarih boyunca ‘kut’ kelimesine pek çok anlam yüklenmiştir. Bu anlamlardan en sık rastlanana ‘mutluluktur’. Selamet ve

³⁰¹ Ögel, a.g.e, C.II, s. 432.

³⁰² Ögel, a.g.e, C.II, s. 433.

mutluluk anlamına gelen bu kelime, Altay lehçelerinde, hayat, ruh, akıl olarak da kullanılmıştır.

Mitolojik kaynakları inceleyen bazı araştırmacılar ise kut'un gökten geldiğini, tanrısal kaynağı nedeniyle, tanrının, Kağan'a bahsettiği özel bir yetenek olduğunu söylemişlerdir. Gerçekten de destan metinleri incelendiğinde 'kut'un mutluluğu ve tanrının lütfunu karşıladığını, kesinlikle hayati bir güç ve uzun ömrün vazgeçilmez dayanağı olduğunu görmek mümkündür.

Kutun en yakın olduğu şey ise ruhtur. Ruh ise insanın yaşamasını sağlayan bir güçtür. İnanca göre kut, ruhla beraber bedene yerleşir, kişiye mutluluk ve hayati bir güç verir. Ancak tanrı bu gücü sadece özel kabul ettiği kullarına veya varlıklara verir. Bunlar Hükümdarlar, Ak-sakallı İhtiyarlar, Şamanlara, atlar, dağlar, sular vb. olabilir. Kut verilen insan veya varlıklar yeryüzünde tanrısallığın simgesidir. İnanca göre bu varlıklar tanrıya ait olan özelliklerden bazısını üzerlerinde taşımaktadırlar. Efsanelerden de anlaşılacağı üzere tanrı, kut verdiği bu varlıklarla aslında diğer kullarına yardım etmek, her zaman halkının yanında olduğunu göstermek istemiştir. Temelde yine tanrı inancı vardır. Bu nedenle de efsanelerde kahramanı zor durumdan kurtaran ve ona yol gösteren, tanrı kutunu taşıyan bir varlık olmuştur.

Ruhla beraber bedene giren kut, ölüm anında bedeni terk etmektedir. Ancak bu sadece ölümle olmaz. Tanrı kut verdiği insanlardan, kendi koyduğu kuralların yeryüzünde uygulanmasını ister. Eğer istekleri yerine getirilmezse, kişi koyduğu kurallara uymaz ve uygulamazsa kutu ondan geri alır. Bu durum kişinin sonu demektir ve beraberinde ölüm gelir. Aynı şekilde kut doğadaki varlıklardan çekilecek olursa onlarda canlılıklarını kaybedecektir. Bunun en güzel örneklerini Dede Korkut Hikâyeleri'nde görmek mümkündür. Hikâyelerde düşmanın tuzağına düşerek Oğuz topraklarından ayrı kalan Han'larla birlikte kut da yurdu terk etmektedir. Bu nedenle göğsü güzel dağlar yıkılmakta, Hak didarını gören sular kurumakta, kaba ağaç solmaktadır. Bunun en güzel örneği Bamsı Beyrek hikâyesinde görülmektedir. Beyrek'in ölüm haberini alıp yas tutan kız kardeşleri, yanlarına ozan kılığına bürünerek gelen Beyrek'e, yörede kutun gittiğini şu sözlerle anlatmaktadırlar:

Karşı yatan kara dağum yıkılupgur
Ozan senün haberün yok mu
Gölgelüce kaba ağacum kesilüpdür
Ozan senün haberün yok mu
Yüregümde kara bağrum delinüpdür
Ozan senün haberün yok mu...³⁰³

Hikâyenin sonunda Beyrek'in ölmediğini anlayan karısı Banı Çiçek, bu durumu Beyrek'in anne ve babasına şu sözlerle ifade eder:

Argap argap kara dağın yıkılmışıdı, yüceldü âhır
Kanlu kanlu sularun soğulmuşıdı, çağladı âhır
Kaba ağacın kurumuşıdı, yeşerdi âhır...³⁰⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, tanrı kutunu taşıyan kişinin ölmesi ya da bölgeden gitmesi üzerine kut da yöreyi terk etmektedir. Ancak görüldüğü gibi, Berek'in geri dönmesiyle kut da geri gelmiş, bunun üzerine yıkılan dağ, kuruyan su ve ağaç tekrar eski haline dönmüştür. Yukarıdakine benzer bir durumu, Uruz'un tutsak olduğu hikâyede de görmekteyiz. Babası ile ava gidip, tutsak düşen Uruz'un eve dönmemesi üzerine annesi Burla Hatun, kocası Kazandan hesap sormakta ve Uruz'la beraber kutun gittiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

Kalkubanı yerinden duran Kazan
Konu atun beline binen Kazan
İlgayuban kara dağım yıkan Kazan
Gölgelice kaba ağacım kesen Kazan
Bıçak olup kanatlarum kıran Kazan
Yalunuz oğlum Uruza kıyan Kazan...³⁰⁵

Dede Korkut hikâyelerinde, kut ile ilgili benzer daha pek çok örneğe rastlamak mümkündür.

Görüldüğü gibi tanrının yeryüzündeki varlıklarda tecelli etmesinin en güzel örneği kuttur. Kutun var olduğu pek çok varlık içinde dağlar da büyük öneme sahiptir. Dağlara neden kut verildiği konusu üzerinde sanırım durmaya gerek yok; çünkü

³⁰³ Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul, M.E.B, 2000, s. 48.

³⁰⁴ Gökyay, a.g.e, s. 55.

³⁰⁵ Gökyay, a.g.e, s.72.

Çalışmanın başından beri verilen bilgiler, dağın neden kutsal olduğunu açıklamaktadır. Ancak kısaca hatırlatmak gerekirse, dağın gökyüzüne olan yakınlığı, dünyanın merkezi kabul edilmesi, büyük ve kudretli görüntüsü, tanrı mekânı olarak görülmesi kutsal kabul edilmesi için yeterli gerekçelerdir.

Kut ve kutsiyet hakkında verilen bu bilgilerden sonra elimizde bulunan kutsal dağ motifi ile ilgili örnek ve bilgilere değinelim.

Bu konu ile ilgili en dikkat çekici örneği Uygurlar'ın Göç Efsanesi'nde³⁰⁶ bulmaktayız. Efsaneye göre, Yü-lun Tigin tahta çıktıktan sonra, Çin ile birçok savaşlar yaptı. Halkını rahata ve barışa kavuşturmak için Çin sarayından bir kız alarak aralarında akrabalık kurdu. Ayrıca oğlunu da Çinli bir prensesle evlendirdi. Bu Çinli prenses, Kara-Kurum'da bulunan Pieh-li Po-li Ta adlı bir yerde oturuyordu. Bu dağın güneyinde kayalık bir dağ daha vardı. Bu dağın adı da Kutluk Dağ idi. Dağın adı ' iyi talih ve saadet getiren dağ' demektir. Çinliler bölgeye kudret ve zenginliği bu dağın getirdiğini anlamışlar ve onu, taşlarını iyi bir şekilde değerlendirmek gerekçesiyle Tigin'den istemişlerdir. Çinliler bu dağı parçalara ayırarak Çin'e götürdüler. Taşları götürülmesinden hemen sonra, kuşlarla hayvanlar bağrıışmaya başladılar. Yü-lun Tigin ise an beş gün içinde öldü. Ondan sonra gelen kağanlar da teker teker öldüler, halkın başından felaket eksik olmadı ve Uygurlar bölgeden göç etmek zorunda kaldılar.

Yukarıda verilen parçada dağa verilen kutun gitmesiyle ölümün ve çeşitli felaketlerin geldiğini açıkça görmekteyiz.

Uygur efsanesindekine benzer bir durum Moğollarda da görülmektedir: "Moğolların taptıkları saadet dağını, Erdene-Ula'yı, Çinliler alıp götürmüşlerdi. Bu dağın bulunduğu yerde bir kadın şaman âyin yaparak tanrıya dua etti ve saadet dağını geri getirdi."³⁰⁷

³⁰⁶ Sakaoğlu- Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, s.216.

³⁰⁷ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, T.T.K, 2000, s. 50.

Manas Destanı'na bakıldığında da, Manas'ın ve Alplerin ifadelerinde kutsal bir dağdan söz edildiği görülür. Özellikle Manas'ın şu ifadesi kutsal bir dağın varlığına dikkat çeker:

“Atalarımızdan kalan toprakları düşmanlardan kurtarmak için savaşa hazırlanmış bulunuyorum... Kalmukları Ata yurdundan çıkarmadan gönlüm rahat etmeyecek. Endicandaki Alevkinin (Çinli Han) kalesini başına yıkıp, ata babalarımızdan kalmış toprakları almaya karar verdim. Hele İpala ile Alav dağlarının Kalmuklardan temizlenmesini istiyorum. Savaşa hazırlanalım.”³⁰⁸

Manas'ın konuşmalarında ve diğer Alpların ifadelerinde yer alan değişmez bir görüş vardır: ‘Atalar Yurduna Sahip Olmak’. Destanın ilk bölümlerinde de anlatıldığı gibi, Kırgızlar Altay'da çok verimli topraklara sahiptiler. Sürüleri, otlakları, yaylakları vardır, fakat bu zenginlik onları tatmin etmez. Bütün felaketlere rağmen atalar yurdunu elde etmek, Talas'a, Ala Dağ'a sahip olmak onlar için kutsal bir ülkü olmuştur. Atalar yurdunun hususiyeti vardır. Bunun için Ala Dağ'a, Arvahı (ruhu) büyük dağ deniliyor. tanrı vergisi olarak kabul edilen bu yere varmadıkça, oradan Çinlileri çıkarmadıkça mutlu olamayacaklarına inanmışlardır. Bunun içindir ki her şeye rağmen Atalar Yurdunu elde etmek, yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı gibi, Kırgızlar için kutsal bir görev kabul ediliyor.

Kutsal dağ, Altay Türklerinde de çok yaygındır. Altay Şamanist boyların bütününe kutsal bir dağı bulunmasıyla beraber, hepsi için Altay dağları ortak kültür. A. İnan'ın Şamanizm adlı eserinden anlaşıldığı üzere şaman duayı hangi maksatla yararsa yapsın Altay'a hitap eder ve ondan medet umar.

Abdülkadir İnan'ın aktardıklarına göre, Başkurt ülkesinde seyahat eden akademisyen Lepechin, Başkurtların Tura-Tav denilen dağı taparcasına takdis ettiklerini yazmıştır. Lepechin, burada görüp öğrendiklerini şöyle anlatmaktadır:

“Esterlitamak iskelesinden, Akidil'in dağ tarafında, yüksek dağlar görünür. Bu dağların sonuncusu Tura-Tav denilen dağlardır. Başkurtlar bu dağa derin saygı gösterir ve mukaddes sayarlar. Rivayetlere göre bu dağlarda Nogay hanları yaşamışlardır.

³⁰⁸ Ali Öztürk, **Çağları İçinde Türk Destanları**, İstanbul, Alioğlu Yayınları, 2000, s. 300.

Sonraları bu dağ zahit ve evliyaların sığındıkları yer olmuştur. Başkurtlardan hiç kimse Tura-Tav'a adak adamadan çıkmak istemiyor. Ben onlara dağa çıkmak için adak ve nezire gerek olmadığını anlatmaya çalıştım. Fakat onlar dinlemediler ve bu dağ hakkında Çingiz kitabında çok şeyler bulunduğunu söylediler. Şöyle bir hikâye anlattılar: bir Tatar bu mukaddes dağa hakaret etmişti. Bir müddet sonra oğlu hastalanmış, hayalinde dağdan inene yırtıcı canavarların, kendisine saldırdıklarını, parçaladıklarını görmüş... Bu Tatarın bütün soyu soppu helâk olmuş. Yine bir adam adak adamadan bu dağda tilki avlarken ayı tarafından parçalanmıştır.”³⁰⁹

Muhtelif Altaylı boylar ve oymakların kutsal saydıkları dağların belli başlıları Abakan ırmağı kaynaklarındaki Ekitag, Biy ırmağı kıyısındaki Sogol, Palmir, Akaya, Ene, coğrafya kitaplarında Rusça Beluha denilen Kadınbaşı-Üçsürü, Karatag, Çaptıgan, Ülgen, Aysu, Karahan adlarını taşıyan dağlardır.³¹⁰

Diğer taraftan dağ, özellikle Altay-Sayan Türkleri'nin destanlarında kutsal vatan sembolüne çevrilmiştir.³¹¹ Nitekim Altay Dağı vatan olarak telakki edilmiştir. Aynı zamanda dağ, ata ruhlarını barındığı yer olduğundan dolayı da kutsaldır.

Bulgar Dağı Yörüklerinde, Toroslar'ın sivrilmiş tepeleri kutsal sayılmış ve her bir tepeye “dede” unvanlı adlar takılmıştır.³¹²

Yer-su ruhlarının en önemli mümessili sayılan dağlar, sadece Türk boylarında değil, tüm dünya mitlerinde kutsal kabul edilmiştir. 7.yy.da bütün Türk boyları ve Gök Türk imparatorluğuna giren yabancı boylar için Ötüken dağının ve ormanlarının kült olduğu gerek Gök Türk gerek Uygur yazıtlarından anlaşılmaktadır.

Orta Asya dağlarının Türkçe veya Moğolca mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamlarına gelen sıfatlarla anıldıkları görülmektedir. Meselâ, Han tanrı, Bayan-ula, Buztağata, Bogdu-ula, Burkhan-ulu Othon-Tengre, Iduk Art, Kayrakan, Erdene Ula ve başkaları gibi.³¹³

³⁰⁹ Abdulkadir İnan, “**Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü**”, Makaleler ve İncelemeler, C.II, Ankara, T.T.K., 1998,s. 257.

³¹⁰ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizim**, s.50

³¹¹ Bayat, e.g.m, s.50.

³¹² Rıfat Araz, “**Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sûfilîği ile Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski İnançlar**”, Erdem, 8(24), Ocak 1996, s. 804.-

³¹³ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizim**, s.46.

Verilen örneklere bakıldığında kutsal bir dağı olmayan bir Türk veya Moğol kavminin bulunmasına imkân olmadığı anlaşılmaktadır. J.P.Roux'a göre bazı dağların kendilerine evrensel saygınlık kazandıran özel bir ünü vardır. Yazarın verdiği bilgiye göre;

“Ortaçağın Müslüman yazarları ve T'ang devrinden beri Çin kaynakları, gerek Karlukların gerek Çigillerin ve söylendiğine göre bütün Türklerin saygı duyduğu, halen var olan Tokmak şehrinin biraz uzağında İssik Kul'un kuzeybatısında böyle bir dağın varlığını belirtmektedir. Çinlilerin Tien-şan'ı (Göksel Dağlar), Türkçe çevirisiyle Tengri Tag, Hiung-nuların büyük kutsal yerlerinden biri olmuştur. İsminin zamanımıza kadar yaşaması, bunun kutsal açıdan önemini belirtmektedir. Çok eskiden Vuhuanlarda, ünlü bir dağ olan Kızıl Dağ, ulusal tapınma yeri olarak görünmektedir; burası Leo Tung Körfezi'nin kuzeybatısında bin li mesafede, yani büyük Kinhan'dadır. Burada, 'ölülerin ruhu,' ırkın beşiği olan atalarının 'totem toprağına' dönmektedir. Vuhuanlar, isimlerini büyük olasılıkla ondan almış olmalılar, çünkü Hiung-nuların toplu bir katliamından kurtulan ataları oraya çekilmişlerdi. Aynı şekilde Tunguzlar ve Mançurya'nın diğer toplumlarının, 6-7.yy.lardan beri bir tanrıça olarak bilinen ve sonradan Çin imparatorlarının, özellikle kurban adama şeklinde kendine özgü bir kült haline getirdikleri Tu-tai adlı kendi kutsal dağları vardı.”³¹⁴

Kutsal sayılan dağ ile ilgili gelenek ve görenekler, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde de tespit edilmiştir: Anadolu'da böyle takdis edilen dağ ve tepelere özellikle Bektaşî ve Alevi topluluklarında rastlanmaktadır. Hacıbektaş'taki Arafat dağından başka Kırıkkale yakınlarındaki Hasan Dede köyünün yanında bulunan Denek dağı bunlardan birini teşkil etmektedir. Eskiden Orta Asya Türklerinde olduğu gibi Kızılbaşlar da bu dağlara esrar dolu yerler, mübarek mekânlar olarak bakmaktadırlar. Doğu Anadolu'daki Kürmançlar arasında da dağ kültü gayet canlı bir şekilde yaşamakta ve oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Varto'nun kuzey-batısında Bingöl dağları üzerindeki Kaşgar tepesinin yakın zamana kadar bütün alevi-kürmanç köyleri tarafından takdis edildiğini bilmektedir.³¹⁵

Eski Türk İnanç Sistemi'nde yer su ruhlarının en önemlisi olan dağlar, muhtelif Türk zümrelerinde mukaddes birer mekân kabul edilmiştir. Ancak bu inançlar zaman içinde bir takım dini kalıplara girerek, özellikle de İslamiyet'in etkisiyle yapı ve fonksiyon değişikliğine uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde de dağ ve

³¹⁴ J.P.Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, 2002, s. 157.

³¹⁵ Ahmet Buran, “**Fırat Havzasında Eski Gelenek ve Görenekler**”, Fırat Üniversitesi, Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu, Elazığ 1992, s. 35.

tepeler kutsal yerlerdir. Ancak bu kutsiyetin nedeni günümüzde dağların geçmişten beri taşıdıkları özellikler değildir. Artık dağ ve tepeleri kutsal kılan şey oralarda yer alan yatırlar, mezarlardır. İnsanlar, zamanla dağın tek başına sahip olduğu özelliklerinden dolayı taşıdığı kutsiyeti unutup; onun kutsiyetini üzerinde bulun mezarlarda yattığına inandıkları erenlere, kutsal kişilere bağlamışlardır. Aslında dağlar, üzerinde yatırlar bulunduğu için kutsal değildir; tam tersine dağlar mukaddes mekânlar olduğu için erenler oralara gömülmüştür. Zira Eski Türklerde ölüleri, tanrıya daha yakın olsunlar, daha çabuk ulaşsınlar diye, dağ ve tepelere gömme inancı vardır.

Türk dünyasının hemen her bölgesinde ve bu arada tabi olarak da Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kutsal sayılan bu dağlardan binlercesini tespit etmek mümkündür. Yüksek dağların kutsallığına paralel olarak, bu tepelerin başlarındaki yatırlar genellikle isimsizdir. Kimlikleri az çok bilinen yatırlar, genellikle dağ-tepe başlarında değil herkesin kolayca ulaşabileceği köy, kasaba yahut şehir içinde veya yakınında bulunmaktadır. Ahmet Buran, bu durumda yüksek tepelerin üstündeki bu yatırların büyük bir kısmının gerçek yatırlar olmayıp bir takım sembollerden ibaret bulunduğu sonucuna varmanın doğru olacağını söylüyor. Yazar, İslam öncesi devirde dağ ve tepelerde mevcut olduğuna inanılan üstün güç ve ruhların İslami devirde böyle kimliği meçhul evliya haline dönüştüğünü kabul etmemiz gerektiğini belirtiyor.³¹⁶

Ahmet Buran'ın Fırat Havzasında yaptığı tespitlere göre Keban, Baskil ve Ağın yörelerinde kutsal sayılan birçok dağ ve tepe mevcuttur. Bunlarını bazılarının üstünde evliya veya şehit olduğuna inanılan isimsiz, kimliksiz bir yatır bulunmaktadır. Bazılarında ise hiçbir yatır bulunmamakta; tepenin başında ya bir ağaç veya eteğinde bir su kaynağı bulunmaktadır. Yazarın bu konuyla ilgili aktardığı bilgiler şunlardır:

“Bahçeli köyündeki Karcık tepesinde, bir yatır ve bir su kaynağı bulunmaktadır. Yöre halkı genellikle temmuz ayında topluca bu tepeye çıkar ve kurbanlar keserler. Yağmur duası için de bu tepeye çıkılır. Baskil yakınlarında bulunan Sanduk köyünün üstündeki bir başka dağ da kutlu sayılan ve ziyaret edilen bir yerdir. Bu türden tepelere daha birçok örnek verilebilir. Dikkati çeken en önemli nokta, kimliği meçhul bu yatırların daha çok yörenin en yüksek tepelerinde olması ve yapılan kurban kesme törenlerinin de

³¹⁶ Buran, a.g.m, s.38.

genellikle bu yeksek tepelerin başında yapılmasıdır. Ayrıca Aşağıçakmak köyünde olduğu gibi, birçok yörede de dağa doğrudan ‘ziyaret tepesi’ denmesi dikkat çekicidir. Bu tepelerde yapılan kurban kesme törenleri genellikle Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında olmaktadır.”³¹⁷

Rıfat Araz da Doğu ve Güneydoğu’da benzer tespitlerde bulunmuştur. Yazarın aktardıklarına göre; Harput’ta ulu dağlar ve kutsallaştırılmış tepeler bulunmaktadır. Muzaffer Baba Tepesi, Ankuzu dağı, Safdil Tepesi, Ziyaret tepesi, Karcık tepesi gibi. Bugün bu dağ ve tepelerin bazılarının üzerinde ziyaret edilen türbe ve yatırlar bulunmakta ve bu dağ ve tepelere yüklenen kutsiyetin sebebi bu kutsal mekânlara bağlanmaktadır. Ancak bir kısım dağ ve tepelerin başında birkaç alıç yahut ardıc ağaçlarından başka her hangi bir türbe veya yatıra rastlanmamıştır. Muzaffer Baba Tepesi gibi. Dolayısıyla söz konusu bazı dağ ve tepelere ait inançlar, başlangıçta ki inançların devamı niteliğindedir. Harput’taki bu inançlar, küçük farklılıklarla Erzurum yöresindeki Dumlu Baba, Hasan Baba, Çoban Dede, Ak Baba, Güzel Baba, Sarı Baba, Kuzucan Baba ve Parmaksız Sarı Baba gibi dağ ve tepeler: Diyarbakır yöresinde Ali tepesi, Tunceli’de Munzur Baba, Kars/Arpaçay’da Keloğlan tepeleri için de geçerlidir.³¹⁸

Benzer bir tespit de Bilgehan Atsız tarafından yapılmıştır. Yazar, Giresun ve yöresinde de dağ ve tepelerin mukaddes sayılması buralarda ermiş kişilerin mezarlarının bulunduğu dair birçok inancın var olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tirebolu ilçesi Yalç köyü halkı arasında tepelerde bulunan mezarlarda evliyaların yattığına inanılmaktadır. Bu evliyaların, gece yarılarında itibaren atlarla birbirlerini ziyaret ettiklerine inanılmaktadır. Ziyarete gidiş belli güzergâhlardan yapılmakta, bu güzergâhlar temiz tutulmadığı takdirde yol güzergâhını değiştirdiklerine inanılmakta ve bu yollar daima temiz tutulmaktadır. Samsun ili Karakavuk köyündeki Alibey Dede Türbesi de yüksek bir tepe üzerindedir. Ayrıca Şebinkarahisar ilçesinde bulunan Erimez tepesinde bulunan karın da şifalı olduğuna inanılmaktadır. Bu inanca göre Erimez tepesinde daima kar bulunmaktadır. Sadece yedi yılda bir kar erimekte ve karların

³¹⁷ Buran, a.g.m, s. 38-39.

³¹⁸ R. Araz, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sûfiliği ile Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski İnançlar”, Erdem, 8(24), Ocak 1996, s. 804.

altında bulunduğuna inanılan altınlı çeşmede abdest alan âmâ bir kişinin gözlerinin açıldığı rivayet edilmektedir.”³¹⁹

Özetleyecek olursak; kut, tanrının seçmiş olduğu bazı insanlar veya doğa varlıkları üzerinde tecelli etmesi, onlara tanrısal bazı özellikler yüklemesidir. İnsanları yeryüzüne gönderdikten sonra göğe yükselen tanrı, yeryüzünde kendi kurallarının uygulanması veya ihtiyaç halinde yarattığı varlıklara yardım edilmesi için seçtiği bazı varlıkları kutu ile ödüllendirmiştir. Bu kuta sahip olan varlıklardan biri de dağlardır. Zaman içinde kutsal dağ inancı ilk zamanlardaki özelliğini yitirse de bazı değişikliklere uğrayarak günümüzde de varlığını sürdürmüştür. Yukarıda Anadolu sahasıyla ilgili verdiğimiz örnekler bunu göstermektedir.

2.12. Dağlar Ve Renkler

Mitolojide dikkati çeken bir başka şey ise simgesel renklerdir. Bunlar, efsanelerde bazı kahramanlara, yerlere veya canlı ve cansız bazı cisimlere verilmiş olan ve çeşitli anlamları simgeleyen renklerdir. Bu renkler metinler de temsil ettikleri özellikler dikkate alınarak kullanılmıştır.

Mitolojide en çok dikkati çeken renkler “ak ve kara”dır. Ak renk, genel olarak iyiyi, kara renk ise kötüyü temsil etmektedir. Bu renkler karşımıza ilk olarak yaratılış destanlarında çıkmaktadır. Altay Yaratılış Destanı’na göre ilk zamanlarda yeryüzünde sadece Erlik ve Ülgen vardır. Fakat Erlik kötüdür ve durmadan hile yapar. Ülgen, bunun üzerine Erlik’i yerin dibindeki karanlıklara hapseder, orada güneş ve ay yoktur, gün ışığı yoktur. Ayrıca Ülgen, ruhu arı ve aydınlık olan insanların kendi kulu, ruhu kötü ve karanlık olanların da Erlin’in kulu olmasını söyler.³²⁰

Bahaeddin Ögel’in aktardığına göre: Beyaz renk daha ziyade mani mezhebinin kutsal bir rengidir. Bu nedenle beyaz renk, Maniheizm’in her yönünde kendisini

³¹⁹ Bilgehan Atsız Gökdağ, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Evrak Yayınları, Ankara, 2001, s. 280.

³²⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi* C.I, s. 453.

göstermiştir. Bu dine mensup insanların genelde beyaz elbise giydiği bilinmektedir. Çinliler de, Maniheizm'e bu özelliğinden dolayı "Beyaz-Bulut" dini demektedirler. Ayrıca Kitan mitolojisinde de ataların bindikleri at beyazdır ve Çin imparatoruna gönderilen hediyelerin de beyaz olmasına özen gösterilmektedir.³²¹

Bahaeddin Ögel'in aktardığı Hıta Devletinin kuruluşunun anlatıldığı efsanede;

"Kitanların rüyada gördükleri tanrıların beyaz elbise giydiklerini ve beyaz çelenk taktıkları söylenir. Şüphesiz bunda mani dininin etkisi büyüktür. Fakat Hıta devletinde beyaz ata binerek, beyaz tilki avlama merasimleri beyaz atla, boz öküzün gök tanrısına kurban edilmesi, bir şehri zapt ettikten sonra, yine tanrıya beyaz atla koyunların kurbanı çok eski Türk-Moğol âdetlerinin bize gelen akisleridir."³²²

Altay sahasına bakıldığında da "ak" sözünün Altay Türkçe'sinde cennet anlamına geldiği görülmektedir. B. Ögelin aktardıklarına göre; "Cennette oturan tanrılara da "Ak ta" yani "aklılar" rengi ve ruhu ap ak olanlar demişlerdir. Bunlar göğün üçüncü katında oturmaktadırlar. Aynı katta "Süt-Ak-Köl" yani süt rengi gibi ak olan göl de vardı. İnsanların bütün hayatı ve ruhunun bu göle bağlı olduğu düşünülmüştür. İnanişâ göre; bir çocuk doğacağı zaman Tanrı Ülgen oğluna emir verir, o da "Yayuçı" yani yaratıcılardan birine bu işi havale eder. Yaratıcı, bu Süt Ak Göl'den ruh alır ve doğan çocuğa verir. Başka Altay söylentilerine göre, Enem Yayuçı, yani Anam-Yaratıcı göğün beşinci katında oturur ve insan ruhlarının tek hazinesi olan Süt-Ak-Göl'ün işlerine bakardı."³²³

Yine Altayların yaradılış efsanesi incelendiğinde efsanede bir "Ak-Ene" yani "Ak-Ana" görülmektedir. Tanrı Ülgen, dünyayı yaratmayı düşünürken, su içinde birdenbire Ak-Ana görünür ve Ülgen'e akıl verir. Efsane metninde Ak-Ana'nın buyruğu üzerine tanrı böyle yaptı denmektedir. Bundan anlaşılıyor ki Ak-Ana, Tanrı Ülgen'den güçlü olmasa bile akıllı ve bilgilidir. Ayrıca Tanrı Ülgen'in kızlarına da "Ak-Kızlar" denilmektedir."³²⁴

³²¹ Ögel, **Türk Mitolojisi** C.I, s.555.

³²² Ögel, a.g.e, s.550.

³²³ Ögel, a.g.e, s. 571.

³²⁴ Ögel, a.g.e, s.570.

Ak sözü ve rengi, Türklerde arılık ve yüceliğin bir sembolüdür. Bunun içindir ki, ak renk için, baş renk de diyebiliriz. B.Ögeli'in verdiği bilgiye göre; Dış tesirlerden uzak Abakan Kamlarının dualarında, “dağlar başı, Ak dağım” denmektedir. Bu bölge, Göktürk çağında, Yenisey yazıtlarının, bulunduğu yerin yukarısında yer almaktadır. Batı Göktürk Kağanlığının otağı da, tanrı dağlarında ki Ak-dağ üzerinde bulunmaktadır. Bizans kaynakları bu dağı, Ek-tag olarak, anmışlardır.³²⁵

Uygur türeyiş efsanesi içinde de, Böğü Kağan ile kutlu veya ilâhî kızın, zaman zaman Ak dağ üzerinde buluşup ve seviştikleri görülmüştür. Oğuz destanı içinde de Ak dağ, yarı efsane yarı gerçek olarak görünmektedir. Oğuz Kağan, veziri Sülek'e, Semerkand ile Ak-dağ'ı vermiştir.³²⁶

Altay destanları içinde, “Ak dağ, Ak-Han”ın bir yaylası olarak görülür. Ak-Han, orada ava çıkar. Bu dağda bazı kutlu ve ilâhî belirtiler görülmektedir. Bazı destanlara göre ise, “Ak-dağ”da kurultay yapılır, avlar ile yağmalar, Ak dağ üzerinde bölüşülür. Bazılarına göre ise, Ak dağ ile Demir-dağlar, Ak ve Gök denizlerin bittiği yerde, bulunmaktadır. Ak Han da bu dağa oturur ve Altay Türk halk edebiyatında, “Ak, cennet” demektir.³²⁷

Tüm bu örneklerden de anlaşıldığı üzere; insanlar ilk andan beri sahip oldukları Gök tanrının, aydınlığı yani ak rengi temsil ettiğini düşünmüşlerdir. Çünkü tanrı gökyüzünde aydınlıkta yaşamaktadır. Onu temsil edecek tek renk ise saflığın, temizliğin ve iyiliğin sembolü olan beyazdır. İşte bu nedenle insanlar, kutsiyet yüklemek istedikleri tüm varlıkları beyaz renkle anmışlardır. Örneğin Hızır'ın ve Köroğlu'nun atları kır attır. Oğuz Kağan'a, Satuk Buğra'ya, Böğü Han'a ve daha pek çok kahramana yol gösteren kişi, aksakallı bir ihtiyardır. Efsanelerde Hızır, hep beyaz elbiseli ve aksakallı olarak tasvir edilir. Tüm bunların sebebi ise bu varlıkların tanrısallık ifade etmelerinden ileri gelir. Bunun en güzel örneği, Maaday Kara'da görülmektedir. Efsanede iyi tarafı temsil eden Maaday Kara'nın halkı, ak yüzlü bir halktır. Onun ak

³²⁵ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s.431.

³²⁶ Ögel, a.g.e, C.II, S.431.

³²⁷ Ögel, a.g.e, C.II, S.431.

duman misali ak davarları vardır. Onun mücadelesinin tek sebebi ak yüzlü halkını ve ak davarlarını kurtarmaktır.³²⁸

Bu motifin benzeri Altay Türklerinin kahramanlık destanı Alıp Manaş'ta da görülmektedir. Destana göre Alıp Manaş, kanatlı ak-boz ata binmektedir. Onun gurbete çıkmasının nedeni de Ak-çal ata binen ak kağanı bulmaktır. O ak otağda yaşamaktadır. Alıp Manaş esir olduktan sonra yurduna bir kaz ile haber gönderir. Bu kazı gören Alıp Manaş'ın kız kardeşi, babasına şöyle der: “ Oy benim can babam, ak dalgalı kutsal suda ak bir kuş yüzüyor, içtiğimiz coşkun suda öyle bir kuş görmemiştım, onu tutmak gerek.” Kazdan mektup alındıktan sonra Alıp Manaş'ı kurtarmak için onun yakın dostu, ak yeleli ata binen, Ak Köbön bahadır yola çıkar.³²⁹

Mitolojide beyaz neyi ifade ediyorsa siyah da onun tam tersini ifade etmektedir. En başta belirttiğimiz gibi bu durum yaradılışa dayanmaktadır. İnanca göre siyah; kötünün, çirkinin, zulmün, ihanetin ve şeytanın rengidir. Ancak bu durum her zaman böyle olmamıştır. Beyaz renk çok yaygın olarak iyiliğin ve kutsallığın simgesi olarak kullanılsa da, siyah renk için bu her zaman söz konusu olmamıştır. “kara” rengin kötüyü simgelediği inancı doğrudur; ama çok yaygın olarak kullanılmamıştır. Bu renk iyi nitelendirilen varlıklar için de kullanılmıştır. Bu durum aynı zamanda siyahın güç ve kudreti simgelemesinden kaynaklanıyor olabilir. Örneğin Uygurların Türeyiş efsanesinde Kara-Kurum adlı bir dağdan söz edilir. Bu dağdan çıkan iki nehrin arasındaki bir ağaca, ışık vurmasıyla Uygurların türediği anlatılır.³³⁰

Bu durum gösteriyor ki siyah renk, kimi toplumlarda ve efsanelerde kötü addedilirken, kimilerinde ise iyi bir anlam taşımaktadır. Örneğin Sibiry'a da insanlar kendi soylarından olmayan çocuklara “kara” adı vermektedirler. Ayrıca onlarda soylu ve meşru olmayan Han'lara, Kara-Han denilmektedir.

³²⁸ Emine Gürsoy-Naskali, **Altay Destanı Maaday Kara**, İstanbul, YKY, 1999, S.127.

³²⁹ Metin Ergun, **Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş**, Cemre Yayınları, Konya, 1997, s. 98.

³³⁰ Ögel, **Türk Mitolojisi** C.I, s.81.

Oğuz Destanı'na baktığımızda, Oğuz'un Müslümanlığa çağırdığı babasının adı Kara-Han'dır. Ayrıca Oğuz, Müslümanlığı kabul etmeyip, kendini engellemeye çalışan babası Kara-Han'ı öldürmek zorunda kalmıştır. Aynı durum Alman-Bet için de geçerlidir. Onun babasını adı da Kara-Han'dır ve Müslümanlığı kabul etmediği için oğlu tarafından öldürülür.³³¹

Kara rengin kötülere simgelemesi, Maaday Kara Destanı'nda da görülen bir motiftir. Destana göre: Kögüdey Mergen'in Altay'ını dağıtıp ailesini kaçıran kişi, Kara-Kula'dır. Zaten destan boyunca Alp'in mücadele verdiği kişi de odur. Kara-Kula, Kögüdey Mergen'i öldürmek için onu üzerine Kara Bahadır'ı gönderir, ama başarılı olamaz. Kara-Kula'nın mekânında bir Kara-Dağ ve bir de Kara-ırmak vardır. Onun mekânında bini aşkın kara deve salınarak yürür. Obasında hep kara sürüler vardır ve o hep kara boğaya binmektedir...³³²

Bir Altay masalına baktığımızda ise siyah rengin iki şekilde kullanıldığını görürüz. “ Kara Atlı Han diye bir Han vardır. Bunun çocuğu olmamaktadır. Çok üzülen bu Han'a tanrı bir mucizeyle evlat verir... Fakat bu Han'ın bir de Kara-Kula adlı bir de düşmanı varmış. Kara-Kula, onu bulduğu her fırsatta öldürmek istemekteymiş.”³³³

Bu renklerin kullanılmış olduğu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi Eski Türk İnanç sisteminde renklerin önemi büyüktür haliyle bu önemden dağlarda nasibini almıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz ak, kara bunun dışında al sarı ve boz gibi renk adları çoğu zaman dağlarla birlikte anılmıştır.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de benzer örnekleri bulmak mümkündür. Ancak çoğu zaman “Ak-dağ veya Kara-dağ” dağların ak veya kara oluşlarından dolayı, söylenmemiştir. Dede Korkut'taki “kara kara dağlar” sözünün içinde daha başka duygu

³³¹ Ögel, **Türk Mitolojisi** C.I, s.582.

³³² Naskali, a.g.e, s.117.

³³³ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.I, s.313.

ve mana vardır. Nitekim Orta Asya destanlarında da, iri ve büyük bir cüsse, ‘Kara dağın resmi veya görünüşü’ gibi anlatılıyordu.³³⁴

Renklere yüklenen anlamlarla ilgili inanışlar günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Örneğin; önümüzden geçen kara kedi hala uğursuzluğu ifade eder. Sağlığı ve masumiyeti simgeleyen gelinlik, beyaz iken, yas elbiseleri için siyah tercih edilir. Ancak bu renk dağılımlarında kesin bir sınır yoktur.

2.13. Dağlar Ve Sayılar

Sayıların kutsallığı, milletlerim yaşamında büyük bir yer işgal etmektedir. Sayıların bazılarında diğer toplumlarla farklılık görülürken, bazılarında da benzerlikler göze çarpar. Bu motiflerdeki ortaklık değer yargılarında din, kültür birliği ve insanlığı ortak özelliklerinde görülmektedir. Farklılıklar ise başta inanç farklılığı olmak üzere, değer yargıları ve milli kültür farklılıklarından ileri gelmektedir. Sayıların kutsallığı her ne kadar kâinatın yaradılışıyla ilgili olsa da hayat şartlarının etkisi unutulmamalıdır. Bazı görüşlere göre kutsal sayıların hepsi Türk kozmogonisine dayanmakta, bir kısmı da Anadolu’ya dışardan gelmektedir.

Türk folklorunda sayılar üzerine kurulan inançları incelediğimizde bu bizi Orta Asya yaşayışına, Şamanizm’e kadar götürür. Fakat bunun yanında eski medeniyetlerin ve başka milletlerin yaşayışının izleriyle İslamiyet’in kabulünün rolü de büyüktür.

İnanışlarda en çok yer alan sayılardan biri üçtür. Bu sayı Şamanizm’de büyük bir yer işgal eder. Şaman dinine göre âlem yeryüzü, yeraltı ve gökteki nur âlemi almak üzere üç bölümden meydana gelir. Eski Türklere göre insan, kâinatın üç önemli varlığından biriydi. Türk mitolojisinde üç rakamını yer aldığı pek çok efsaneye rastlamak mümkündür:

³³⁴ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, Ankara, s. 431.

Oğuz Han destanına göre; Oğuz’un iki evliliğinden üçer oğlu olur. Ayrıca küçük oğulları üç gümüş ok bulurlar. Büyük oğlları ise bir altın yay bulurlar ve babaları bu altın yay üçe böler.³³⁵

“Satuk Buğra Han Destanı”nda Cebrail, Hz. Muhammed’e onun üç asır sonra Kaşgar sultanının oğlu olarak dünyaya geleceğini söyler.³³⁶

Dede Korkut Hikâyeleri”nde Bamsı Beyrek, esir edilen bezirgânı ve malları kurtarıncı karşılık olarak üç şey beğenir.³³⁷

Üç sayısı Alevilikte de önem taşır. Onlara göre Aleviliğin “Allah-Muhammed-Ali” diye üç esası vardır.

Destanlarda ve Türk inançlarında önem taşıyan bir başka sayı ise yedidir. Bu sayının menşei eski Türklere dayanır. Bu sayı Anadolu’da uğurlu sayılır.

Altaylıların anlattıkları rivayete göre Tufanın olacağını ilk olarak demir boynuzlu, gök tüylü bir teke haber vermiştir. Gök teke yedi gün gökyüzünü dolaşarak bağırmıştır.³³⁸

Şamanist Altaylıların önemli ruhlarından Erlik’in yedi oğlu vardır. Diğer önemli ruh olan Ülgen’e giden yolda ise yedi engel bulunur.³³⁹

Yakut Türklerinin masallarına göre tanrı, süt akında, yedi katlı beyaz dağ üzerinde tahtını kurmuştur.³⁴⁰

Altay Türklerine göre ayın tutulması “yedi başlı dev” yüzünden olmuştur.

³³⁵ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.I, s. 115.

³³⁶ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C.I, İstanbul, M.E.B, 1998, s.268.

³³⁷ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, T.D.K, 2004, s. 119.

³³⁸ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, T.T.K, 2000, s.23.

³³⁹ İnan, a.g.e, s. 33.

³⁴⁰ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, s. 461.

Batı Göktürk Kağanı İstemi Kağan, Bizans imparatoruna yazdığı mektupta kendisinin “yedi iklim hükümdarı” olduğunu söyler.³⁴¹

Eski Anadolu Türklerine göre yer yedi kaylıdır.

“Göç Destanı”na göre Çinliler, ülkenin uğuru olan kutlu kayayı götürünce ülkede uğursuzluk başlar ve yedi gün sonra Tigin ölür.³⁴²

Yedi sayısı Dede Korkut Hikâyeleri’nde de önemlidir. Dirse Han’ın Hatunu oğlunun yarası için yedi dağ çiçeğini toplar. Oğuz alplarından Karagüne, bıyığını yedi yerinden düğümler. Beyrek yedi kızın umududur. Toylar, düğünler yedi gün yedi gece sürer.

İnançlarda önem taşıyan bir başka sayı dokuzdur. Bu sayıya Türk tarihinin başlangıcından bu güne kadar her safhada rastlamak mümkündür.

Yaradılış destanına göre tanrı, yerden “dokuz dallı” bir ağaç bitirerek her dalın altında ayrı bir adam yaratmıştır.³⁴³

Eski Türkler semayı dokuz kat kabul etmişlerdir. İslam tasavvufuna göre de gök dokuz katlıdır.

Şaman ruhlarından Erlik’in yeraltında dokuz kızı ve oğlu olduğu söylenir. Şamanlar ayın sırasında göğe çıkıp dokuz katı da dolaşıp tekrar yere inerler.³⁴⁴

Oğuz Han sefere çıktığında Buz dağına kaçan atını, bir adamı dokuz gün sonra getirir.³⁴⁵

³⁴¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, 163.

³⁴² Banarlı, a.g.e, C.I, s. 29.

³⁴³ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.I, s. 453.

³⁴⁴ İnan, a.g.e, s. 40.

³⁴⁵ Ögel, a.g.e, C.I, s.123.

Mnas Destanı'nda ölünün dokuz gün yatırıldığı ve doksan kısırak kesildiği söylenir.³⁴⁶

Yukarıda bahsedilen “üç, yedi ve dokuz” sayılarının yanı sıra, inançlarımızda bu sayıların katları ve kırk sayısı da önem taşımaktadır. Özellikle kırk sayısına en çok İslamiyet sorası metinlerde rastlanmaktadır. Temeli inanış sistemlerimize dayanan bu sayılar varlıklarını bu gün de korumaktadırlar. Örneğin ölümler üçünde, yedisinde ve kırkında dualarla anılır. Bu durum şunu gösteriyor ki; temeli yıllar öncesine dayanan inançlarımız bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelebilmiştir.

2.14. Bir Sembol Olarak Dağlar (Kemiklerin dağ gibi yığılması, Yiğitlerin dağa benzemesi, Dağ aşmak, Güç, Yücelik)

Dağ kendisine yüklenen pek çok anlamın yanı sıra, karşımıza sembol olarak da çıkmaktadır. Dağ sahip olduğu yükseklik, büyüklük, sarplık, ululuk, heybetlilik, yücelik, güçlülük gibi özellikleri nedeniyle çoğu destan metninde hep benzetilen öge olmuştur. Sözü daha fazla uzatmadan dağın bir sembol olarak kullanıldığı örneklerle geçelim.

“Kemiklerin dağ gibi yattı!..” Göktürk yazıtlarının bu ünlü sözü, Türk milletinin kağanlarına baş kaldırarak, şurada burada başıboş dolaşarak, ölmeleri dolayısıyla söylenmiştir.³⁴⁷ Cesedin dağ gibi yatma anlayışı günümüze kadar gelmiştir.

Karahanlı dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig'de de, bu anlayışı görmekteyiz: “... Severecek can verirler, yatarlar, dağlar ve kayalar gibi!”³⁴⁸ Görülüyor ki buradaki ifade ile Göktürk yazıtlarındaki ifade ve anlayış, hemen hemen aynıdır.

Kuzey Türk destanlarında, ölen yiğitler ile atlarının kemikleri çoğu zaman dağa benzetilir. Yine Kuzey-Türk destanlarında, “kişi dağ gibi, dağ da, kişi gibi” sözleri çok görülüyordu. Bazı yerlerde ise dağ, “kocasına ağlayan bir kadın” gibi anlatılıyordu.³⁴⁹

³⁴⁶ Ögel, a.g.e, C.I, s. 519.

³⁴⁷ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II, s. 424.

³⁴⁸ Ögel, a.g.e, C. II, s. 424.

“Dağ gibi ev” benzetmesi de destanlarda çok geçer. Bu evler çoğu zaman, dökülmüş demir dağlara da benzetilir.³⁵⁰

Manas destanında, “dağ gibi Manas” söyleyişi, sık sık görülüyor. Yine Manas’ın yiğitlerinden biri ise, “ala dağ gibi Alman-Bet” tanıtmasıyla anılıyordu. Yine Manas destanında, Kökçü adlı yiğitten söz açılırken, “dağ gibi kökçü” deniyordu.³⁵¹

Dağlar yükseklikleri, yücelikleri, sarp oluşları nedeniyle aşılması zor yerlerdir. Bu nedenle dağları, tepeleri aşmak ayrı bir yiğitlik göstergesidir. Özellikle de bu dağlar gece aşılacak zorundaysa tam bir alplık göstergesidir. Dede Korkut hikâyelerinde bu duruma uygun pek çok örnek bulmak mümkündür:

“Yelesi kara kazılık atın butun binen; Arku beli ala dağdan dünin aşan!.. Ağ-boz atımın kuyruğunu kesin, arku beli ala dağdan dünip... Arkuru yatan aladağı dünin aşgıl, ağ alınlı Bayındır Han divanına dünin vargıl.”³⁵²

³⁴⁹ Ögel, a.g.e, C. II, s.457.

³⁵⁰ Ögel, a.g.e, C. II, s.457.

³⁵¹ Ögel, a.g.e, C. II, s.436.

³⁵² Ögel a.g.e, C. II, s.454.

III. BÖLÜM

3. ALTAY, ŞOR VE TIVA KAHRAMANLIK DESTANLARINDA DAĞ

Çalışmamızın “Giriş” bölümünde “Kült nedir?” sorusuna cevap verilmeye çalışıldıktan sonra Altay, Şor ve Tiva Türkleri ve onların destan gelenekleri hakkında kısa bilgiler aktarılmıştır. “I. Bölüm”de eski toplumlarla üç büyük dindeki dağlarla ilgili hususlara yer verilmiş, bir diğer bölüm olan “II. Bölüm”de ise, dağ kültü ve bu kültürün Türklerdeki genel yansımaları hakkında ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Çalışmamızın bu bölümünde (III. Bölüm) ise Altay³⁵³, Şor³⁵⁴ ve Tiva³⁵⁵ Türklerinin kimi kahramanlık destanlarında yer alan dağla ilgili bilgiler çeşitli başlıklar altında aktarılmaya çalışılacaktır. Bu destan metinlerinde dağın zikredildiği pek çok örnek yer almaktadır. Ancak, özellikle Şor destanlarında, kimi zaman dağ yerine “sırt” ya da “tayga” kelimesinin kullanıldığını da gözlerden uzak tutulmamalıdır.

3.1. Ulu Dağlar

İnsanlar, dağlara seslenirken ya da onlardan söz ederken çeşitli sıfatlar kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu sıfatlardan en yaygın olanı ise “ulu” kelimesidir. Pek çok kelime içerisinde en çok “ulu” terimi ya da sıfatının tercih edilmesi, dağın heybetli görüntüsü, yüksekliği ve tanrısallığı ile ilgilidir. “Ulu dağ” ya da “ulu sırt” ifadesine, özellikle de Şor kahramanlık destanlarında rastlanmaktadır. Bu ifade, Şor kahramanlık destanlarında şu örneklerde yer almaktadır:

“Altın Tayçı gide gide gittiğinde, gideceği yer ıraktır. Yer ortasını geçip, sallanıp, uğultulu sırta çıktı. Eyer oluklu bele indi. *Ulu sırttan* sonra bakıp gördüğünde,

³⁵³ Çalışmamız sırasında taradığımız Altay kahramanlık destanları, şu kaynaklarda yer almaktadır: İbrahim Dilek, **Altay Destanları-I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

³⁵⁴ Çalışmamız sırasında taradığımız Şor kahramanlık destanları, şu kaynakta yer almaktadır: Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

³⁵⁵ Çalışmamız sırasında taradığımız Tiva kahramanlık destanları, şu kaynaklarda yer almaktadır: Metin Ergun-Mehmet Aça, **Tiva Kahramanlık Destanları**, 1. c., Akçağ Yayınları, Ankara 2004; Metin Ergun-Mehmet Aça, **Tiva Kahramanlık Destanları**, 2. c., Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

işte bu yerde kırlangıç gibi yiğit kaynaşır, kara çoban kuşu gibi sallanırdı.”³⁵⁶ (Ak Kan metni)

“*Ulu sırttan* bakıp gördüğünde, mal maldan aşar, halk halktan aşar. Altın kazığın dibinde, Altın Tana ablasının da ak kızıl atı yoktur, Ak Kağan atasının da ak kula atı yoktur.”³⁵⁷ (Ak Kan metni)

“Ak kır at gele gele geldiğinde, uğultulu sırta çıktı, düz bele indi. *Ulu sırttan* baktığında, üç haçlı altın tayganın eteğine gelmiş. Bu yerde tüy bilişmez mal yayılır, dil bilişmez halk yaşarmış.”³⁵⁸ (Ak Kan metni)

“ (Ak Kağan) Gele gele gelende, uğultulu sırta çıktı, düz bele indi. *Ulu sırttan* bakıp görende, tüy bilişmez malın yayıldığı, sayısı bilinmez halkın yaşadığı yere vardı.”³⁵⁹ (Ak Kan metni)

“Altın Sırık sonra gördüğünde: *Ulu dağın* üstünden, güzel üç kulaklı, altın yeleli ak kızıl at gelip indi. Altın yeleli ak kızıl atın üstünde Koray başlı bir yiğit oturmuş.”³⁶⁰ (Altın Sırık metni)

“ Altın Sırık’la Altın Şapa, Altın Çıltıs’ın ölü bedenini, artıp gelip, ağlayarak, *Ulu dağa* çıkıverir oldular. İki Alp, Altın Çıltıs’ın ölü bedenini götürürken tam kırk aşıtlı kağan tayganın, eteğinde toplanan halkın hepsi, Altın Sırık’la Altın Şapa’nın arkasından doluştular.”³⁶¹ (Altın Sırık)

Örneklerden de anlaşılacağı üzere dağların/sırtların/taygaların başlıca sıfatı, “ulu”dur. Bu durum da dağların/sırtların/taygaların hem yüksek hem de kutsal olmasından kaynaklanmaktadır. “Altın Sırık”tan alınan son iki örnekte, ulu dağlar, kutsal atların inip geldiği, kutlu bahadırların cenazelerinin defnedildiği yerlerdir. Diğer

³⁵⁶ Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları**, Ankara, 2006, s. 159.

³⁵⁷ Ergun, a.g.e. s.163.

³⁵⁸ Ergun, a.g.e. s.166.

³⁵⁹ Ergun, a.g.e. s.169.

³⁶⁰ Ergun, a.g.e. s.263.

³⁶¹ Ergun, a.g.e. s.267.

örneklerde ise ulu dağlar, bahadırların üstlerine çıkıp da bütün çevreyi görebildikleri yüce yerlerdir.

3.2. Dağlar ve Renkler (Ak, Kara ve Sarı Dağlar)

İncelediğimiz metinlerde dağların genellikle renk sıfatlarıyla birlikte anıldığı görülmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, mitolojilerde renkler çeşitli anlamlar taşır ve büyük bir öneme sahiptir. Elimizdeki üç destan metninde de dağlar renklerle birlikte şu şekilde zikredilmektedir:

3.2.1. Şor

“ İki yiğit sonra tutuştuklarında katı ağaç kuruyup kırıldı, kara yer yarılıp kaldı. Yuvalı kuş yuvasından kaçtı, yavrulu hayvan yavrusundan azdı. Ak nehri gölete çevirip, dövuştüler, *Ak dağı* tümsek kılıp kapıştılar. Tutuşa tutuşa yedi gün tutuştular.”³⁶²(Ak Kan)

“Öncelerin öncesinde, Ak Kağan adlı bir ihtiyar varmış. Karısı altmış yaşındaymış, ihtiyar yetmiş yaşındaymış, çocukları yokmuş. Ak Kağan ihtiyar Ak kula atına binip, *Ak taygasına* ava gider, eskiden taygası hayvanlıymış, fakat malı kalmamış.”³⁶³ (Altın Tayçı)

“Kağan Pergen atına bindi, *Ak taygaya* avlanmaya çıktı, *Ak tayga* eteğine gitti avın semizini öldürdü, deniz kıyısınca gitti kuşun semizini öldürdü.”³⁶⁴

“...Buradan ötede, kanatlı kuş uçup varmaz yerin o tarafında, ayrı toynaklı hayvanın koşup varamadığı yerin o tarafında, üç aşitli *Ak dağın* dibinde yaşayan, yiğit Şaday’ın kızı, artık yaratılan Altın Kök’ü alıp gelirsin. Yiğit Şaday’ın yerinde ulu toy kurulalı beri, ay aşıp yıl geçiverdi...”³⁶⁵ (Kan Argo Peçelig Kan Mergen)

³⁶² Ergun, a.g.e. s.160.

³⁶³ Ergun, a.g.e. s.302.

³⁶⁴ Ergun, a.g.e. s.421.

³⁶⁵ Ergun, a.g.e. s.361.

“Aba Kulak üç gün boyunca burada toylaştı... Vara vara varanda, yeri kaplayan *Kara dağın* eteğine yetti. Kara tayganın bir tarafını, göz delemes kara duman bürümüş. Kara duman arasında, iki tayga başı vurur gibi, baksa ki iki yiğit tutuşmuş.”³⁶⁶ (Ak Kan)

“Kağan Mergen ulu sırttan bakıp görende, halk-tebaa *Kara tayga* gibi yaşarmış, ak mal ala çakıl gibi dururmuş.”³⁶⁷ (Kan Argo Peçelig Kan Mergen)

“...Cılaş Kara Oğlan dostu ile Altın Sabak bir ulu obaya girdiler. Gelişleri böyle oldu. Çok geçmeden kara oğlan geri çıktı. Yürüyüp gidip ulu obanın dışına çıktı. Ulu *Kara taygaya* vardı. Kara tayganın eteğinde durup bağırды: ‘Kara tayga dinle! Eşiğini açiver!’ demiş. Söylediği sözü bitmeden kara tayganın ulu kayaları yuvarlandı. Kara tayganın eşiği açıldı. Kara oğlan kara tayganın içine girdi. Az mı geçti, çok mu geçti, kara tayganın içinde doksan kulaç boylu kara bora at çıktı. Kara bora atın üstüne binene uzun boylu yiğit nesli çıktı.”³⁶⁸ (Kan Kes)

“Altın Sırık gide gide gitmiş de seksen aşitli sarı tayga varmış. *Sarı tayganın* tepesi, gözükmür gözükmey, uğultulu dağa çıktı, düz bele indi. Seksen aşitli sarı tayganın dibinde, Kün Kağan’ın diyarında, yiğitlerin iyisi toplanırmış. Göz ucu yetmezcesine. Yiğitlerin arasında, küt kuyruklu ay kara atlı, kırk bahadır dolaşır. Kırk yiğidi, kıra doğru, çeker, ay kara doğru at. Altın Sırık, sonra gördüğünde: Ak bozkırda Yılmaz Ton Molot varmış. Erlik Kağan’ın oğlu, ak bozkırda yürür. Ak bozkırı eye-büke yürür. Tayga dense aşıtı yok, deniz dense, geçidi yok.”³⁶⁹ (Altın Sırık)

“...Suluk başları geçmeden, kulak başları aşmadan. Yeryüzünün uzak bir köşesinde, bıçak uçlu seksen aşitli *Sarı tayganın* tepesi göründü. Seksen aşitli, bıçak gibi uçlu Sarı tayganın dibine yetip, Ak kır at orada gördüğünde: Bıçak uçlu sarı tayganın, bir tarafından öteye, Zehir ırmağı gürleyip akmakta. Bir tarafından aşağıya

³⁶⁶ Ergun, a.g.e. s.180.

³⁶⁷ Ergun, a.g.e. s.346.

³⁶⁸ Ergun, a.g.e. s.412.

³⁶⁹ Ergun, a.g.e. s.288.

verem ırmağı akıp gitmekte. Bıçak uçlu sarı taygaya kakışıp-itışerek koşup gelip çıkıverdiler. Çıka çıkageldiklerinde seksen aşitlı sarı tayganın, tepesine çıktıklarında Ak kır at korktu: Sarı tayganın bir tarafından, at soluğu duyuldu. Sonra gördüklerinde, ak kır atla ay kara at, sarı tayganın bir tarafından, koşup çıkarlar, itışerek. Altın yeledi ak kızıl atla, yıkılmaz Çaş Molot'un, genç kızıl ata bir taraftan çıkmakta. Koşup çıktıklarında, ak kır at kişnedi: 'Hey, kardeşim, nasılsın?' demiş. 'Hey, abi, bilmem' demiş. Artık ayaklı attır. At gücüm yeter mi, yetmez mi? Demiş. 'Sen ak kızıl at, kardeşim, Altın Şappa'ya iyi bak' demiş. 'Ben bu yetmiş aşitlı, bezenip büyüyen genç tayganın, dibine deldim, demiş. Genç tayganın bengü sırtında biten, Altın Çıltıs'ın cesedinin gömüldüğü Altın çamın yanında yine, bir altın çam çıkmış', demiş.³⁷⁰ (Altın Sırık)

"Attan inip, Altın Sırık, altın otağa koşup girdi. Altın otağa girip gördüğünde: Altın Kağan babasıyla, Altın Arığ anası, hayatlarını yaşayıp, ak dünyadan gitmişlermiş. Altın Torkuy, karısı, yetmiş aşitlı *yeşil tayganın* tepesinde, büyük-küçük altın çam büyüüp, aşın tabutları onlara gömmüş."³⁷¹ (Altın Sırık)

"(Kağan Kes ile Altın Suçu) Hasret çekmemek için vedalaştılar, özlememek için hoşlaştılar. Altın otağa çıktılar. Denkleşip ata bindiler, denkleşip at sürdüler. İki at ip gibi geriliverdi, ipek gibi uzanıverdiler, şahin gibi süzülüverdiler. Tavus gibi yayıldılar. Gide gide gidende onlara gitmek uzak oldu, bana anlatmak yakın oldu. Yeri kaplayan *sarı dağa* çıktılar. Ulu yola girdiler."³⁷² (Kan Kes)

3.2.2. Tıva

"...Han Hülük bey de: 'Alacaklı da, öçlü de olduğumdan, gitmiş iken giderim varmış iken varırım, siz de Hüre kızıl *taygamıza* bakıp, avını hayvanını avlayıp kalın' diyerek üst âleme uçarcasına çıkıp gidivermiş. Gök gök sıradağları aşıp, sarı sarı bozkırları geçip, yel gibi sığıtını sığılayıp, güzel yırını yırlayıp, daralan göğsü genişleyip,

³⁷⁰ Ergun, a.g.e. s.292.

³⁷¹ Ergun, a.g.e. s.300.

³⁷² Ergun, a.g.e. s.414.

sıkılan gönlü açılıp, koşturup gidermiş, ulu *ala tayganın* üstüne, koşturup çıkıvermiş.”³⁷³ (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“...Han Hülük o hayvanın etini yakıp atmış. *Sarı tayganın* üstüne Han Hülük ağır ağır çıkarken, ‘pat küt, çat çüt’ sesler gelirmiş, baksa ki Demir Möge’nin Kök Bora atı, sağa sola tekme atıp, koşup geçmekteymiş.”³⁷⁴ (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“Koca kara nine oturmuş. Selamlaştıktan sonra koca kara nine sormuş: ‘Oban yurdun nerede? Nereye yönelip gidersin oğlum?’ diye sormuş. Han Hülük buna: ‘Alt âlemdeki Hüre *Kızıl tayganın* beline hakim olan, Han Şilgi atlı, Han Hülük bey benim, ben.”³⁷⁵ (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“Han Hülük bir ayda, yorgunluğunu atıp, şişteki etini sıyırıp, katı kemiklerini aksırıp, yumuşak kemiğini sümkürüp, doyduktan sonra *kızıl tayganın* üstüne, koşturup çıkıp, avını, hayvanını sekiz terkiye doldurup, öldürüp terkileyip alıp, ‘Şogjan Mergen kardeşim, iyileşti mi acaba?’ diyerek, obasına çarptırıp gitmiş.”³⁷⁶ (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“Han Hülük, dümdüz kuzey tarafa, gidivermiş. İşte böyle, Yiğit Han Hülük, ulu *kara tayganın* üstüne, çıkıvermiş. Dümdüz kuzey yöne, dokuz parçalı kara dürbününü, çıkarıp alıp dürbünle bakmış. *Kara tayganın* bel tarafında, ince kara nehrin ağzında, üç tepe gibi ak şey gözükmüş.”³⁷⁷ (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“Geçmişin geçmişinde, öncelerin öncesinde, iyi çağın omzunda, kötü çağın başında, yer-zaman oluşurken, Şağju-Yümei burkan hakim iken, bir yerde başında *ak taygalı*, önünde sarı yalçın kayalı, çetin boğazdan ırmak varmış.”³⁷⁸ (Arı-Haan)

³⁷³ Metin Ergun- Mehmet Aça, **Tıva Kahramanlık Destanları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 158.

³⁷⁴ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.169.

³⁷⁵ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.182.

³⁷⁶ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.186.

³⁷⁷ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.189.

³⁷⁸ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.225

“...İrmağın başına çıkanda, ucu-başı görünmez sarı bozkırlı, seraplı sarı tarlalı, güzel âlem, gözüküvermez mi. Öyle devam ederken, deminki tayı gök ile denkleşmiş, *ak taygaya* yönelip gidivermiş. ‘Beni şimdi nereye götürür, bu şey acaba?’ diye düşünüp, oğlan ağlayıp sızlayıp, gidermiş. Öyle giderken ulu ak tayganın önünde, yalçın ak kayanın önüne gelip, deminki tayı ‘şimdi in’ der, böyle imiş.”³⁷⁹ (Arı-Haan)

“...O sarı kısrak oğlana, söylemiş: ‘Peki oğlan bu tayı, sen at kılıp alırsın, bu taya sen sahip olursun, sizin ikinizi buluşturayım, malımı mülkünü taşır diye diye, usanıverdim, yaşlandım, kocadım. Şimdi ölür çağım geldi’ diyerek, ulu ak uçurum kayaya, yürüyüp varıp: ‘Otağ gibi kara taşı, çekip aktar!’ diye, oğlana söylemiş. Oğlan yetip gelip, otağ gibi kara taşı, söküp koparanda, taşın arkasından, ulu *kara mağara* çıkmış. ‘Bunun içinde ne varsa, hepsini buraya taşıyıp çıkar’ diye, deminki kısrak söylemiş. Söylenen şeyleri taşırken, yumuşak olanı da var, kemik gibi katı olanı da var. Derken hepsini kara mağaranın ağzına, zar zor çıkarıp almış.”³⁸⁰ (Arı-Haan)

“... ‘Öyleyse bin kara, devemizin başı acımasız kara buğranın, yitmesinden bu yana, üç yık geçti!’ demiş Altın prenses kadını. ‘Onu arar kişi, yok mu?’ diye Arı Han sormaz mı. ‘Onu arar kişi de yok, ona yeter kişi de yok, at da yok dümdüz güney tarafa, başını çevirip gidivermiş’ diye, Altın prenses kadını, söyleyivermiş. ‘Öyleyse sen kendin bu buğrayı izleyip sür. Ulu *kızıl tayga* yurtlu, Ulug Haan denilen kişi, yaşamaktadır. Benim içimde oğlan çocuk oluşmakta kişiyim. Ona bir gelin gibi şey bulamazsak olmaz’ demiş. ‘Ne biçim şey söylersin sen? Kalpak kaya altında, kuru ot üstünde yaşayan kişi, şimdi gelip çoluk çocuklu olmuş. Ne biçim mutluluktur bu!’ demiş. ‘O gelini nereden buluruz?’ diye Arı Haan, kadından sormaz mı. ‘Ulu kızıl tayga yurtlu, Ulug Han derler kişinin obasında, öne dönüp yıkananda, güney tarafın halkı kavmi, tan attı güneş çıktı, der. Arakaya dönüp yıkananda, kuzey tarafın halkı kavmi, tan attı güneş çıktı, der. Böyle sihirli-büyülü, bilimli-bilgili kişi var, ona kara buğranı sürüp, kalın nişanı olarak sunuver’ demiş.”³⁸¹ (Arı-Haan)

³⁷⁹ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.232.

³⁸⁰ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.234.

³⁸¹ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.243

“Han Hülük, heybesinden dokuz parçalı kara dürbününü çıkarıp alıp dümdüz kuzeye dürbünle bakanda Gök oğlu Demir Möge’nin obası yurdu *gök tayganın* eteğinde yayılıvermiş bir halde gözükmüş. Malı hayvanı bozkıra sığmaz, bakır diken gibi alarıp dururmuş.”³⁸² (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“Arı Haan’ın kendisi göğsü ras-aslan türünden, bel derisi kurt-yılan türünden, öldürmeye ölür canı yok büyüyecek yaşı yok böyle görünüşlü kişi imiş. Atlanıp çaptırdığında halkı kavmi görse ki, arkasından Oçur Maanay Burkan gibi, önünden Maga Hala Burkan gibi atına kendisine bakılarda heybetli tayga gibi kişi gidermiş böyle imiş. Dümdüz güneye acımasız kara buğrasının izini izleyip arkasından gidivermiş. Nice zaman nice vakit gitmiş ki kış olduğunu kırağıdan bilip gider imiş. Bir yerde gider iken önüne buzullu, dumanlı *ala tayga* dururmuş. Buzullu ala tayganın, üstüne çıkıverip, buzul üstünü oturak kılıp, oturup bakanda, acımasız kara buğrası dümdüz güney tarafta, yüksek *sarı tayganın* önünden aşip gidivermiş. ‘Ne biçim acayıp, hayvanmış bu!’ diyerek, kalkıverip koşup, Ulu sarı tayganın üstüne koşup çıkıp baksa ki, seraplı sarı bozkırın ağzında Kujurlug Höl’de on bin sarı deve kaynaşıp dururmuş. Sarı bozkırın başından acımasız kara buğra ağnayıp, bir tarafı ile büyük dağı ezip, bir tarafı ile Bolçaytlıg Bora Tey’i ezip ağnayıp inmekteymiş.”³⁸³ (Arı-Haan)

3.2.3. Altay

“...Ermen Çeçen hatunuyla huzurlu rahat, yaşadı. Büyüttüğü oğlu ise Altın Tana hatunlu, ak sarı ata binen Er Samır adlı delikanlıydı....Ak denizin kenarına, gök denizin kıyısına kilim gibi uzayan düz çöle ak malını sürdü, rahat iyi yaşattı. *Ak dağın* eteğine yetmiş yedi dallı demir kavağın köküne yedi kat demir kaleyi, dökme demirden ak sarayı güneşe karşı o tuttu.”³⁸⁴ (Er Samır)

“ Er Samır, Katan Mergen’i takip edip, kanatlı kuş gibi gitti. Nice denizleri geçtiğini kendisi de bilmedi. Nice dağları aştığını kendisi de sezmedi. Büyük ormanı aralayıp ak çölleri dolaştı. Böylece gidip dururken *ak dağın* eteğinde kağan yaşayan yurt

³⁸² M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.159.

³⁸³ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.246

³⁸⁴ İbrahim Dilek, **Altay Destanları**, Ankara, T.D.K. 2002, s. 33.

görüldü. Halk yurduna girip, gelip mal tarafına ulaştığında akıp duran denizi, deniz değil kan imiş. Ak dağ diye gördüğü halkın milletin kemiği imiş.”³⁸⁵ (Er Samır)

“ Katan Mergen ile Er Samır birlikte hızla gittiler....Geniş çölü dolaşp ikisi hızla at sürdüler. Ak dağın koltuğunu altı kez dolaştılar. Ova vadi gezerek, kojon söyleyerek yol aldılar. Ak dağa çıkarak etrafa bakıp durdular. *Ak dağdan* bakıp durunca ay kanatlı kuş da görünmedi. Ayrı tırnaklı ay da görünmedi. Şaşırp kalan bahadırlar oradan öteye gittiler, gök dağa gelerek etrafını iki kez dolaştılar. Gök dağın göğsünde görünür gibi olan dağ yok oldu. Uzun ormana geldiler uçar gibi olan kuş yok oldu. Ağabey Er Samır umutsuzlanarak: ‘Kahverengi kumlu demir dağa şimdi gidip görelim’ dedi. Katan Mergen kardeşi cevabını söyleyip konuştu: ‘Nice dağ aşp geldik av, kuş rastlamadı. Kahvarengi kumlu demir dağa gideceksen, yalnız git evime rahat döneyim, dedi. Avlanacaksan, avlan’ dedi. Bu sözleri duyunca Er Samır ondan sonra dönmek isteyen kardeşine: ‘Ak Sarı’nın yerine altı boğumlu direğe Kara Kaltar’ı bağla. Sekiz ayaklı ak tahtta ben dönünceye kadar otur’ diye Katan Mergen’e emrederek ak dağı aşiverdi. Av, kuş avlayarak yürüdü. Kahverengi kumlu demir dağa doğru hızla gidip gözden kayboldu. Kahverengi kumlu demir dağın eteğini iki kez dolaştı, hiçbir şey görünmez oldu. Ayrı tırnaklar kayar, av yaşamaz dağ imiş, ay kanatlı kuş konmaz bereketsiz dağ imiş. Onu gören Er Samır anlatılamayacak kadar öfkelen-di. ‘illetli bu dağ yok olsun’ diye atarak bakır mızrağıyla dağı yıkıp devirdi.”³⁸⁶ (Er Samır)

“ Gece olunca uykusuz, gündüz ise dinlenmeden hızla gitti. Ak sarının nefesi ak duman gibi yayıldı. Er Samır’ın gözleri ateş alevi gibi parladı. Büyük büyük dağlar ova olup yata kaldı, büyük büyük denizler kıyılardan taştı. O gidip dururken görebildiği uzaklığa baktığında, dokuz benzer kaya kararıyordu. Bir *ak dağ* ağarıyordu. Çok geçmeden, yakınlaşıp gördüğünde, gök dağın eteğinde kaynaşan kara mal imiş.”³⁸⁷ (Er Samır)

³⁸⁵ Dilek, a.g.e, s.103.

³⁸⁶ Dilek, a.g.e, s.37.

³⁸⁷ Dilek, a.g.e, s.54.

“ Gece olsa uykusuz, gündüz ise dinlenmeden Er Samır geceli gündüzlü hızlıca gitti. Büyük çölün dibini ay kanatlı kuş gibi geçti. Akıp duran suları aşır, geçip gitti. Böylece gidip dururken aylık mesafenin başında dorukları ağaran dağ göründü, ak dumanı buharlanıyordu. Altın görünüşlü Ak Sarı, ak dağa yetip geldi. *Ak dağı* geçemedi etrafını dolaşıp durdu. Bir süre geçtikten sonra demir yayını çıkarıp, heybetli dağı yardı. Gökyüzü kapanıverdi, yeryüzü görünmez oldu. Ak dağ yıkılarak Ak Sarı’ya yol açtı.”³⁸⁸ (Er Samır)

“ Altın görünüşlü Ak Sarı taş heykele yetip geldi. Er yaratılışlı Er Samır kıymetli atını durdurup, ova gibi at keçesini ovaya yayıp saldı, yatıp uyuyuverdi. Çak zaman olmadı, *ak dağın* başında ak duman kaynaştı, ay karanlığa düşüverdi, kara yer silkiniverdi nice dağlar sallanıverdi. Yedi dağın öte yanında şeytan yaratılışlı Kara Bökö yetip hızla geldi. İki omzu kaya gibi, iki gözü kazan gibi alt dudağı yeri yalayan, üst dudağı gök yalayan, halkı milleti esir almış, arkalarından kamçılıyarak kanlarını dökerek geldi. Birçok halkı inleterek, gözünü oyup sürüklüyormuş. Şeytan yaratılışlı Kara Bökö yerine yurduna bakıyormuş. Koyu boz atı kişneyerek, kendisi de gazapla kahkaha atarak hızla gelirken, *kara dağın* üstüne çıktı. Evini yurdunu inceledi her şeyin yolunda olduğunu gördü. Ak malını saydı ak malı tamdı. Kara Katlar atı ise, defalarca sürçtü. Şimdi Kara Bökö atını kamçıladi. ‘İstemezi isteme, hızla yetmeyip, yığılma, dedi. Sezilmeyeni sezip, leş olup yığılma’ dedi. Kara Bökö bakınca, kara dağın altından büyük izli at inmiş, sarayında durup vadinin aşağısına yürümüş.”³⁸⁹ (Er Samır)

“ Er Samır kederlenerek sıkıntılı söz söyledi. ‘Gelen kişi bir kez ölür, giden kişi bir kez gider, o nereden bulunur?’ diye halk millet konuştu. *Ak dağın* eteğine aya, güneşe karşı parıldayıp duran birbirine benzer iki ak sarayı halk, millet tuttu.”³⁹⁰ (Er Samır)

“ Erlik Biy’in sesi yer üstüne kadar çıktı, çığlıklarının her biri yeraltına yayıldı. ‘ Katan Mergen nerede?’ diye kamçısıyla vurdu. Çaresiz kalan Erlik Biy, Er Samır’a

³⁸⁸ Dilek, a.g.e, s.63.

³⁸⁹ Dilek, a.g.e, s.76.

³⁹⁰ Dilek, a.g.e, s.90.

şunları söyledi: ‘Kamışlıklı ak dağın başına çıkıp gör, dedi, kara kanımı dökme’ diye bahadır kişiye yalvardı. Onu işiten Er Samır, Ak Sarı atına binip kamışlıklı ak dağa kanatlı kuş gibi uçarak geldi, atılan ok gibi yetip geldi. Öteyi beriyi inceleyince yeraltının ağzından ayın güneşin ışığı kamışlıklı *ak dağın* ağarmış sivri başında post kadar yeri aydınlatıyordu.”³⁹¹ (Er Samır)

“Zengin güzelliğiyle Altay göründü. Çam ağacı yapraklanmış, guguk kuşları ötüyordu. Onu gören Er Samır, Altay yerini tanıdı. *Ak zirveli dağlarına* atından inerek dua etti. ‘Babamın, anamın hayır duası, ağacın taşın rahmeti’ diye Altay yerine dua etti evine varmak için acele etti. Er Samır’ın geldiğini eli halkı, anladı. İki yanına doluşup, gelip Er Samır’ı karşıladılar ‘İki kardeş Altay’ında rahat uyumlu yaşasın’ diyerek ak sarayla eş altın saray yaptılar.”³⁹² (Er Samır)

“Ana Altay’ın memeleri gibi iki ormanlık dağ duruyordu. Birleşmiş parmaklar gibi iki kağan yaşıyordu. İki dağın ortasında iki kağanın malı, halkı her zaman huzurlu, dirlik içinde, birlikte yaşadılar. *Kara dağın* dibinde Karatı Kağan yaşıyordu. *Ak dağın eteğinde* Ak Kağan yaşıyordu. Saçlarına ak düşene kadar yaşayıp, birbirlerini suçlayıp kötülemediler. Yaşlanana kadar yaşadılar birbirlerine düşmen olmadılar.”³⁹³ (Közüye)

“Er yaratılışlı Közüye, şimdi gelip evine döndüğünde altmış yedi alp altı kızığa yüklenmiş zırhlı giyimleri alıp getirdi. At direğine vardıklarında söz söyleyip konuştular: ‘Etten yarılıp doğduğunda, er göbeğin kesildiğinde seninle birlikte yaratılan zırhın, çelik silahların *ak dağın* koltuğunda gücün alp gücü olana dek duruyordu’ dediler. Er yaratılışlı Közüye şimdiyse on kat daha fazla sevindikçe sevindi, mutlu oldu.”³⁹⁴ (Közüye)

³⁹¹ Dilek, a.g.e, s.101.

³⁹² Dilek, a.g.e, s.110.

³⁹³ Dilek, a.g.e, s.306.

³⁹⁴ Dilek, a.g.e, s.325.

“Dalgalanıp duran ak denizin yeraltından çıkan kutsal suyunu içen, dik yamaçlı ormanlık *ak dağın* semiz hayvanını avlayıp yiyen Altay Buuçay yaşadı.”³⁹⁵ (Altay Buuçay)

“Alp yaratılışlı Er Samır Ak Sarısını kamçıladi. Hızla ileriye doğru gitti. Büyük büyük dağlar sallanıverdiler. Derin derin denizler kıyılardan aşılar. *Kara dağın* başına atını hızla sürüp çıktı. Kara gözüyle sertçe bakıp birçok Altay’ı gözetledi, büyük gölün sonunda kara deniz akıyormuş. Kara denizin dalgası ise geriye akıp taşıyormuş. Oradan ileriye bakınca kara dağın koltuğunda kara duman dönüp duruyormuş. Göğün ak dumanı kara dağa inince dönüp duran kara dumanı yayıp yarıyormuş. ‘Bu nasıl dağ?’ diye şaşırıp kalan Er Samır Ak Sarıdan sordu. Atı ona cevabını söyledi: ‘Kara dağın iyesi seni görünce yabancıladi. Kara dumanını bırakıp yolunu kötüleştirmeyi düşündü. Gökyüzünün ak bulutu onu geriye çevirip dağıttı. Bizim yolumuz düzelir var olan bütün işaretler bizim yanımızda imiş’ diye kıymetli at söyledi. Ondan sonra Er Samır etrafına çıkınca ay, güneş görünmez oldu. Gözünün görebildiği yere bakınca, kara dağın eteğinde kara bulutla çevrili kara çamurdan saray duruyordu. Erkek yanında eziyet edilen altmış kıymetli at, altmış atın yanında kara yerde altmış kişi dört taraftan gerilerek bağlanmış. Kadın yanında kara yerde otuz kişi çekip gerilerek bağlanmış. Hepsinin görünüşü anlatılmayacak kadar kötüşmüş, erkek kemiği etsiz, omurga kemiği soyulmuş, inleyip sızlayarak yatıyorlarmış. Onu gören Er Samır, kara dağdan inip geldi, kara sarayı gözleyiverdi.”³⁹⁶ (Er Samır)

“...Er Samır düşünüp biraz gidince yedi benzer kapkara yenine yaslanıp yıkılmış. Yedi benzer şeytan oğul yenine yaslanıp yıkılmış. Onu gören Er Samır ondan sonra hızla gitti. Ak Sarı atını şimdi vurmaz yerine vurdu, kamçılamaz yerini kamçıladi, kanatlı kuş gibi ses çıkarıp *kara dağın* kırına ulaştı, kara denizin kıyısına ulaştı. Fakat kara dağ diye gördüğü kara halkın kemiği imiş. Kara deniz sandığı kahraman askerin kanı imiş.”³⁹⁷ (Er Samır)

³⁹⁵ Dilek, a.g.e, s.200.

³⁹⁶ Dilek, a.g.e, s.68.

³⁹⁷ Dilek, a.g.e, s.104.

“...Dokuz yıl düğün yapıp otuz yıl oynayıp dağ gibi et yiyip deniz gibi rakı içip düğüne eğlenceye başladılar. Birçok malını alıp sürerek halkını arkasına alıp Er Samır’ın yerine Kün Kağan göçüp geldi, oyun eğlence arttı. Kara denizin kıyısına *kara dağın* eteğine gümüş sarayı yapıp Kün Kağan’ı yerleştirdiler. Ak dağın eteğine altın sarayı yapıp ak malını ayırarak halkını bölerek Altın Ergek’i yerleştirdiler.”³⁹⁸ (Er Samır)

“...Ak Börü küçük çocuğu altmış dağ aşırıp geldi, birçok vadi aşırıp geldi. *Kara dağ* sarayına beşiğiyle getirip astı. Kendisi tekrar geri çıkıp sütlü iki maral alıp getirdi.”³⁹⁹ (Ak Tayçı)

“(Ak Börü) iki ayıyı tutup getirdi. ‘Nazlı oğlumla oynayın’ dedi. Kendisi ise Altay’ına yürüdü. Etrafı iyice inceleyip baktı. Erlik Biy gelmesin diye yeraltına inen deliğin ağzını izledi. Üç Kurbustan gelmesin diye gökyüzünü de araştırdı. Altmış kulaç kuyruklu Ak Börü böylece dolaşırken, *Kara dağ* sarayından iki ayının böğürüşü yukarıdaki gökte yankılandı, aşağıdaki yerde yankılandı.”⁴⁰⁰ (Ak Tayçı)

“Ak Tayçı hızla dışarı çıktı, savaşmaya hazırdı. Bakıp gördü ki, sekiz boynuzlu boz boğayı seksen tekerlekli arabaya koşmuşlar. *Kara dağ* görünümüyle Sokor Kara bahadır geliyor. Onu gören Ak Tayçı, evine girip yattı.”⁴⁰¹ (Ak Tayçı)

“Ak Tayçı bahadır, gece gündüz durmadan altmış kulaç kuyruklu Ak Börü’nün yerine vardı. Ak Boro’nun ayak sesini işitip, Ak Tayçı’nın kojonunu işitip, altmış kulaç kuyruklu babası Ak Börü *Kara dağ* sarayından çıkıp onu karşıladı.”⁴⁰² (Ak Tayçı)

“Ana Altay’ın memeleri gibi iki ormanlık dağ duruyordu. Birleşmiş parmaklar gibi iki kağan yaşıyordu. İki dağın ortasında, iki kağanın malı, halkı her zaman huzurlu dirlik içinde, birlikte yaşadılar. *Kara dağın* dibinde Karatı Kağan yaşıyordu. Ak dağın

³⁹⁸ Dilek, a.g.e, s.111.

³⁹⁹ Dilek, a.g.e, s.118.

⁴⁰⁰ Dilek, a.g.e, s.120.

⁴⁰¹ Dilek, a.g.e, s.137.

⁴⁰² Dilek, a.g.e, s.143.

eteğinde Ak Kağan yaşıyordu. Saçlarına ak düşene kadar yaşayıp, birbirlerini suçlayıp kötülemediler. Yaşlanana kadar yaşadılar, birbirlerine karşı düşman olmadılar. Amaçlarını birleştirip, avlanmaya beraber gittiler. İçkiyi, çegeni birlikte içip, ayrılmaz dost oldular.”⁴⁰³ (Közüyke)

“... ‘Sevgili atım dursun!’ diye Kökin Erkey iyice bağırdı. Temir Çookır durmadı, ona gözünün ucuyla bakmadı bile. Büyük *kara dağı*, atılan oktan hızlı aştı. Kökin Erkey hiddetlenerek, okunu yayını alıp, kara dağı tam ortasından atıp dağı yıktı. Yedi oymalı oku Temir Çokır’a yetişmedi.”⁴⁰⁴ (Kökin Erkey)

“Ondan sonra geceli, gündüzlü yerin üstünü dolaştı, Altay’ı dolaştı sonuç alamadı. Bir süre gittikten sonra *Kara dağın* kırına çıktı. Kök Çookır atından indi. Kara kunduzdan borkünü alıp, yeşil otun üstüne fırlattı.”⁴⁰⁵ (Kökin Erkey)

“(Karatı Kağan) ‘Şimdi yarışmayı kendim söylüyorum-diye, oradaki halka söyledi. Kara denizin beri yanında elli perde sıralı durur. Onların biraz öte yanında, elli aygır mal durur. Kara denizin o yanındaki *Kara dağın* başına çıkıp, Kara denizi geçerek, elli aygır malı aşarak elli perdeye ayak deydirmeden, sıçrayıp gelen kişi, benim kızımı gerçekten alsın, bana ölene kadar damat olsun!’ En son olarak Karatı Kağan öyle ilân çıkardı. Oradaki halk duyup onayladı. Söylenen sözü gerçekleştirdi. ‘İlk olarak ben sıçrayayım’-diye Yedi başlı Celbegen alp ilk önce bağırdı. Gök boğasına binerek, Kara dağın başına çıktı. Kara dağın başından tam atlayacağı zaman yedi sivri taş gelip başı kesilip, her tarafa saçılıverdi. Onun arkasından Ceti Sabar sıçradılar. Altı büyük kardeşler, Kara dağdan atlayarak, Kara denizi uçup geçerek, elli aygır malı aşip, elli perdeye ulaşip durdular. En küçük kardeşleri Altın Sabar bahadır, Bayım Sur’a dünür olan delikanlı, Kara dağın başından atılan ok gibi uçtu, ay kanatlı kuş gibi geldi. Kara denizi uçup geçerek, elli aygır malı aşarak, kırk perdeyi aşarak, gelip yere düştü. ‘Kilin Kara ata binen Kodur Ulu bahadır sıçrasın!’ Kinlenen Karatı Kağan, kötü sesle bağırdı, altın dayanağa iyice dayandı. Onu işiten Kodur Uul, sevincinden parladı, Kara dağın

⁴⁰³ Dilek, a.g.e, s.306.

⁴⁰⁴ Dilek, a.g.e, s.182.

⁴⁰⁵ Dilek, a.g.e, s.185.

başından hızla atladı. Kara dağın başından kanatlı kuş gibi uçup indi. Kara denizi uçup geçerek, elli aygır malı aştı, yirmi beş perdeyi uçup aşarak, gücü yetmeyip gelip düştü. Orada duran insanlardan önce, Karatı Kağan'ın sözünü beklemeden salya sümüğü akan Tastarakay olan Kozın Erkeş, Kara dağdan atladı.”⁴⁰⁶ (Kozın Erkeş)

“(Kozın Erkeş) Kendisine iyice baktı. Çevresine baktığında, demir başlı kanlı oklar çevresine yığılıp kalmış. Karaağaç gibi kahraman asker *Kara dağ* kırında, güneşi kapatmış duruyorlar. Sağ yanağından sıcak sıcak su geldi. Avucuyla sildi, sıcak kanın parmağına gelip toplandığını fark etti. Ondan sonra baktığında, Kodur Uul bahadırın çok güçlü kayış kamçısına yanağının derisinin yapışıp, sallandığını gördü.”⁴⁰⁷ (Kozın Erkeş)

“...Kıymetli at Kızıl Konır, kanatlı kuş gibi uçuverdi. Ak bulutun üstünden doğan gibi süzüldü. Çok zaman geçmeden, Karatı Kağan'ın yerine varıp ulaştı. *Kara dağın* başından acı acı bağırdı: ‘Er öldürmeye alışkın, at öldürüp yiyen benim kaynatam Karatı Kağan çıkıp beni karşıla! Benim atımı bağla.’ Onu işiten Karatı Kağan, ak sarayından çıkıp yürüdü, Kara Küren atına bindi, Kara çelik palasını kılıfından çekip, aya, güneşe karşı tuttu, Kozın Erkeş’e karşı hiddetlenip uçar gibi çıktı, kara gözüne kan toplandı.”⁴⁰⁸ (Kozın Erkeş)

“(Karatı Kağan’la Sanıksan bay ‘Közüye’yi şimdi gidip öldürelim’- dediler.) Kıymetli kan gibi Konır at, bilinmez yerden bildi. Acı çekerek kişnedi. ‘Ölümsüz vücudun ölecek, gitmez vücudun gidecek. Karatı Kağan ile Sanıksan bay Kara ağaç gibi askerini sürüp, atların nefesi ak sis, Alplerin yüzü kızıl ateş gibi, fazla sürmez geliyorlar. Çabuk bana binip bak’ diye kan gibi Konır at konuştu. Közüye’nin önüne eğildi. Fakat Közüye bahadır zorlanıp atına binemedi. Kan gibi Konır ağladı. ‘Sen öleceksin. Ben akarsuyun balığı olayım, *Al dağın* vahşi hayvanı olayım’ diye kan gibi Konır konuşarak, sis olup kayboluverdi.”⁴⁰⁹ (Közüye)

⁴⁰⁶ Dilek, a.g.e, s.272.

⁴⁰⁷ Dilek, a.g.e, s.287.

⁴⁰⁸ Dilek, a.g.e, s.302.

⁴⁰⁹ Dilek, a.g.e, s.358.

“(Kökin Erkey) Gözün görebildiği yerde üç atın kayış gibi gerilmiş, ağaç bağlanan ip gibi incelmış, ay kanatlı kuştan hızlı, atılan oktan hızlı geldikleri göründü. Çok zaman geçmeden, gelip Kökin Erkey’i geçtiler. En son gelenin boş yere binmediği atı Demir Çookır olduğunu Kökin Erkey anladı. ‘Durup bekle!’ diye bağırana kadar, kıymetli Demir Çookır, *Gök dağı* aşiverdi. Atına sinirlenen, Kökin Erkey bahadır, Gök dağın üzerinden attı. Atışı bir işe yaramadı. Ondan sonra gidişini hızlandırdı.”⁴¹⁰ (Kökin Erkey)

“Altay Buuçay’ın gidişi anlatılamayacak kadar uzadı. Otuz yıl hemen geçti, altmış yıla uzadı. Ava giden bahadırın dönmesi gittikçe uzadı. O vakit Ermen Çeçen kızına şöyle konuştu: ‘*Boz ormanlık dağa* çıkma diye baban sana niçin söyledi? Sen o kıra çıkıp bak. Ne görürsen gelip anlat.’ Kızına böylece söyleyerek altın sandığın içinden Altay’ın üstünü çekip getiren altı köşeli sihirli aynayı hızla alıp verdi.”⁴¹¹ (Altay Buuçay)

“Kanatlı kara at, gündüzleri durmadan Maçlı Mergen bahadır, gece olduğunda uykusuz, nice dağ aştı, *Gök dağın* kırına çıktı, gözün görebildiği yerden incedi. Çok vakit geçmedi, yerin tozu göğe çıktı, göğün bulutu yere düştü. Sese benzemez sesler duyuldu, düz taşlar yarılıverdi.”⁴¹² (Kozın Erkeş)

“Kızıl Konır ata binen Kozın Erkeş bahadır, gece uykusunu terk edip, gündüz dinlenmeyi terk edip, Karatı Kağan’ın yurduna doğru ağaçların üstünden uçup gitti. Akan suları geçip, *Ala dağarlı* aşıp gitti. Kıymetli Kızıl Konır, taze otlara basmadan yürüyüp, güzel rahvan gitti, yeşil otlara basmadan yürüyüp, hızla gidiverdi. Büyük dağlar aştığında, tepelere dokunmadan gitti.”⁴¹³ (Kozın Erkeş)

Yukarıda dağlar ve renklerden söz edilirken her bir rengin çeşitli anlamlara geldiği ifade edilmişti. Özellikle de metinlerde en çok geçen “ak” rengin iyiliği ve tanrısallığı; “siyah” rengin ise kötülüğü sembolize ettiğinden söz edilmekteydi. Bunların

⁴¹⁰ Dilek, a.g.e, s.176.

⁴¹¹ Dilek, a.g.e, s.201.

⁴¹² Dilek, a.g.e, s.243.

⁴¹³ Dilek, a.g.e, s.261.

dışında geçen al, sarı, boz ve gök renkleri de yine iyi olarak bilindiği söylenmişti. Ancak daha önce de söylendiği gibi bu renklerin iyiyi ve kötüyü sembolize etmelerinde kesin bir sınır bulunmamaktadır. Daha önce verilen örneklerde de bu ayırımı bazı yerlerde çok da dikkat edilmediğini görülmüştü. Özellikle de renklerin sembolize ettiği anlamlar arasındaki ayırımın yaradılış ve türeyiş efsanelerinde daha belirgin olduğunu; ancak daha sonraki metinlerde çoğu zaman bu ayırımın önemszenmediğini görmekteyiz.

Yalnız şunu açıkça belirtmek gerekir ki “ak” renk başlangıçtan beri hep iyiliğin sembolü olmuştur. Siyah renk ise ilk zamanlar kötüyü sembolize ederken daha sonraları güç, kudret gibi anlamlarından dolayı iyiyi nitelerken de kullanılmıştır. Bu çalışmada incelenen metinlerde de aynı durum dikkati çekmektedir. Eğer yukarıdaki örnekler dikkatli incelenecek olursa renklerin taşıdıkları anlamların kesin sınırlarla ayrılmadığı görülecektir.

Altay, Tıva ve Şor destanlarından alınan yukarıdaki örneklerin tamamında renklerin dağlara sadece bir sıfat olarak verildiği, sembolize ettikleri anlamların dikkate alınmadığı söylenebilir. Çünkü dağların bu renklerle anılması metnin içeriğine yeni bir anlam katmamış ya da etkide bulunmamıştır. Belki de bu nitelendirmeler geleneğin getirdiği bir anlayışla yapılmıştır.

Destanlarda yer alan dağ ya da taygaların sadece renklerine değil, diğer bazı özelliklerine de yer verilmektedir: *Yeryüzünün uzak bir köşesinde, bıçak uçlu seksen aşitli Sarı tayga...*; *Altın Sırık gide gide gitmiş de seksen aşitli sarı tayga varmış; yeri kaplayan sarı dağa çıktılar*, vd.

3.3. Dağlar ve Sayılar

Türk halk anlatılarında dikkati çeken unsurlarından birisi de formülistik sayılardır. Pek çok metinde karşımıza çıkan bu sayıların en yaygınları “üç, yedi, dokuz ve kırk”tır. Bu sayıların Türk inanç sisteminde de özel bir yer işgal ettiği bilinen bir husustur. Âlemin üç katmandan ibaret oluşu, göğün yedi ya da dokuz kat olarak tasavvur edilişi, yerin yedi kat olarak algılanışı, “tepe” ya da “töbö”ler etrafında yedi

kez tavaf edilişı, çocukların ve kirlenmiş olan suların kirklanması, ölünün kırkının geçirilmesi, vd. bu durumun en güzel örneklerindedir. Türk halk anlatılarının en eski unsurlarından olan bu sayılar, İslamiyet'in de etkisiyle günümüze kadar gelebilmiştir. "Allah'ın hakkı üçtür" sözü, Kâbe'nin yedi kez tavaf edilmesi, "yedi iklim yedi deniz" ibaresi, İslami dönemin etkilerini göstermektedir.⁴¹⁴

Bu çalışmada yer alan Şor, Tıva ve Altay destanlarında da bu sayılara sıkça rastlanmaktadır. Ancak yapılan çalışmanın konusu gereği verilecek örnekler sadece sayıların dağlarla beraber zikredildikleri örneklerle sınırlı olacaktır.

3.3.1. Şor

"Ak kır at gele gele geldiğinde, uğultulu sırta çıktı, düz bele indi. Ulu sırttan baktığında, *üç* haçlı altın tayganın eteğine gelmiş. Bu yerde tüy bilişmez mal yayılır, dil bilişmez halk yaşarmış."⁴¹⁵ (Ak Kan)

"Kök Kartıga ile Abak Kulak, yemekle kendilerini doyurdular, arıklayan kendilerini güçlendirdiler. Boş yerlerine et doldurup yediler, çöken yerlerine et suyu doldurup içtiler. Altın masadan kalkıp, Kök Talay ile hoşça vedalaşıp, altın otağdan çıktılar. Atlarına yarasa gibi kenetlendiler. Kök Talay söyledi: ' Hey, Kök Kartıga'm, buradan öteye gidende, dağ başları uğuldarsa, *altı dağ* aşıp, *altı nehirden* geçen yoldan gidin!' Bunu duyan Kök Kartıga söyledi: 'Hey Kök Talay bunu sen söylemesen de kendim de iyi bilirim.' İki atı kızıp kamçılادılar. İki atın basan ayağı var oldu, varan yerleri yok oldu. Bunlar ikisi az çok gittikleri sırada, ulu tayga başlarında azgın kasırğa başladı. Dağ ile suyun başları birlikte uğuldamaya başladı. Bunlar altı dağ aşıp geçtiler, yedi nehri geçip varıp, kara kayaya sinip saklandılar. Saklanır saklanmaz, işte bu onların gittikleri yolla, yedi boğumlu, güzel kamışta, alçak dağı eğip geçip yüksek dağı yarıp uçup geçiverdi."⁴¹⁶ (Ak Kan)

⁴¹⁴ Anılan sayıların Türk kültürü ve halk anlatılarındaki yeri için bk. A. Avni Yüksel, "Türk Folklorunda Sayılar", Milli Kültür, Ankara, 1981, s.29-33.

⁴¹⁵ Ergun, a.g.e. s.166.

⁴¹⁶ Ergun, a.g.e. s.198.

“... Oğlana der: Üç nesil boyunca kanatlıya tutturmadım, üç nesil boyunca sadaklıya attırmadım. Dokuz Kara Mongus yurdundan üç nesil boyunca *dokuz dağ* çıktım. Baba dostu ben ad koyayım. Üç nesil geçiren, arancula ak kızıl atlı Altın Ergek yiğit ol.”⁴¹⁷ (Altın Ergek)

3.3.2. Tıva

“Yiğit er Han Hülük, dümdüz kuzey yöne gidivermiş. Dokuz kıyrak kara taygayı aşıp, *yedi sarı tayganın* ötesine geçip, arayıp durmuş. O âleme vardığında son derece neşeli dünya imiş.”⁴¹⁸ (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“ Yiğit er Han Hülük, Han Şilgisine binip, ‘malımı yiyip tıkınan Adi Kögeldey Mergen’ diye ön dişlerini ezercesine sıkıp tükürüp, azı dişlerini yarılırcasına sıkıp tükürüp, koşturup gidermiş. *Yedi tayganın* üstüne çıkarken, kızgın hali ile savaş narasını atanda, Kögeldey Mergen onu duyup çıkıvermiş.”⁴¹⁹ (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“ Han Hülük’ü öküz derisinden çıkardıklarında, ay balta baldırını kesip atmış, can verip de çıkmış. Han Şilgi durup: ‘Şimdi ne yapsak olur’ demiş. Han Huva kadın ise: ‘*Dokuz dağın* altın arjaanı ile, ardıç, Sibiry a rdıcı ile yıkayıp, diriltmezsek, zehirli rakı içmiş, etine kemiğine sinip kalmış’ dediğinde, Aldın Noyun kardeşi buna: ‘ Ben gideyim’ diyerek Üstü Korzaytı kızıl taygasına, koşturup gidivermiş. Dokuz tayganın altın arjaanını, ardıç, Sibiry a rdıcını getirmiş.”⁴²⁰ (Han-Şilgi Attıg Han-Hülük)

“ ...Çeçen Kara bahadır ile Narın Dangına iki kardeş gibi olmuş. Ayın yenisinde, günün iyisinde, acıkmaz aşını yemeğini, yiyip alıp iki kardeş, at başı kadar altın, börü başı kadar gümüş alıp, Altay’ın kara ala samurunun, derisini alıp, dümdüz kuzey yöne, iki er uçarcasına gidivermiş. *Dokuz sarı taygayı* aşıp yedi kara ırmağı geçip, yamacındaki kara yol ile koşturup giderken, o yolda Kök Bora atlı, gök ipek elbiseli, ayakçı kişiyle karşılaşmışlar.”⁴²¹ (Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge)

⁴¹⁷ Ergun, a.g.e. s.218.

⁴¹⁸ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.207.

⁴¹⁹ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.221.

⁴²⁰ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.219.

⁴²¹ M.Ergun-M.Aça, a.g.e, s.338.

“...Han Hülük, geri gidip Ulu ala tayganın üstüne yatıp gizlenmiş. Yatıp baksa ki uğultulu esmiş dim dim yağmış gibi olunca üst âlemden *üç tayga* gibi ak şey koşturup gelmez mi. Dorumlarını üç dolanıp, koklayıp bakınır: ‘Han Hülük neredesin’ deyişip, koşturup inmişler.”⁴²² (Han-Şilgi Attığı Han-Hülük)

3.3.3. Altay

“Er yaratılışlı Er Samır, Kara Bökö bahadırı ayak bileğinden tutarak, alıp ak göğe çıktı, yükselip gök göğe çıktı. Üç kez sıçrayıp kaldırarak, *üç dağın* arkasına vurdu, kemikleri darmadağın oluverdi. Fakat Kara Bökö bahadırın kıpkırmızı kanı akamaz oldu, acı çeken canı ölmez oldu.”⁴²³ (Er Samır)

“...(Er Samır) Halkının etrafında altı kez dolaşır, hayır dualarını aldı. ‘Esen gitsem yedi yılda, rahat gitsem altı yılda evime tekrar gelirim’ diye ayı güneşi selâmladı: ‘Dua ediniz’ diye dilekte bulundu. Kıymetli at Ak Sarı, hızla öteye doğru gitti. Yeraltına yöneldi. Kendisi durmadan, atı ise terini soğutmadan, geceli, gündüzlü gitti. Halkının yanından çıkarak, mal yanından uzaklaşarak, hızla gidip dururken, bir aylık yerin sonunda birbirine benzer *altı dağ* göründü. Altı dağa yaklaşıp geldiğinde, altı kara saray imiş, altı kardeşin yurdu imiş. Yedincisi ak saray, Altın Topçı kız kardeşin imiş. Ak sarayın penceresinden Altın Topçı genç kız bir aylık yeri gözlüyordu. Bir günlük yeri dinliyordu. Er Samır’ı görünce genç kız Altın Topçı, kapıyı açarak çıktı.”⁴²⁴ (Er Samır)

“Ak Börü küçük çocuğu *Altmış dağ* aşırıp geldi, birçok vadi geçirip geldi. Kara dağ sarayına beşiğiyle getirip astı. Kendisi tekrar geri çıkıp, sütlü iki maral alıp geldi.”⁴²⁵ (Ak Tayçı)

“...Sevgili eşi Közüyke’yla birlikte yatıp ölüverdi. Bir süre zaman geçtiğinde, Karatı Kağan ile Sanıksan bay tekrar buraya geldiler. Közüyke ile Bayan’ın aynı yerde

⁴²² M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.190.

⁴²³ Dilek, a.g.e, s.80.

⁴²⁴ Dilek, a.g.e, s.48.

⁴²⁵ Dilek, a.g.e, s.118.

öldüğünü gördüler. ‘Canlıyken birlikte yaşar, öldükleri yerde birlikte ölür, bu ne biçim insanlar?’ İki bahadır böyle diyerek, Bayan’ın cesedini alarak, iki nehir geçip, *iki dağ*ı aşarak şimdi götürüp attılar.”⁴²⁶ (Közüye)

“...Ak Boro atına çabucak bindi. Evinin kapısına gelerek, şöyle dedi: ‘İhtiyarlığımda doğan oğlumu sarmak için gidip kara tilki avlayayım. Lezzetli çorbayla beslemek için geyiğin semizini seçip avlayayım!’ Ak Boro’sunu kamçıladi, hızla gidip gözden kayboldu. Kapan koyup avlandığı kireçli *dokuz dağ*a vardı. Tuzak kurup avlanacağı yer olan altı vadi içine geldi.”⁴²⁷ (Kozın Erkeş)

“Ak Boro ata binen Ak Bökö babasının yerine doğru, kapan koyup avlandığı, Kireçli *dokuz dağ*a gitti, tuzak kurup avlandığı altmış vadiye yöneldi.”⁴²⁸ (Kozın Erkeş)

Yukarıdaki örneklerle bakıldığında dağlarla birlikte anılan rakamların daha çok aşılın mesafenin büyüklüğünü göstermek için kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca konunun başında belirtildiği gibi “üç, yedi ve dokuz” dışında “iki, altı ve altmış” rakamlarının da dağlarla birlikte anıldığı görülmektedir. Bahaeddin Ögel, Reşideddin’in Moğollara mal etmeye çalıştığı “Ergenekon Efsanesi”nin ele alırken, altı ve altmış sayılarının Moğol mitolojisinde uğurlu ve kutsal sayılar olarak kabul edildiği görüşünü ileri sürmüştür.⁴²⁹

3.4. Altın, Gümüş, Bakır ve Demir Dağlar

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Türk mitolojisinde dağlar kadar, genellikle dağlarla birlikte düşünülen madenler de önemli bir yer tutmuştur. İnsanların hayatlarının belli bir döneminden sonra kapkacak ve silah yapımında kullandıkları bu madenler, yaşamlarında öyle önemli bir yere sahip olmuştur ki, en değer verdikleri dağları bile bu maden adlarıyla nitelendirir olmuşlardır. “Ergenekon Efsanesi”nden de anlaşılacağı

⁴²⁶ Dilek, a.g.e, s.361.

⁴²⁷ Dilek, a.g.e, s.253.

⁴²⁸ Dilek, a.g.e, s.305

⁴²⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi** (Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanlar), C.I, T.T.K, Ankara, 1993, s. 63.

üzere, demir madeni dağın içerisinde çıkarılmıştır ve bu nedenle madenlerle dağlar birlikte anılır olmuştur.

Çalışmamızın konusu oluşturan destan metinlerinde tespit edebildiğimiz altın, bakır ve demir dağlarla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir:

3.4.1. Şor

“ Şimdikinin öncesinde, öncekinin sonunda, ak denizin kıyısında, *altın dağ* gibi altın otağ dururmuş. Ak dağın eteğinde ak mal yayılır, ak denizin kıyısında halk teba yayılır yaşarmış.”⁴³⁰ (Ak Ölen ile Kır Ölen)

“ ...O yetim çocuğa Altın Sabak bakar. Bahadır yayını daha tutmayan, küçük bir oğlanmış. Dikenden ok atar, *altın dağın* dibine ava gider dururdu.”⁴³¹ (Altın Ergek)

“ ...Arancula Ak kızıl atın; dizgininden kapıp aldı. Binip gidiverdi. Sağ kolundan kanat çıktı, kamçılıyıp *Altın dağı* aşırıldı. Sol kolundan kanat çıktı, kamçılıyıp *Gümüş dağı* aşırıldı. ‘Dizginimi böyle sıkı çekip oturamazsın sırtımda. Sırtımda oturmaya dayanamazsın, Dokuz Kara Mongus yurduna seni götüremem.’ Demiş. Üç yaşındaki Altın Ergek iki dizginini çekti, göğsüne kadar çekti. Dokuz Kara Mongus’un yurduna gitmek için, Ak kızıl at dört nala koştu. Üç göğün dibinden geçip, *Altın dağın* doruğuna çıkmış. Yeryüzünün etrafına bakar. Ak deniz varmış Altın dağın bağrında, Altın otağ varmış, çoğun çoğu mal varmış, kalabalığın kalabalığı halk varmış.”⁴³² (Altın Ergek)

“ Altın Kağan koca pencereyi, ardına kadar açırıp baktığında: Yetmiş aşitli *altın tayganın* tepesinden, çırılçıplak Adem yaşında oğlanın koşarak indiğini gördü. Koşup gelen oğlan, altın tayganın eteğine girip, malı aralayıp, halkı yarıp altın otağın dibinece koşup eşiği açıp, sağ elini uzatıp, selam sabah verip.”⁴³³ (Altın Sırık)

⁴³⁰ Ergun, a.g.e. s.214.

⁴³¹ Ergun, a.g.e. s.216.

⁴³² Ergun, a.g.e. s.218.

⁴³³ Ergun, a.g.e. s.240.

“...Gök otlar ilk çıkanda, gök bülbül ilk ötende, yeşerip çıkmış, yetmiş aşıtlı altın tayga. Yetmiş aşıtlı *altın taygayı*, yarıp gelip akan, eteklerinden, süzülüp gelip akan su, dokuz kıvrım yapıp dönüp, altın ırmak olup yarıp inerdi. Altın ırmak sahilini doldurup üst üste basıyıp ulus-halk yaşayıp dururmuş.”⁴³⁴ (Altın Sırık)

“ Öncelerin öncesinde olmuş imiş. Eski neslin sonunda, şimdiki neslin başında kepçe ile dağın bölündüğü, kamış ile suyun bölündüğü zamanda olmuş. Çıkıp ak ırmak akmış, yığılıp *altın dağ* büyümüş. Ak ırmağın kıyısında halk yaşarmış. Altın dağın eteğinde ak mal dururmuş. Ak ırmağın kıyısında, altın dağın eteğinde, altın ayaklı altın otağ dururmuş.”⁴³⁵ (Kağan Kes)

“ Çılaş Kara Oğlan bağırdı: ‘Göze görünmez kara iblis, alnıma neden boşuna vurursun!’ Sonra duysalar ki, altın otağ içinde alpleri vurup kırıverdi. Dokuz gün boyunca hepsini kırdı. Dokuz günün sonunda altın kazıkta duran ak kızıl at yerinden yok oldu. *Altın dağı* aşıp gittiğini görüp kaldı.”⁴³⁶ (Kağan Kes)

“ ...Atlarına binip, koşturup gitmişler. Kuu Kız’ın yurdunda kırk aşıtlı altın dağ varmış. *Altın dağa* varmışlar. Altın dağın sırtından inip Kuu Kız’ın yerini görmüşler. Ak ırmağın kıyısında altın otağ dururmuş. Altın otağın eşiğinde at bağlanır altın kazık varmış.”⁴³⁷ (Kan Kes)

“ Kızıl doru atlı yiğit ile Çaştan Pergen selamlaştılar....Denkleşip atlarına bindiler, ileriye sürdüler. Gide gide gittiklerinde, yetmiş aşıtlı *altın dağ* varmış. Yetmiş aşıtlı altın dağın eteğinde, gök bozkır varmış. Altın dağın eteğindeki gök bozkırda halk yığını buradaymış. Halk arasında attan inip ikisi oturdular. Oturdıkları sırada yetmiş kağanın dışından, yerin sınırı yerde çelik toynağın sesi duyuldu. Azgın kasırğa kaynayıp geldi; ulu rüzgâr oynayıp gerdi. Altın dağın eteğine gök boz at uçup geldi. İki burnu büyüyüp, iki koltuğu titredi. Altın dağa çıkıverdi. Irak yerden çelik toynağın sesi duyuldu. Altın kasırğa kaynayıp girdi, ulu rüzgâr oynayıp girdi. Altın dağın dibine kan

⁴³⁴ Ergun, a.g.e. s.229.

⁴³⁵ Ergun, a.g.e. s.386.

⁴³⁶ Ergun, a.g.e. s.398.

⁴³⁷ Ergun, a.g.e. s.399.

al at uçup geldi. İki burnu genişleyip, iki koltuğu titredi. Gök bora atın arkasından çıktı. Gök bora atı izleyip yetişir. Sürdüğü yerde yakalamış, altın dağı aşarken kuyruğuna basarcasına yetiştirdi. Altın dağı aşiverdiler.”⁴³⁸ (Kağan Kes)

3.4.2. Tıva

“ ...Çeçen Kara bahadır, Dalay Baybın kağanın otağında, donmuş yeri dizkapağına kadar basıp, katı yeri batırıp basmış. Ağırlanırken kağan buna: ‘Hey, halkımın-kavmimin içinde, ünlü erler eri olarak doğan kişinin Bu Şil Tayga ile Şilen Tayga üstünde, *demir ağızlı kara mağarada*, üç iblis ortaya çıkmalı, üç yıl oldu. Onlar bu zamana kalırsa çok tehlikelidir. Onlar ile savaşmaz isen olmaz, oğlum’ diye bunu söylemiş... Ertesi gün Çeçen Kara bahadır, Arzılan Karasına binip, tan başı atar atmaz, taş başı belirir belirmez iken, boğazda akan kara ırmağın üstünde, Ulu kara mağaranın ağzında, üç ateşten iblis, üç ateş gibi gözükürmüş. Çeçen Kara bahadır, demir kara okunu, katı kara yayını, şınlatıp çekip: ‘Üç kızıl ateşin, tam ortasına değ’ diyerek atı vermezmiş. Kara mağara yarılıverende, üç iblisin biri ölünce, ikisi koşup çıkıp biri altın başlı ördek olarak, üst âleme uçuvermiş. Diğer üç karış bakır burunlu, demir vücutlu kişi olup koşup gelmiş.”⁴³⁹ (Arzılan Kara Attığı Çeçen Kara Möge)

“ ...Dümdüz güney tarafı, yurt tutan otsuz kuru, sahipsiz kara dünya yurtlu, kaynağı donmaz kara gölün kıyısında, yolu yok *demir kara tayganın*, eteğini yurt tutan, dokuz savaşı yenip kazanan, dokuz kadını kaçıran, üç savaşı görüp geçiren, ganimet yiyip karnı doymayan, kişi kanı içip susuzluğu kalmayan, kişi eti yiyip öcü dinmeyen, Buga Kara atlı, ölüde canı yok, yaşamaya yaşı yok, kara niyetli, kanı karalı, katı zalim demir başlı Demir Kara Çançın denilen kişi yaşarmış.”⁴⁴⁰ (Şöögün Bora Attığı Şöögün-Köögün)

3.4.3. Altay

“Üç sivri *gümüş dağlı*, üç derin süt göllü, üç derin süt gölüyle güröldeyerek eken ak denizli, ayrı ayrı üç boynuzlu Ak Boro ata binen Ak Bökö bahadır kişi Ermen Çeçen

⁴³⁸ Ergun, a.g.e. s.417.

⁴³⁹ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.325.

⁴⁴⁰ M. Ergun-M.Aça, a.g.e, s.346.

hatunuyla huzurlu, rahat yaşadı. Büyüttüğü oğlu ise Altın Tana hatunlu, Ak Sarı ata binen Er Samır adlı delikanlıydı.”⁴⁴¹ (Er Samır)

“(Er Samır) Ak Sarı’yı durdurup, dinlenmeli diye düşündü. Yeraltı suyundan içerek ak otlakta dinlendi. Ak Sarı’sını otlatıp ondan sonra yola çıktı. *Altın dağa* çıkıp da, öte yanına bakınca, ak malı kımıldaşan ak otlaklar göründü.”⁴⁴² (Er Samır)

“Arka tarafına ay ışığı vurmaz, kapkara ağaçlar yetişmiş, güney tarafına güneş vurmaz, büyük zirveli taşlar oluşmuş *Altın dağın* koltuğunda, arpanın çok iyi yetiştiği, ak çiçeğinin solmadığı, altı bölümlü ak çölün kenarında, yaz, kış donmayan, coşkun kara denizli, Uzun Kıdat yiğitli, az biraz hayvan besleyip, az biraz halk yönetip, Altın Topçı hatunlu Ak Bökü bahadır yaşadı.”⁴⁴³ (Ak Taycı)

“(Karatı Kağan) Sakalını çekip yoldu. ‘Benim sevgili akrabalarım, dünürlerim Ceti Sabar, yedi yıl boyunca sert içkiyi beraber içtik, altın gümüş alıp verdik. Yerin, suyun kötü ruhu çıkıp, yurdumuzu mahvetti, tek çocuğumu alıp kaçtı. Şimdi ben sizin elinizdeyim, öldürmek sizin elinizde, yaşatmak, sizin elinizde’ Ceti Sabar bahadırlara Karatı Kağan öylece konuştu. Yiyecek neyi var neyi yoksa, aşını, tuzunu tekrar önlerine koydu. Epey içki içtikten sonra Ceti Sabar kardeşler konuştu: ‘Neredeyse, gidip ararız. İnsanın girmeyeceği yere gidip saklanır o! Onun gücünü görmeyince, tekrar yerimize dönmeyiz. Nice Alplerini, hedefi şaşırılmaz atıcılarını çarçabuk gönder. Salyalı, sümüklü mel’unu bize geri getir.’ Onu işiten Karatı Kağan, hedefi şaşırılmaz atıcılarını, sayısız bahadırlarını her yere gönderdi. O giden bahadırları, gidip birçok yerleri dolaştılar. *Demir dağ* kırına çıkıp, demir otlığa bakıp incelediler. Gözün görebildiği yerde demir otlığın en sonunda, yetmiş dallı demir kavakta Kızıl Küren atını dinlendiren, altmış avın etini tek dişiyle dişleyen, yeşil ipek ladin ağacı yaprağıyla çok güzel saçak yapmış Kozın Erkeş bahadır ile çok güzel kız Bayım Sur Şarta oynayarak, eğlenip oturuyorlardı.”⁴⁴⁴ (Kozın Erkeş)

⁴⁴¹ Dilek, a.g.e, s.33.

⁴⁴² Dilek, a.g.e, s.40.

⁴⁴³ Dilek, a.g.e, s.112.

⁴⁴⁴ Dilek, a.g.e, s.276.

“ Altın Şapa ile Altın Sırık, gide gidende ırağa vardılar. Altın Sırık sonra bakıp gördüğünde: Yeryüzünde bir köşede, güzel yetmiş aşılı *bakır tayganın* doruğu göründü. Söylenen söz bitmeden, yumulan göz kırpmadan, uğultulu sırta çıktılar, düz bele indiler.”⁴⁴⁵ (Altın Sırık)

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, kahramanlık destanlarında en çok “altın dağ” ifadesine yer verilmektedir. “Altın dağ” ibaresini “bakır dağ”, “gümüş dağ”, “demir dağ” ve “bakır dağ” takip etmektedir.

3.5. Dağın Uğuldaması, Yıkılması

3.5.1. Şor

Dağların uğuldaması ya da “uğultulu dağ” ifadesi, sadece Şor kahramanlık destanı metinlerinde yer almaktadır. Metinlerden alınan aşağıdaki ilk örnek incelendiğinde, dağın uğuldamasının dağ iyesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü örnekte bu durum dağın insanlara geçit vermemesi gibi gösterilmiştir. Örnekte Kök Talay, “Eğer dağ uğuldarsa başka bir yoldan gidin” demektedir. Bu durum bize dağ iyesini hatırlatmaktadır. Başta da söz ettiğimiz gibi, dağlardan geçit veren tek varlık, dağ iyesidir.

“Kök Kartıga ile Abak Kulak, yemekle kendilerini doyurdular, arıklayan kendilerini güçlendirdiler... Atlarına yarasa gibi kenetlendiler. Kök Talay söyledi: ‘ Hey, Kök Kartıga’m, bundan öteye gidende, *dağ başları uğuldarsa*, altı dağ aşıp, altı nehirden geçen yoldan gidin!’”⁴⁴⁶ (Ak Kan)

Bundan sonraki örnekler ise, ilkinden farklıdır. Çünkü bunlarda uğultu ifadesi, sanki dağın yüksekliğini ve rüzgârlı oluşunu vurgulamak için kullanılmıştır. Bilindiği gibi yeryüzündeki en yüksek yerler dağlardır. Ayrıca yükseklerle çıkıldıkça rüzgârın sesi şiddetini arttırmaktadır. Bu nedenle bundan sonraki örneklerdeki “uğultulu” ifadesi, dağların başlarının çok yükseklerle uzandığını ifade etmek için kullanılmıştır diyebiliriz.

⁴⁴⁵ Ergun, a.g.e.s. 267.

⁴⁴⁶ Ergun, a.g.e. s.198.

“ Ak kır atla ay kara at. Koşa koşa gelmişler de, *uğultulu doruğa* çıktılar, düz bele indiler. Sonra gördüklerinde: Bu yetmiş aşitli bezenip büyüyen, genç tayganın eteğine geldiler. Yaş ağaçlı genç tayganın bengü sırtında, Aytın Çıltıs’ın gömüldüğü, altın çamın yanında başka bir küçük çam bitip, büyüüvermiş imiş.”⁴⁴⁷ (Altın Sırık)

“ Altın Şapa ile Altın Sırık, gide gidende ırağa vardılar. Altın Sırık sonra bakıp gördüğünde: Yeryüzünde bir köşede, güzel yetmiş aşitli bakır tayganın doruğu göründü. Söylenen söz bitmeden, yumulan göz kırpmadan, *uğultulu sırta* çıktılar, düz bele indiler.”⁴⁴⁸ (Altın Sırık)

Bundan sonra sıralanan örnekler, yine Şor Türklerinin kahramanlık destanlarındandır. Bu seferki örnekler, dağların yıkılmasından veya başlarının kopmasından söz eden örneklerdir. Örnekler incelendiğinde görülecektir ki, dağların yıkılması genellikle iki şekilde olmaktadır. Bunlardan ilki, bahadırların mücadele sırasında dağlara vurmasıyla olmaktadır. Böylelikle bahadırlar, dağları bile yıkacak kadar büyük bir güce sahip olduklarını gösterirler. İkincisi ise “kut”un gitmesiyle alakalıdır. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi kut, tanrının bazı varlıklardaki tecellisidir. Kutun en büyük taşıyıcısı, yiğit kağanlardır. Eğer yiğit, yaşadığı bölgeden gider ya da ölürse kut da o yeri terk eder. İşte, aşağıdaki örneklerin bazılarında benzer bir durum yer almaktadır. Savaşan bahadırlardan birinin ölmesi üzerine dağ yıkılmaktadır. Ayrıca örneklerde yer alan dağların yıkılıp, denizlerin çağlaması ifadeleri savaş durumunu göstermektedir.

“ ... Kağan Mergen, Kağan Kara’yı ak bulutun üstüne çıkardı, gök bulutun altına soktu. Kara dağa çıkarıp, kaldırıp kara dağa vurup yıktı. Kağan Mergen kara dumanı üfleyip yaranda, yiğit doğan Kağan Kara’nın ara canı çıkıp ölmüş. İt yalar kan kalmadı, saksağan gagalar et kalmadı. Yerin ötesinde ulu ağaç yıkıldı, ulu yiğit inleyip düştü. Yer çatırdayıp yarıldı, kara dağ sarsılıp yıkıldı. Kağan Mergen söylendi: ‘Atanın acısı, ananın ahı! Başkasının arı gücü artık olup, biricik Kağan Argo ablam ak dünyadan

⁴⁴⁷ Ergun, a.g.e. s.291.

⁴⁴⁸ Ergun, a.g.e. s.267.

ayrılıp gitti, Kağan Argo ablamın arı gücü artık olup başkası ölüp kaldı’ diyerek kara dumanın arasına koşup girdi. Kara dumanın arasından çıkıp, Kağan Argo ablası, Kağan Mergen ile kafa kafaya tokuştu. İki kardeş burada karşılaşp acıkan kuşlar gibi ötüştüler, yorulan atlar gibi kişneştiler... Bunlar böyle durup konuştukları sırada, ak doruk tersine aktarıldı, ak nehir tersine çağladı. *Ulu tayganın başı kopup savruldu.* Alçak tayganın başı eğilip kaldı. Ulu sırtın üstünden atlar atı kara kır at koşturup aşar. Kara kır atın üstüne, yiğit oğlu binermiş. Başındaki tulganın ucu, üç göğse saplanır; altın çizmeleri, altmış yer katını yarıp deler. Koca tayga gibi yiğit gelir.”⁴⁴⁹ (Kan Argo Peçelig Kan Mergen)

“...İhtiyar söyledi: ‘Adı yaman Şaygın Mergen sizin yere yönelip gelir, sizin yerde *dağ dağılıp*, deniz çalkalanır gün olur. Altın Ok yavrum, Şaygın Mergen’in gücünün fazla olup seni yıkacağını bilemem. Şaygın Mergen’i yıkıp yenersen bu ak dünyanın tek kağanı, tek beyi sen Altın Ok olurdun’ diye söyler.”⁴⁵⁰ (Kan Argo Peçelig Kan Mergen)

“ Ak bozkırın dibinde, iki yiğidin tutuştuğu yerde, uçsuz bucaksız kara duman bürüdü. Kara duman arasında ulu ağaç yıkıldı, ulu yiğit inleyip öldü. Yiğidin düştüğü kara kaya çatırdayıp toz oldu. Ak doruklar tersine aktarıldı, ak ırmak tersine çağladı. *Ulu dağ yıkılıp düştü.*”⁴⁵¹ (Kan Argo Peçelig Kan Mergen)

“...Bunu gören Kağan Kes varıp, kolundan çekip ayırıp, yiğit koluna kendisi girdi. *Dağların dağlarını dağıttılar*, ırmakların ırmaklarını çalkalandırdılar. Kapaşanın bile buluşamadığı, kara duman bürüyüp kaldı.”⁴⁵² (Kağan Kes)

“Kağan Kes ile Kara Kağan’ın iki oğlu tutuştular. Altın otağdan çıktı. Büyük oğlan ile kapaştılar. *Dağı dağıttılar*, ırmağı taşırdılar. El ele kavuşmaz kara duman bürüdü. Katı zırh şangırdayıverdi, telli zırh eriyiverdi.”⁴⁵³ (Kağan Kes)

⁴⁴⁹ Ergun, a.g.e. s.354.

⁴⁵⁰ Ergun, a.g.e. s.377.

⁴⁵¹ Ergun, a.g.e. s.381.

⁴⁵² Ergun, a.g.e. s.388.

⁴⁵³ Ergun, a.g.e. s.400.

“...Kağan Alp peşinden gider, gitmiş, aramış, aramış, Bir yol göründü sığın sürmektedir, Kağan Pergen. Kağan Alp da sürer. Bakır bir kurgan durur. Yedi Kудay’ın yarattığı dağdı. O *dağ parçalanmış*. Kağan Alp onu görür. ‘Nasıl parçalandı acaba?’ der. Kağan Alp etrafında dolaştı. Kağan Pergen, sığını sürüp koşarken vuramamış da kamçıyla vurmuş, sığına değmedi. Dağa değdi. Değende dağ parçalanıvermiş. Kağan Pergen böylece sığını öldürmez de sürüp kalır.”⁴⁵⁴ (Kağan Pergen)

“...Dokuz kardeşin hepsi Er Samır’ı öldürelim diyerek, dokuz yanından sardı, toprak toz kaynayıverdi. Öylece duran ak malı ayaklarından bağladılar. Öylece duran halkı kara balçığa tepip bastılar. Kıyısız büyük denizler, kıyılarından aştı. Büyük büyük *dağlar yarılıp* ufalandı. Tepelik yerler bataklık oldu, bataklık yerler tepelik oldu. Er samır bahadırın eti, kanı ısındı, tutup yıktığı arttı.”⁴⁵⁵ (Er Samır)

“Er yaratılışlı Er Samır kıymetli atını durdurup, ova gibi at keçesini ovaya yayıp saldı, yatıp uyuyuverdi. Çok zaman olmadı ak dağın başında ak duman kaynaştı, ay karanlığa düşüverdi, kara yer silkiniverdi, nice *dağlar sallanıverdi*. Yedi dağın öte yanında, yedi suyun öbür yanında şeytan yaratılışlı Kara Bökö yetip hızla geldi.”⁴⁵⁶ (Er Samır)

“Ak Tayçı’yla Ak Börü, Erlik Biy’i damgalayarak, kanatlı kara boğasının sekiz boynuzunu keserek, yeraltının dibine fırlatıp attılar. Kara *dağı keserek*, yeraltının ağazını iyice kapattılar. Erlik Biy’i yenerek, Ak Tayçı’yla Ak Börü yeniden el sıkıştılar.”⁴⁵⁷ (Ak Tayçı)

“...Kökin Erkey hiddetlenerek okunu, yayını alıp, kara dağı tam ortasından atıp *dağı yıktı*. Yedi oymalı oku Temir Çookır’a yetişmedi.”⁴⁵⁸ (Kökin Erkey)

⁴⁵⁴ Ergun, a.g.e. s.423.

⁴⁵⁵ Dilek, a.g.e, s.59.

⁴⁵⁶ Dilek, a.g.e, s.75.

⁴⁵⁷ Dilek, a.g.e, s.166.

⁴⁵⁸ Dilek, a.g.e, s.182.

“...Aranay, Şaranay’ın okları yaprak gibi yalpalanıp uçtu, kelebek gibi soluğu kesilerek uçtu. Çok zaman geçmedi, kara çelik kırık Kayçı Ceren atıyla, Altay Buuçay bahadır tekmeleyip parçaladı. Kara çalılık palasıyla küçük parçalara ayırdı. O ormanlık *dağın parçalanmasıyla* Aranay, Şaranay’ın ordusunu her tarafa dağıttı. Gelip yıktı.”⁴⁵⁹ (Altay Buuçay)

“...Geyik derisi matarayı alarak, koynuna iyice sokarak, Kızıl Konır atına binip, Bayım Sur’la vedalaşıp, Karatı Kağan kaynatasının Ak sarayına doğru, hızla gidip kayboldu. Çevredeki dağlar sallanıverdi, oradan hızla gittiğinde, bütün sular kıyılarından aştı.”⁴⁶⁰ (Kozın Erkeş)

3.6. Bedenin Dağa Dönüşmesi

3.6.1. Şor

İncelediğimiz destan metinlerinde ölen kişi ya da bahadırların beden ya da kemiklerinin dağa dönüştüğü de görülmektedir. Destan metinlerinde öldürülen kişilerin kanları da göle dönüşmektedir. Bedenin dağa, kanın da göle dönüşmesini, öncelikle, mübalağa sanatına bağlamak gerekmektedir. Fakat bu durumun, dağların kökenleriyle ilgili efsane ya da inanışlarla ve dağların kişileştirilmesiyle de bir şekilde bağlantılı olduğunu gözden ırak tutmamak gerekmektedir. Nitekim Başkurtların Ural Batır adlı destan metninde ölen Ural Batır’ın bedeninin dağa dönüştüğü ve Ural Dağları’nın oluşumunun Ural Batır’a bağlandığından söz edilmektedir.⁴⁶¹ İnsanların dağlara dönüşümüyle ilgili anlatılara Anadolu sahasında özellikle de Büyük ve Küçük Ağrı Dağları bağlamında rastlanmaktadır.⁴⁶²

Aşağıda, incelediğimiz destan metinlerinde yer alan bedenin dağa dönüşmesiyle ilgili örneklere olduğu gibi yer verilmiştir.

⁴⁵⁹ Dilek, a.g.e, s.218.

⁴⁶⁰ Dilek, a.g.e, s.281.

⁴⁶¹ Metin-Ergun-Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Destanı Ural Batır**, Türksoy Yayınları, Ankara 1996; Metin-Ergun-Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Destanları**, Türksoy Yayınları, Ankara 2000, s. 59-81.

⁴⁶² Dağlara dönüşümle ilgili bazı efsane metinleri için bk. Metin Ergun, **Dağlarla İlgili Altay-Türk Efsaneleri**, Millî Folklor, C. 4, S. 30-31, Güz 1996, s. 66-70.

“Kök Kağan, Altın Tayçı’yı tutup vurayım, diye, kapanda Altın Tayçı vurdurmadı, tutturmayıp kalktı... Yerin tozu göğe çıktı, göğün bulutu kara yere indi. Yiğidin düştüğü yerden kızıl alev çıktı, gökten kara şimşek çaktı. Kara duman arasından kekeme Kök Kağan çıktı. Altın Tayçı’nın *ölen bedeni dağ* olmuş, dökülen kanı göl olmuş. Vücudu-bedeni kırılmadan bakan gözü kapanmadan Altın Tayçı, kekeme Kök Kağan’ın eliyle ölüp kalmış.”⁴⁶³ (Ak Kan)

“ ...Altın Periste kamçısını kaldırdı, üç yiğide vurdu. Dokuz Kara Mongus’un üç yiğit oğlunun üç başını da kopardı. Üç yiğit oğlan ölüp kaldı. Altın Periste söyler: ‘Altın Ergek efendini nerede bulacaksın dönüp? Ben ok atayım’ demiş. O okun yolunu takip edip dön! Altın Ergek’in önüne o ok varıp düşer. Altın Ergek oku alsın! Altın heybesine koysun!’ Oku fırlatıp attı, ak kızıl at okun peşince döner. Büyük dağları ok delip geçmiş. O okun yoluyla at gelir, büyük denizi kurutup koymuş. Çakılınca ak kızıl at gider. Gitti, gitti, gitti. Dokuz Kara Mongus’a ulaştı. *Yiğit kemikleri, çatal dağ olup kaldı*. Kara Mongus yerinde, parmak kadar bile erkek kalmamış bahadır doğan Altın Ergek, Dokuz Kara Mongus’un halkını, tebasını kırar. Kılıçla keser. Altın dağı kaldırdı, Ak denizin öbür yanına dağı fırlatıp atar.”⁴⁶⁴ (Altın Ergek)

“ Kara Kılış, kara şehrin içine koşup girip, Kara Şebeldey’i iki örgüsünden yakalayıp sürükleyip çıkardı. Üç çevirip, kara yerden koparıp gökyüzüne kaldırdı. Çevirip kara taşın üstüne attı. Kara Şebeldey’in *ölen bedeni dağ* olmuş, dökülen kanı göl olmuş.”⁴⁶⁵ (Kan Argo Peçelig Kan Mergen)

“ ...Bunu gören Kağan Kes varıp, kolundan çekip ayırıp, yiğit koluna kendisi girdi. Dağların dağlarını dağıttılar, ırmakların ırmaklarını çalkalandırdılar. Kapaşanın bile buluşamadığı, kara duman bürüyüp kaldı. Parlayan güneş parlamaz oldu, aydınlatan ay aydınlatmaz oldu. Yuvalı kuş yuvadan kaçtı, inli hayvan ininden kaçtı. Dokuz yıl boyunca dövüştü. Dokuz yılın sonunda Kağan Kes, kolundaki yiğidi göğe kaldırdı. Yiğit

⁴⁶³ Ergun, a.g.e.s.170.

⁴⁶⁴ Ergun, a.g.e. s.223.

⁴⁶⁵ Ergun, a.g.e. s.371.

atılan ak kayaya fırlatıp attı. *Ölen bedeni dağ oldu* dökülen kanı ırmak oldu. Akdolunayda ay öldü, ak gündüzde güneş öldü.”⁴⁶⁶ (Kağan Kes)

3.6.2. Altay

“ Er Samır öfkelenmezdi öfkelenildi, kızmazdı kızdı. Ak Sarı atını şimdi sağını solunu kamçıladi. Katan Mergen’i takip edip kanatlı kuş gibi gitti. Nice denizleri geçtiğini kendisi de bilmedi. Nice dağları aştığını kendisi de sezmedi. Büyük ormanı aralayıp, ak çölleri dolaştı. Böylece gidip dururken, ak dağın eteğinde kağan yaşayan yurt göründü. Halk yurduna girip, gelip mal tarafına ulaştığında akıp duran denizi, deniz değil kan imiş. *Ak dağ diye gördüğü halkın milletin kemiği imiş.* Kara Katlar ata binen Katan Mergen kardeşi yedi şeytan adlı kağanların kapısının önünden hiç durmadan gitmişmiş yedi şeytanın arkasından takip ettiğini anladı. Katan Mergen kardeşim, yedi şeytanın elinden yenine yaslanarak ölmüştür. Kıymetli at Kara Katlar yelesine yaslanıp ölmüştür, diye Er Samır düşünüp biraz gidince yedi benzer kapkara yenine yaslanıp yıkılmış yedi benzer şeytan oğul yenine yaslanıp yıkılmış onu gören Er Samır ondan sonra hızla gitti. Ak Sarı atının şimdi vurmaz yerine vurdu, kamçılamaz yerini kamçıladi, kanatlı kuş gibi ses çıkarıp kara dağın kırına ulaştı, kara denizin kıyısına ulaştı. Fakat kara dağ diye gördüğü kara halkın kemiği imiş. Kara deniz sandığı kahraman askerin kanı imiş.”⁴⁶⁷(Er Samır)

“ ...Bir süre zaman geçtiğinde, Karatı Kağan ile Sanıksan bay tekrar buraya geldiler. Közüyke ile Bayan’ın aynı yerde öldüğünü gördüler. ‘Canlıyken birlikte yaşar, öldükleri yerde birlikte ölür, bu ne biçim insanlar?’ iki bahadır böyle diyerek, Bayan’ın cesedini alarak iki nehir geçip, iki dağı aşarak şimdi götürüp attılar. Sonra tekrar gelerek Közüyke’nin kemiğini yakmak için kok kömürü gibi yok etmek için buraya geldiklerinde Közüyke’nin naaşı bir kaya, Bayan’ın naşı bir kaya iki büyük kuş gibi sivri zirveli taşlar burada duruyordu.”⁴⁶⁸ (Közüyke)

⁴⁶⁶ Ergun, a.g.e. s.388.

⁴⁶⁷ Dilek, a.g.e, s.102.

⁴⁶⁸ Dilek, a.g.e, s.361.

“ Kökin Erkey ile Ançı Mergen kara çelik palalarını kınlarından hızla çektiler. Kayalara vurup bilediler. Askere salladılar, iki taraftan da savaş başladı. Gecesi, gündüzü olmayan loş bölgede gece, gündüz durmadan mücadele çarpışma sürdü. Atların yanına atlar yıkıldı. Erlerin yanına erler yıkıldı. Atın kanı eyerinin keçesine çıktı, erlerin kanı da kuşaklarına çıktı. Az biraz asker kaldığında, Celbis Sokor kağanın Temir Bökö, Temir Sağış adlı iki oğlu bağırdılar: ‘Pehlivansız, güreşelim, alpseniz, atışalım!’ Atlarını dörtnele koşturup geldiler, yaka yakaya tutuştular, omuz omuza savaştılar. Yedi yıl tutuştular, yere kimse düşmedi. Dokuz yıl güreştiler, toprağa kimse düşmedi. Bastıklarında sert taşı ufaladılar, kuru yeri tekmeleriyle ovdular, mücadeleleri bitmedi. Şimdi hepsi anladı ki, dört bahadının gücü birbirine denk. Yıkılınca birlikte yıkılıyorlar, Ayağa kalkınca birlikte kalkıyorlar. Eşit güçleri tükendi. Yukarı çıkan seslerinden gökyüzünün dibi gürüldedi. Aşağı inen seslerinden Yer Ana’sı sallandı. Böylece tutuşup mücadele ederken, Kökin Erkey bahadının aklına Temir Çookır’ı geldi. ‘Bir yardımını ulaştır, kıymetli Temir Çookır!’ diye kuvvetle bağırdı. Bakıp, tekrar baktığında, üç kilitli dökme demirden sandığı Temir Çookır At getirip, Kökin Erkey bahadının ayağının önüne baktı. Kökin Erkey o sandığı sağ ayağıyla vurup tepti, onun içinden altı su samuru çıktı. Altısını da Kökin Erkey ayakkabısının bronz tabanıyla ezdi. Temir Bökö, Temir Sağış iki dağ gibi yere yıkıldı, akan kanları göl gibi döküldü. İki kara atları yelelerine yaslanıp yıkıldılar. Kağan Celbis Sokor’un kendisi Ceeken Küren atıyla ikisi yattıkları yerden kalkamadılar. Akan kanları deniz gibi oldu, artıp kalan kemikleri dağ gibi oldu. Yeraltının sefihi Celbis Sokor kağanın zengin yurdunu yıktılar, başaklı yurdunu dağıttılar.”⁴⁶⁹ (Kökin Erkey)

3.7. Dağların Canlı Bir Varlık Gibi Düşünülmesi

3.7.1. Altay

Dağların insanmış gibi düşünülmeleri, onların ecdat olarak görülmesiyle ilgilidir. Ancak tek neden bu değildir. Tabii ki, dağ iyesinin de dağların canlı kabul edilmelerinde büyük önemi vardır. Bir koruyucu ruhları olduğuna inanılan dağlar, pek

⁴⁶⁹ Dilek, a.g.e, s.190.

çok metinde kahramanların haber sorduğu, konuştuğu, dua ve beddua ettiği, insan gibi büyüüp yaşlandıkların düşündüğü varlıklardır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve ilgili örnekler yukarıda ilgili bölümde verildiği için doğrudan destan metinlerdeki örneklere geçilecektir.

“...Kara Bökö bahadır koyu boz atını kamçılایarak, Er Samır’a yettiğinde rüzgâr, fırtına kopuverdi, geniş *dağlar silkiniverdi*. Böylece çok geçmeden, geniş çölün sonuna yetti.”⁴⁷⁰ (Er Samır)

“Alp, boğa Er Samır, Altın Tana hatunuyla at üstünde oynayıp, Altay yerine doğru hızlandı. Kollarıyla başıyla oynayıp, Kojon söyleyerek gitti. Altın Tana gülse, ay sevinip güldü. Pehlivan bahadır gülse, güneş sevinip güldü. Büyük büyük *dağlar oynayıp* durdu. Derin derin denizler Kojon söyleyip durdu.”⁴⁷¹ (Er Samır)

“ Ak kır atla ay kara at. Koşa koşa gelmişler de, *uğultulu doruğa* çıktılar, düz bele indiler. Sonra gördüklerinde: Bu yetmiş aşitli bezenip büyüyen, *genç tayganın* eteğine geldiler. Yaş ağaçlı genç tayganın bengü sırtında, Aytın Çıltıs’ın gömüldüğü, altın çamin yanında başka bir küçük çam bitip, büyüüvermiş imiş.”⁴⁷² (Altın Sırık)

3.8. Dağ İyesi

3.8.1. Altay

İnsanlar geçmişte, doğadaki her varlığın bir koruyucu ruhu olduğuna inanmışlardır. Bu ruhlara sahip olan varlıklardan birisi de kutsal dağlardır. Dağların sahipleri olan bu iyeler, sadece dağları korumakla kalmamış, aynı zamanda kendilerine iyi davranan insanları da korumuşlardır. Ancak hoşlarına gitmeyen davranışları da cezasız bırakmamışlardır. Dağ iyeleri, çoğu zaman bir insan gibi tasavvur edilmişlerdir.

⁴⁷⁰ Dilek, a.g.e, s.78.

⁴⁷¹ Dilek, a.g.e, s.85.

⁴⁷² Ergun, a.g.e.s. 291.

Dağ ruhlarıyla ilgili motiflere, incelediğimiz metinlerden sadece Altay Türklerine ait birkaç destanda rastlanmaktadır.

“(Er Samır) Kara dağın başına atını hızla sürüp çıktı. Kara gözüyle sertçe bakıp, birçok Altay’ı gözetledi. Büyük çölün sonunda kara deniz akıyormuş. Kara denizin dalgası ise geriye akıp taşıyormuş. Oradan ileriye bakınca Kara dağın koltuğunda kara duman dönüp duruyormuş. Göğün ak dumanı Kara dağa inince, dönüp duran kara dumanı yayıp yarıyormuş. ‘Bu nasıl dağ?’ diye şaşırıp kalan Er Samır, Ak Sarı’dan sordu. Atı ona cevabını söyledi: ‘Kara *dağın iyesi* seni görünce, yabancıladi. Kara dumanını bırakıp yolunu kötüleştirmeyi düşündü, gökyüzünün ak bulutu onu geriye çevirip dağıttı. Bizim yolumuz düzelir, var olan bütün işaretler bizim yanımızda imiş.’ diye kıymetli at söyledi.”⁴⁷³ (Er Samır)

Yukarıdaki örnekte dağ iyesinin önemli bir özelliği görülmektedir. Dağ iyesi dağı aşmak isteyenlerin kolaylaştırmak ya da zorlaştırmak özelliğine sahiptir. Buradaki örnekte de dağ iyesi, kahramanı tanımadığı için geçit vermek istemez; ancak ak bulut duruma müdahale ederek kahramana yardımcı olur.

“...Altmış kulaç kuyruklu Ak Börü, Ak Boro atlı Ak Tayçı, Ak Boro atlı Temene Koo Ak Bökö’nün yurduna doğru, hızla gidip gözden kayboldular. Çok zaman geçmeden Ak Bökö’nün yerine varıp geldiler. Atları sesini duyan bahadır Ak Bökö, eşi Altı Topçı’yla iki ihtiyar bastonlarına dayanıp çıktılar. Genç gelin Altın Tana, koşarak karşılamaya çıktı. At iyisi Ak Boro başını sallayıp oynayarak geldi. Bahadır Ak Tayçı ağzıyla kopuz çalarak geldi. Ay gibi güzel kızı görünce, Altın Tana’nın yüzü değişti. ‘Bana kuma getirmiş’-diye kendi kendine düşündü. Sağ elle tokalaşıp, hepsi sevinçle selamlaştılar. ‘Sönen ateşim alevlendi, ölen yurdum dirildi *Altay dağının iyesi* altmış kulaç kuyruklu Ak Börü’ye şükür olsun!’-diye ihtiyar Ak Bökö bağırdı, Ak Börü’yü öptü. ‘Ben Altay dağını iyesi değilim, sizin büyüttüğünüz çocuğunuzdum! İlk doğan oğlunuzdum! Erlik Biy’in elçisi Temir Kağan beni tutup, yeraltına götürürken, altın sinek olup, ben kaçtım. Telben Kağan’ın tek kızı güzel Temene Koo’yu bana

⁴⁷³ Dilek, a.g.e, s.68.

öfkелendiđi için, Temir Kağan esir aldı. Yeraltındaki Erlik Biy’e kendi gücüm yetmediği için, bir kardeşimin doğmasını bekledim. Öyle güçlü bahadırsa en sonunda doğan Ak Tayçı idi. Ben sizin oğlunuzum, bu da eşim Temene Koo!’-diye Ak Börü’ye söyleyip durduğu yerde silkindi.”⁴⁷⁴ (Ak Tayçı)

Dağ iyelerinin kimi zaman insan olarak tasavvur edildikleri yukarıda ifade edilmiştir. Ak Tayçı’dan aktarılan örnekte de bu duruma değinilmektedir. Tutsaklıktan kurtulup yurduna dönen ve halkını kurtaran Ak Bökö’yü insanlar dağ iyesi sanmışlar ve ona dua etmişlerdir. Bu durum, kimi toplumlarda hiçbir şekilde benzetilmeyen dağ ruhunun, Altaylarda insan gibi tasavvur edilebildiğini göstermektedir. Aşağıdaki örneğe baktığımızda da iyenin bir boğa kılığında olduğunu görmek mümkündür:

“Kanatlı kara at gündüzleri durmadan, Maçlı Mergen bahadır gece olduğunda uykusuz, nice dağ aştı. Gök dağın kırına çıktı, gözün görebildiği yerden inceledi. Çok vakit geçmedi, yerin tozu göğe çıktı, göğün bulutu yere düştü. Sese benzemez ses duyuldu, düz taşlar yarılıverdi. Şimdi bakıp gördü ki, göl iyesi gök boğa bir yıllık uzaklıktan koku almış, bir aylık yerden görmüş, karşısına çıkamadı. ‘Korkma, Maçlı Mergen bahadırım, *Altay iyesi* kara boğa benim gök boğayla vuruşurum. Altmış kulaç halatınla sen onu kementle tut, iki yanından sıkıştırırsak, bir çaresini buluruz’ diye kanatlı kara at söyleyip, Altay iyesi kara boğa oldu, acı acı böğürüp, gök boğaya karşı yürüdü, düz kayaları boynuzladı, sert yeri vurup dağıttı.”⁴⁷⁵ (Kozın Erkeş)

3.9. Yerin Deliği Mağaralar

3.9.1. Altay

Mitolojide, en az dağlar kadar mağaralar da büyük bir öneme sahiptir. Kimi zaman ana rahmine benzerliğiyle ilk insanın yaradılışında rol oynadığını gördüğümüz mağaralar, kimi zaman da yeryüzü ile yeraltını birbirine bağlayan bir kapı olarak efsane ve destanlarda karşımıza çıkmaktadır. Mağaralara yüklenen bu anlamla bilgileri kısaca hatırlattıktan sonra, incelediğimiz metinlerdeki örneklere geçeceğiz.

⁴⁷⁴ Dilek, a.g.e, s.169.

⁴⁷⁵ Dilek, a.g.e, s.243.

İncelediğimiz metinlerde, mağaralarla ilgili örnekleri sadece birkaç Altay destanında bulabilmekteyiz.

“ Kökin Erkey bahadır atını at direğine kendisi bağladı. Gelip ak saraya girdi. Altın paltolu Alplerle, gümüş paltolu pehlivanlarla, Boro Teltey kağanla tokalaşıp selamlaştı. Derdini şöyle söyledi: ‘Bir babadan olan, bir anadan doğan tek kız kardeşimi bulamadım, adı Erkin Koo idi. Burada olan bahadırlardan, böyle güçlü Alplerden onu gören var mı acaba? Bunu sormak için atımdan indim.’ Onu işiten Boro Teltey kağan cevabını şöyle verdi: ‘Böyle bir kızın geldiğini kulağım işitmedi. Başka kağanın yerine giden, yeraltına inen deliğin dibine inen kişi olmasın o’ dedi.”⁴⁷⁶ (Kökin Erkey)

“ Kökin Erkey’in gücü on kat arttı. Yeraltında yaşayan Celbis Sokor kağanın yerine gitmek için şimdi Kök Çookır atına bindi. Yeraltına inen deliğin ağzına doğru, hızla uzaklaşıp kayboldu, rüzgâr, fırtına gibi ses çıkardı. Şimdi geceli, gündüzlü gelerek, gelip yeraltına inen deliğe yaklaştı. Göz gören yerden baktı ki, yeraltına inene deliğin ağzında, bakır ağacın dibinde atmış kulaç kuyruklu Ak Sarı at durdu. Alp, yiğit bir pehlivan yayılmış uyuyordu. Onu gören Kökin Erkey kara kunduz borkünü düzeltip giydi. Kara çelik palasını sağ elinde sıkıca tuttu. Kök Çookır’ın iki dizginini denkleştirip tuttu. Şimdi o bahadıra bakarak, uçar gibi varıp görünmez oldu.”⁴⁷⁷ (Kökin Erkey)

“ (Er Samır) Anasından sordu: ‘Niçin babam bana çok fazla öfkeleni?’ Onu işiten Ermen Çeçen: ‘Eee bedbaht çocuğum, dedi sahipsiz kalan yurduna Erlik Biy’in damadı savaşmaya geldi, dedi. *Açılır kapanırların* öte tarafından aç göz, tamahkâr Kara Bökö evlendiğin eşini gök boğaya, iyice sıkıp, bağlayarak, ağlatıp, inleterek, karanlık Altay’a götürdü. Yiğitlerin Kara Bökö’yle atışıp vuruşamadı. Savaşmaya güçleri yetmedi. Eşin Altın Tana’nın bir sesi gökte bir sesi yerde olup, yeraltına yürüdü. Söylediği sözleri şunlar oldu: ‘Er Samır adlı eşime selâmımı söyleyiniz. Benim peşimden gelmesin diye anacığım, ona söyleyiniz.’ Altın Tana eşinin söylediği sözler

⁴⁷⁶ Dilek, a.g.e, s.184.

⁴⁷⁷ Dilek, a.g.e, s.188.

bunlardı. Garibin ağlayarak gidişini gördüğümde bu oldu.’ Bunu duyan Er Samır derin nefes alarak konuştu: ‘Gitmişse gider, başka eş bulunmaz değil. Kaçırılmış olsa ne olur? Halaktan insan çıkmaz değil’ dedi. Onu işiten Ak Bökö sıçrayıp yatağından indi. Kamçısını alarak hızlıca gelip durdu. ‘Deli iti döverim!’ diye geri dönüp oğluna karşı geldi. ‘Ayıp bilmez yüzüne ineğin pisliğini sürterim! Yetmiş kağanın ağabeyi Şeytana eşini çaldırıp, yetişip onlarla savaşmaz isen, yerüstünde yaşama!’ dedi.”⁴⁷⁸ (Er Samır)

“Alp yaradılışlı Er Samır öteye beriye ısıklık çaldı, Ak Sarısı hızla geldi. Atına binince *açılır kapanırların* ağzına doğru Ay kanatlı kuştan hızlı, atılan oktan hızlı uzaklaşıp uçuverdi. Durduğu izi göründü, gittiği izi görünmedi. Gece olsa uykusuz, gündüz ise dinlenmeden, Er Samır geceli gündüzlü hızlıca gitti. Büyük çölün dibini Ay kanatlı kuş gibi geçti. Akıp duran suları aşır, geçip gitti. Böylece gidip dururken aylık mesafenin başında dorukları ağaran dağ göründü, ak dumanı buharlanıyordu. Altın görünüşlü Ak Sarı, Ak dağa yetip geldi. Ak dağı geçemedi, etrafını dolaşıp durdu. Bir süre geçtikten sonra demir yayını çıkarıp, heybetli dağı yardı. Gökyüzü kapanıverdi, yeryüzü görünmez oldu. Ak dağ yıkılarak Ak Sarı’ya yol açtı. Ondan sonra Er Samır yeraltına yöneldi. Ak dağı geçip geldiğinde, anlatılamayacak kadar muhteşemmiş guguk kuşları ötüp, çam ağacı yayılıyordu. Kuşların hepsi yürek sızlatan kojon söylüyordu. Şırıldayıp akan suları gümüş gibi parlıyordu. Gökyüzü ise mavi ipek gibi, göz kamaştıracak kadar parlak imiş. Kilim gibi otlaklarıyla, Görklü Altay uzanıyormuş. ‘Kışını yazını bildirmez böyle güzel Altay’da kötü şeytan yaşıyor’ diye Er Samır düşündü, hızla gözden kayboldu. Oradan öteye gidince, bir yıllık yolun sonunda bir kara dağ göründü. Kara dağa bakarak, hızla geldi kanatlı kuş gibi uçtu, böylece gidip dururken, tuhaf bir şey ona doğru geldi. Ona iyice bakınca, atı samandan bir kişi imiş. Tuhaf görünüşlü imiş. Bir kucak otlar Er Samır’a karşı geldi. Biraz yaklaştıktan sonra, selâmlaşır, hâl hatır sordu. Er Samır’ı çağırdı, ‘Benim evime girip, yemek yiyip, dinlen. Ak otlakta atını çözüp, otlat’ dedi. Onu işiten Er Samır katıla katıla güldü. Atı samandan kişiye söyledi: ‘Yeraltında yaşayan şeytanların yanına giderken, evine niçin gireyim, yemeğini ne vakit yiyeyim?’ O böyle söyleyip, oradan hızla uzaklaştı.”⁴⁷⁹ (Er Samır)

⁴⁷⁸ Dilek, a.g.e, s.42.

⁴⁷⁹ Dilek, a.g.e, s.62.

“ ...Ak Sarı ata binen Er Samır dörtnala geldi. Çam ağacı gibi yayını kınından çekerek, Kara Bökö'nün tam ortasından yardı, kara yere gömdü. Çok zaman geçmedi, Altın Ergek kayını Gümüş Tana eşiyle buraya yetip geldi. Er Samır'ı görünce, ikisi birden ağlayıverdi. Ayı, güneşi selâmlayıp, atlarından hızla indiler. Altın Ergek bahadır oğul ablasını görüp, sevindi: 'Kara Bökö bahadırı siz nasıl yendiniz? Sevgili ablamı, Altın Tana'yı, Kara Böke'den ayırmak için kaç yıl savaştım, kara kanım döküldü onu yenemedim.' Diye Altın Ergek konuşup, anlatılamayacak kadar sevindi. Ay nakışlı matarayı heybesinden alarak, Alp bahadır Er Samır'a rakı, çegen ikram etti, övgü sözleri söyledi. Dinlenip eğlenerek onlar atlarına binip, aylı, güneşli Altay'a doğru, yeraltından ayrıldılar. Çok zaman geçmeden, *açılır kapanırların* ağzından gelip ak aydınlığa çıktılar, Altay yerini gördüler. Ondan sonra Er Samır Altın Tana hatunuyla hızla yol alıp, gecenin girdiğini sezmedi, gündüzün geldiğini bilmedi. Er yaradılışlı Er Samır başparmağını şakırdatarak, dudağıyla kojon söyleyerek, katı katı yolları kahkahalarla geçtiler.”⁴⁸⁰ (Er Samır)

“ ...Er Samır oturduğu yerden kalkıp çıktı, dinlenmeden çabucak çıktı. Ak Sarı atına binip, ileri doğru hızla gidiverdi. *Yeraltının ağzına* doğru, gidişini hızlandırdı. Uzak yere gitmek için Ak Sarı'yı kamçıladı. Böylece çok vakit geçmeden, yeraltına inen delikten geçti. Ay karanlık oluverdi, hiçbir şey anlaşılmaz oldu. Gökyüzü yok oluverdi, görececek gücü kalmadı. Geceyi gündüzü bildirmez, gece karanlığında yer idi. Er Samır cebinden iki küpeyi çıkararak, Ak Sarı'nın kulağına takıp yerleştirtince, ayın güneşin ışığı gibi, altın ışık çağıldayıverdi, atın yolunu aydınlattı. Ondan sonra Er Samır Katan Mergen'in izini izleyip, Erlik Biy'in yerine yetip geldiğini anladı.”⁴⁸¹ (Er Samır)

“ (Ak Börü) Bir süre geçtikten sonra dönüp tekrar evine geldi. Şimdi bakıp gördü ki, iki kurdu tanınmaz hale getirip, nazlı çocuk eziyet etmiş. Kanlı gözleri ferini kaybetmiş, kaburgaları çıkıp kalmış. Kursaklarında yiyecek yok, ölür gibi olmuşlar. Ak Börü onları görünce, iyi yiyeceklerle doyurdu. 'Altay'ınıza gidin' diye evinden çıkarıp, saldı. Ondan sonra giderek iki ayıyı tutup getirdi. 'Nazlı oğlumla oynayın' dedi. Kendisi ise Altay'ına yürüdü. Etrafı iyice inceleyip baktı. Erlik Biy gelmesin diye yeraltına inen

⁴⁸⁰ Dilek, a.g.e, s.84.

⁴⁸¹ Dilek, a.g.e, s.94.

deliğin ağzını izledi. Üç Kurbustan gelmesin diye gökyüzünü de araştırdı. Altmış kulaç kuyruklu Ak Börü böylece dolaşırken, kara dağ sarayından iki ayının böğürüşü yukarıdaki gökte yankılandı, aşağıdaki yerde yankılandı. ‘Bu yine ne yaptı?’ diye geldiğinde, iki kara ayı altın olup sararmış, ağaç olup kurumuş gözleri ise baygınlaşmış, sesleri boğuklaşmış, ayağa kalkmadan yatıp kalkmışlar. Bağışlanmış çocuğa baktı ki bahadır çağına yetmiş kara gece gibi kaşlı yassı kaya yanaklı, büyük kazan gibi gözlü, sırtındaki kemikler parçasız, baldırının eti sağlam kayın gibi bahadır pehlivan olmuş.”⁴⁸² (Ak Tayçı)

“ Ak Tayçı’yla Ak Börü, Erlik Biy’i damgalayarak, kanatlı kara boğasını sekiz boynuzunu keserek, yeraltının dibine fırlatıp attılar. Kara dağı keserek, yeraltının ağzını iyice kapattılar. Erlik Biy’i yenerek Ak Tayçı’yla Ak Börü yeniden el sıkıştılar”⁴⁸³ (Ak Tayçı)

Görüldüğü gibi bu örneklerde mağaralar, yeryüzü ile alt dünyayı (yeraltını) birbirine bağlayan kapı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ayrıca örneklerin hiç birinde mağara adı geçmemektedir. Onun yerine ya “açılır kapanırlar” ya da “yerin deliği” ifadeleri kullanılmaktadır. Örneklerin tamamında bu delikler, bahadırların Erlik ya da onun gibi kötü olan varlıklarla mücadele etmek için yeraltına indikleri bir yer olarak tasvir edilmektedir. Yani, mağaralar, yeryüzü ile yeraltı arasındaki geçişi sağlayan bir kapı olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

3.10. Bir Sembol Olarak Dağlar

Etraflarında çeşitli inanışlar meydana getirilen dağlar, incelediğimiz destan metinlerinde bir sembol olarak da yer almaktadırlar. İnanışlarla bunların bir yansıması olan sembollerin bir arada yer alması son derece normal bir durumdur. Aşağıdaki örneklere bakıldığında dağlar, kimi zaman sahip oldukları özelliklerden dolayı benzetilen varlıklar olurken, kimi zaman da sığınılan yerler olmuştur. İncelediğimiz

⁴⁸² Dilek, a.g.e, s.120.

⁴⁸³ Dilek, a.g.e, s.166.

destanlar arasında, daha çok Altay Türklerine ait olanlarda dağlar bir sembol olarak yer almışlardır.

3.10.1. Altay

“*Kilim gibi güzel dağın* koltuğunda, görklü yeraltı suyunun kıyısında Kerçelen Bökö’nün tek oğlu ava gittiğinde bindiği Kök Çookır atlı boş yere binmediği Temir Çookır atlı biraz mal besleyen, halktan eş alıp evlenmemiş, Erkin Koo kız kardeşli Kökin Erkey bahadır yaşadı.”⁴⁸⁴ (Kökin Erkey)

“ Gide gide gidende, uğultulu sırta çıktı, düz bele indi. Ulu sırttan bakıp görende, kırk göğe takılan, gök tayganın eteğiymiş, gök denizin kıyısı yer imiş. Tüy bilişmez mal durur, sayısı bilinmez halk yaşarmış. Ak mal, halk tebaa gök denizin kıyısından, başına kadar yayılıymış. Gök denizin eteğinde ayca güneşce ışıldayan altmış sırlı, yetmiş köşeli altın otağ durur. Altın kazığın dibinde *gök dağ gibi*, gök bora at durur.”⁴⁸⁵ (Ak Kan)

“...Dokuz yıl düğün etmeli diye uzakta olanı yazıyla, yakında olanı elçiyle, davet edip, düğün yaptılar. Dokuz yıl düğün yapıp, otuz yıl oynayıp, *dağ gibi et* yiyip, deniz gibi rakı içip, düğüne eğlenceye başladılar. Birçok malını alıp sürerek, halkını arkasına alıp, Er Samır’ın yerine Kün Kağan göçüp geldi, oyun eğlence arttı. Kara denizin yakasına, kara dağın eteğine gümüş sarayı yapıp, Kün Kağan’ı yerleştirdiler. *Ak dağın eteğine* altın sarayı yapıp, ak malını ayırarak, halkını bölerek, Altın Ergek’i yerleştirdiler. Birbirine benzeyen iki kağan kıza eş bularak düğün yaptılar. Dokuz yılın eylencesi dokuz nesle ulaştı.”⁴⁸⁶ (Er Samır)

“ Pokay Sarığ koca karı otağdan çıktı. Kırk dazı çağırıp kırk balta verdi. Otuz dazı çağırıp otuz balta verdi. Yarlığını buyurdu: ‘Kırk aygırın kısrağını kesip doğrayıp,

⁴⁸⁴ Dilek, a.g.e, s.172.

⁴⁸⁵ Ergun, a.g.e. s.189.

⁴⁸⁶ Dilek, a.g.e, s.111.

toy kılınsın diye, doru aygırın kırsığının hepsini kesip kurban edip toy kılınsın diye. Deniz gibi içki hazırlansın, *dağ gibi et* hazırlansın.’ diye bağırdı.”⁴⁸⁷(Ak Kan)

“ Kağan Mergen kırk odanın dibine girip gördüğünde, Kara Mükü altın yatakta horlayarak uyur, altı hanım, tabanını okşar, yedi kadın başının bitini arayıp uyuturlar. Kara Mükü kendine gelip soluyanda, bu gök, bu kara yer katı gibi olur, tekrar soluyanda, bu kara yer katı gibi olur. Bunu gören Kağan Mergen, *dağ gibi kabarmır*, deniz gibi şişer. Kardan ak yüzü kazan karasına döndü, yanık kızıl yüzü ölü ciğere döndü.”⁴⁸⁸ (Kan Argo Peçelig Kan Mergen)

“ ...Gele gele geldiğinde kandan kızıl al at, yerde koşmaya alışmadı. Ak bulutun üstü ile gök bulutun altı ile uçup gitti. Böyle gider iken Kağan Kes düşünmüş: ‘Sevgili benim Altın Kartıga dostum, ölü mü ki, diri mi ki! Ona arka olan kimse yok!’ Bunu söyleyip üzülüp, *dağ gibi şişip*, deniz gibi kabarmış.”⁴⁸⁹ (Kan Kes)

Yukarıdaki örneklere bakıldığında dağların yükseklik, büyüklük gibi özelliklerinden dolayı benzetilen bir unsur olduğunu görmekteyiz. Birinci örnekte dağlar güzelliklerinden ve çeşitli renkleri bünyelerinde barındırmalarından dolayı kilime benzetilirken, diğer örneklerde yükseklik ve büyüklüğünden dolayı “dağ gibi et” ya da “dağ gibi kabarmak” gibi ifadeler içerisinde yer almıştır.

“...Onu işiten Kökin Erkey kaldırdığı kolunu indirdi, o bahadıra şöyle sordu: ‘İnsan doğduğunda adlı olur, geyik doğduğunda boynuzlu olur. Senin adın, soyun kimdir, nedir? Anan, baban kimlerdir? Bana çabuk söyle.’ Tanış olmayan bahadır oğul ona cevabını verdi: ‘Beni yetiştiren babam ölmüş, emziren anam ölmüş, öksüz, çıplak kalarak, zenginlere hayvan bakıcısı oldum. Kağanlara ırgat oldum, sert hayata dayanılmıyor, ben de kaçarak dağa çıktım, kuş avlayıp karnımı doyurdum. Babamın,

⁴⁸⁷ Ergun, a.g.e. s.194.

⁴⁸⁸ Ergun, a.g.e. s.341.

⁴⁸⁹ Ergun, a.g.e. s.393.

anamın verdiği adım Ançı Mergen'dir. Altay dağlarından tuttuğum atım, altmış kulaç kuyruklu Ak Sarı'dır.”⁴⁹⁰ (Kökin Erkey)

Yukarıdaki örnekte ise dağ, yetim ve öksüz kalan bir bahadırın sığındığı yer olarak gösterilmektedir. Dağların sığınılan yerler olması Türk halk geleneğinin en yaygın motiflerinden birisidir. Ergenekon'dan çıkışı anlatan efsane ile Köroğlu destanı, dağlara ve dolayısıyla mağaralara sığınmanın en güzel örneklerini içermektedir.

“... ‘Aranay, Şaranay iki kağanın bu kemikleri yakmaya gelmek için hazırlandıklarını sezdim. Şimdi bunları alarak uzaklaşalım, onların bulamayacağı yere götürelim. Fırtınalı kamışlık, karışık ormana onları götürüp, gizleyelim.’ Kayçı Ceren, Kamçı Ceren böylece anlaştılar. İki kara kartal oldular, iki kemiğı pençelerine alıp, üç ormanlık *dağı aşiverdiler*, karışık ormana gelip kondular.”⁴⁹¹ (Altay Buuçay)

“Katan Mergen kardeşi yedi alpin kapısına kadar gelip hiç durmadan geçip gitmiş. İntikamcı yedi Alpler Katan Mergen'i izlemiş. ‘Kardeşimin kara başı ölmüştür’ diye oradan uzağa gidince, kızıl kahverengi yedi aygırlar yeleleri üzerine yıkılmış, birbirine benzeyen yedi alp, yenine yaslanıp yıkılmış. Katan Mergen durmadan, oradan uzağa gidivermiş. Çaresiz kalan Er Samır kıymetli atını hızlandırdı. Ayın, güneşin doğuşunu gözleyip, Altay'ı başka yere geldi. Heybetli *heybetli dağları iki günde geçti*. Geniş geniş çölleri yalnızca bir günde geçti.”⁴⁹² (Er Samır)

Yukarıda yer alan iki örnekte ise dağlar, aşılan mekânların büyüklüğünü göstermek için kullanılmıştır. Aşılamayan ya da yol vermeyen dağlar ve olağanüstü çabalar ya da vasıtalar sayesinde aşılan dağlar, Türk sözlü geleneğinin en temel unsurları arasında yer almaktadır.

“...(Altay Buuçay) Dokuz kat çelik tabanlı kara çizme ayakkabıyla iki gelini tepikledi. Altı kır öteye fırlattı. Bunlar olurken, Altay Buuçay bahadırın eti, kanı ısındı.

⁴⁹⁰ Dilek, a.g.e, s.189.

⁴⁹¹ Dilek, a.g.e, s.210.

⁴⁹² Dilek, a.g.e, s.104.

Er gücü arttı. İki kaşı çatıldı, iki gözü kanlandı. İki kağanı sıkıca tutup, alıp ak göğe çıktı, ak buluta gömüp bastırdı. Üç sıçrayışta götürerek, yerin yedinci katına kadar iyice gömdü. ‘Rahat, huzurlu yurdumu niçin dağıttınız? Çocuk, kadın sözüne inanıp, beni niçin öldürdünüz? Babanızdan kalan benden bir alacağınız mı vardı? Annenizin bana verdiği eski bir şeyiniz bende mi kaldı? Altı nesil boyunca Altay üstünü karıştırdınız, huzurlu yaşayan halkımı yurdundan sizler sürdünüz. Yavrulu kısırağın yavrusunu ayırıp çok ağlatan sizler! Şimdi bunun hesabını vereceksiniz! Altay Buuçay böyle söyleyerek, kara çelik palasıyla Aranay, Şaranay ikisinin yüreklerinin köküne sapladı, yürek kanını akıttı. *Buzlu dağı* çekerek onların cesedinin üstüne koydu.”⁴⁹³ (Altay Buuçay)

Aşağıdaki örnek ise dağın canlı bir varlık olarak kabul edilmesi motifiyle ilgilidir. Bilindiği gibi insanlar, dağları canlı kabul etmiş, onlara dua edip onlardan dilekte bulunmuşlardır. Bu durun dağların canlı olmalarının dışında dağ iyesiyle de alakalıdır. İşte aşağıdaki bölümde de bu durumu gösteren bir örnek yer almaktadır. Kahraman, yurduna ulaştığı için Atlay’a bir şükür duası etmektedir.

“...Zengin güzelliğiyle Altay göründü. Çam ağacı yapraklanmış, guguk kuşları ötüyordu. Onu gören Er Samır, Altay yerini tanıdı. Ak zirveli dağlarına atından inerek *dua etti*. ‘Babamın, anamın hayır duası, ağacın, taşın rahmeti! diye Altay yerine dua etti.”⁴⁹⁴ (Er Samır)

Aşağıda yer alan örnek de yine dağların canlı kabul edilmesiyle alakalıdır. Bilindiği gibi insanlar, dağların tıpkı bir insan gibi doğduğunu, büyüdüğünü ve yaşlandığını düşünmüşlerdir. İşte aşağıdaki örnekte de bir dağın genç ve ebedi olmasından söz edilmektedir.

“ Ak kır atla ay kara at. Koşa koşa gelmişler de, uğultulu doruğa çıktılar, düz bele indiler. Sonra gördüklerinde: Bu yetmiş aşitli bezenip büyüyen, genç tayganın

⁴⁹³ Dilek, a.g.e, s.220.

⁴⁹⁴ Dilek, a.g.e, s.110.

eteğine geldiler. Yaş ağaçlı genç tayganın bengü sırtında Altın Çıltıs'ın gömüldüğü, altın çamın yanında, başka bir çam bitip büyüüvermiş imiş.”⁴⁹⁵ (Altın Sırık)

⁴⁹⁵ Ergun, a.g.e. s.291.

SONUÇ

“Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ” başlıklı tez çalışması, dağ kültü inancının Türklerdeki, kutsal kitaplardaki ve diğer dünya topluluklarının kültürlerindeki yansımalarını tespit etmek, dağın Altay, Tıva ve Şor kahramanlık destanlarındaki yerini örnekler eşliğinde göstermek amacıyla yapılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda ilk olarak, kutsal kabul edilen dağların Türk ve dünya mitolojilerindeki yerinden söz eden kaynaklar taranıp değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin sonunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Hemen hemen tüm mitoloji ya da inanç ve düşünce sistemlerinde dağ, dünyanın merkezi kabul edilmiştir. Yaratılış ilk olarak oradan başlar. Yeryüzünde yaratılan ilk varlıklar dağlardır. Ayrıca dağlar, yeryüzünün direği olarak kabul edilmiştir. Dağlar, dünyayı sabit bir biçimde tutan ve üç âlemi bir birine bağlayan varlıklardır. Yeryüzü, yeraltı ve gökyüzü dağlar sayesinde birbirine bağlanmıştır. Böylece dağlar, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünden oluşan üç âlem arasındaki iletişimi sağlamaktadırlar. İşte bu nedenle de gökyüzündeki tanrının yeryüzündeki insanlarla bağlantı kurduğu yerlerin başında dağlar gelmektedir. Böyle olunca da dağ, pek çok mitolojide tanrı mekânı olarak kabul edilmiştir.

Kutsal kitaplarda dağ inancının yansımalarına göz atıldığında ise şu sonuçlara ulaşılır: Üç büyük din olan Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlıkta da dağlar oldukça önemlidir. Özellikle Tevrat, Zebur ve İncil’de dağlar, karşımıza genellikle tanrı mekânı olarak çıkmaktadır. Tanrı, kutsal saydığı dağlara iner ve elçileriyle orada görüşür. Ayrıca bu üç kitapta dağlara, tufan ve kıyamet vesilesiyle değinilmekte, kıyamet günü dağların yerle bir olacağı söylenmektedir. Kur’an’da ise dağlar, tanrı mekânı olarak gösterilmemekle birlikte kutsal kabul edilmektedir. Çünkü Kur’an ayetleri, Hz. Muhammet’e Hira dağında inmeye başlamıştır. Ayrıca tufan ve kıyamet bölümünde de dağlara yer verilmiş ve diğerlerinde olduğu gibi parçalanacakları söylenmiştir. Bunların dışında Kur’an’da dağların dünyayı sabitlemek için yaratıldığından da sıkça söz edilmektedir.

Kutsal kitaplara değinildikten sonra ise dağ kültünün Türk kültüründeki yansımaları üzerinde durulmuştur. Geçmişten günümüze kadar Türk inanış sisteminde dağlara yüklenen anlamlar ve dağlar etrafında oluşturulan mitler ve pratikler tek tek tespit edilerek sınıflandırılmış ve örneklerle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tıpkı diğer dünya milletlerinin mitolojilerinde olduğu gibi, Türk mitolojisinde de kozmik dağ simgeciğini görmek mümkündür. Dağlar dünyanın direği ve yaratılışın başlangıcı olarak görülür. Dağlar, üç âlemi birbirine bağlayan varlıklardır. Bu nedenle de tanrı mekânıdır. Dağların, tanrı mekânı kabul edilmelerinden dolayı; insanlar, ibadet etmek ve kurban sunmak için dağları tercih etmişlerdir. Dağlar, insanları tanrıya ulaştıran bir araçlardır. Bu nedendir ki tanrıya sunulacak kurbanlar genellikle dağ tepelerinde yapılan ayinlerle sunulur. Ayrıca dağa kurban sunmanın bir başka nedeni de dağ iyesi inancıdır. Eski Türkler, doğadaki her varlığın bir ruhu olduğuna inanmışlardır.

Bu nedenle dağların da bir ruhu vardır ve o ruhu kızdırmamak, memnun etmek çok önemlidir.

Dağların Türk kültüründeki yansımaları ile ilgili değerlendirmeler bununla sınırlı değildir. Dağların tanrı mekânı kabul edilmesi ve yaratılışın dağlarda başladığına inanılması neticesinde insanlar, ölülerini dağlara gömmeyi tercih etmişlerdir. Böylece ruh, Allah katına yani, yaratılışın merkezine geri dönmektedir. Bunların dışında dağların Şamanlıkta da önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Şaman olacak kişinin seçilmesinde, yetiştirilmesinde, kıyafet ve araçlarının temininde, ayrıca şaman ayinlerinde dağın önemi büyüktür.

Ayrıca dağlar canlı bir varlık olarak düşünülmüş, onlara dualar ve beddualar edilmiştir. Bunun nedeni ise; dağların önceleri bir bahadır iken, daha sonra bir nedenle dağa dönüştüklerine imnanılmasıdır. Bu nedenle de dağların çoğu toplumlarda ecdâd olarak görülmesi söz konusudur.

Yapılan değerlendirmeler sonunda ayrıca dağların kutsal kabul edilmelerinden dolayı değerli kabul edilen varlıklarla özdeşleştirildiği de görülmüştür. Örneğin dağların sık sık madenler ve sayılarla birlikte anıldığı görülmektedir.

Dağların, Türk mitolojisindeki yansımalarıyla ilgili değerlendirmelerden sonra Altay, Tıva ve Şor Türklerinin kahramanlık destanlarında dağların hangi özellikleriyle yansıdıkları araştırılmış, dağların yer aldığı örnekler sınıflandırılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu değerlendirmede ilk olarak dağlara verilen “ulu” sıfatı üzerinde durulmuştur. Verilen örnekler göstermektedir ki, dağlar büyüklükleri, ezeli ve ebedi oluşları ve tanrıya yakın olmaları nedeniyle “ulu” sıfatına layık görülmüştür.

İkinci olarak ise dağlar ve renkler üzerinde durulmuş ve incelenen destanlarda dağlarla birlikte anılan renklerin, sadece bir sıfat olarak kullanıldığı; zamanla, ilk baştan beri taşıdıkları anlamların dikkate alınmadıkları görülmüştür. Bu durum ya sadece geleneği yerine getirmek için renklerin kullanılmasından ya da zaman içinde sözlü geleneğin parçası olan bu destanlardaki renklerin, taşıdıkları anlamları yitirmesinden kaynaklanmıştır.

Üçüncü olarak dağlar ve sayılar bölümüne yer verilmiş ve bu üç boyun destanlarında iki, üç altı, yedi, dokuz ve altmış rakamlarına yer verildiği ve bunların da çoğunlukla aşılın mesafeyi göstermek için kullanıldığı görülmüştür. Yani yaratılış ve tufan efsanelerinde sayılara yüklenen kutsiyetin aynısını bu kahramanlık destanlarında görmek pek mümkün değildir.

Dördüncü kısımda ise dağlar ve maden adları incelenmiştir. Destanlardan alınan örnekler göstermektedir ki; Şorlarda en çok önem verilen maden altındır. Zira incelenen metinlerdeki örneklerin tamamında dağlar, altın madeniyle anılmaktadır. Tıva destanlarına bakıldığında ise, en çok demir madeni ile anılan dağlar dikkati çekmektedir. Altaylara gelindiğinde de altın, gümüş, bakır ve demir madenlerinin tamamına rastlanmaktadır.

İncelenen metinlerde dağ iyesinden de söz edildiği görülmüştür. Bu iyenin, dağları aşmak isteyen bahadıra yol verdiği belirtilmiştir. Ayrıca dağların çok yüksek oldukları sık sık vurgulanmıştır. Bunun dışında metinlerde bir de dağların yıkıldığından söz edilir. Bu durum ya iki kahramanın mücadelesi sırasında dağa vurmaları ile ya da bir kahramanın ölmesi sonucunda kutun gitmesiyle mümkün olur.

İncelenen metinlerden çıkartılan bir diğer netice ise bedenın dağa dönüşmesidir. Özellikle Şor ve Altay metinlerinde ölen bahadırın bedeni dağa dönüşmektedir. Bu durum ecdâd kültürünün bir yansıması olarak destanlarda yerini almıştır.

Yine bu metinlerde dağ iyesi ve ecdâd kültürünün bir yansıması olarak dağların canlı bir varlık gibi düşünüldüğü görülmektedir. Özellikle Altay metinlerinde dağların büyüdükleri, oynayıp güldükleri ve hareket ettiklerinden söz edilir. Ayrıca sadece Altay metinlerinde görülen bir başka motif ise dağ iyesidir. Dağların bir ruhu olduğuna duyulan inancın Altaylarda varlığını koruduğu görülmektedir.

Mitolojide dağlar kadar mağaralar da büyük bir öneme sahiptir. Genellikle destanlarda ana rahmi göreviyle karşımıza çıkan mağaralar, üç âlemi birbirine bağlayan kapılar olarak da nitelendirilmişlerdir. İncelenen metinlerden sadece Altaylara ait olanlarda mağara motifi karşımıza çıkmakta ve yerin altına inilen bir kapı olarak dikkati çekmektedir.

Ayrıca incelenen metinlerde görülüyor ki; dağlar yükseklikleri, heybetli görüntüleri veya güzelliklerinden dolayı benzetilen varlıklar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında özellikle Altay metinlerinde dağlar, bazı bahadırların sığınağı olarak da geçmektedir. Yine aynı metinlerde dağlar, aşılın mekânın büyüklüğünü ve zorluğunu göstermek için kullanılmıştır.

Sonuç olarak; Türk inanış sisteminde oldukça geniş bir yere sahip olan “dağ kültürü”ne, incelediğimiz Altay, Tıva ve Şor destanlarında sıkça rastlandığı görülmüştür. Ancak bu metinlerde bulunan örneklerin çoğunda, “dağ kültürü”yle ilgili inanışların derinlemesine yer almadığını sadece sembolik olarak bazı izlerin bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Aslında bu üç boyun coğrafi özellikleri incelendiğinde dört taraflarının da dağlarla çevrili olduğu ve dağların bu toplumların yaşam şekillerini ve geçim kaynaklarını çok fazla etkilediği görülmüştür. Aynı zamanda bu üç boyun inanç sistemlerinde de dağın önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Tüm bunlara rağmen incelediğimiz destan metinlerinde dağ ile ilgili örneklerin derinlemesine yer almaması oldukça ilginçtir. Bunun nedeni, destanların sözlü gelenek ürünleri olması nedeniyle nesilden nesile aktarılırken bazı değişikliklere uğraması ve bu toplumların destanlarının 19. asrın sonundan itibaren derlenmeye başlanmış olması olabilir. Nitekim Altaylara ait metinler daha önceki zamanlarda derlendiği için örneklerin daha ayrıntılı olduğu görülürken; Tıva ve Şor metinleri için bunları söylemek mümkün değildir.

Fakat unutmamak gerekir ki; bizim, bu tezde incelediğimiz metinler sınırlı sayıda olup, ön sözde de belirttiğimiz gibi, tez çalışmasının başlamasından sonra bu toplulukların destan metinleriyle ilgili yeni yayınlanan eserler de incelenememiştir. Belki bu eserler incelenmiş olsa idi daha doyurucu örneklerle ulaşmak mümkün olabilirdi.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet: “Şor Türkleri ve Sözlü Edebiyatı”, **Türkler**, Teni Türkiye Yayınları, C.20, Ankara, 2002, s.760-771.
- Araz, Rifat: “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sûfiliği ile Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski İnançlar” **Erdem**, 8(24), Ocak 1996, s. 783-858.
- Arıkoğlu, Ekrem: “Tuva’nın xx. Asır Siyasi Tarihi, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.20, Ankara, 2002, s.173-179
- Banarlı, Nihat Sami: “**Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**” C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998.
- Bayat, Fuzuli: “**Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**” Ötüken, İstanbul, 2006
- Bayat, Fuzuli: “ Türk Mitolojisinde Dağ Kültü” **Folklor/Edebiyat**, C.12, İstanbul, 2006, s.47-59.
- Beydili, Celal: “**Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**” Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 2005
- Buran, Ahmet: “Fırat Havzasında Eski Gelenek ve Görenekler” Fırat Üniversitesi, **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu**, Elazığ, 1992, s.33-43.
- Can, Şefik: “**Klasik Yunan Mitolojisi**” İstanbul, İnkılâp Yayınevi, (t.y.)
- Deliömeroğlu, Yakup: “ Hakasların Geleneksel Kültürüne Dair Bir İnceleme” **Milli Folklor**, 5(33), Bahar1997, s.42-50.
- Dilek, İbrahim: “Altay Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N.U. Ulagaşev: Dağ İyesi Motifi” **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara, sayı 5, Bahar 1998, s.340-344.
- Dilek, İbrahim: “ Altay Türkleri Edebiyatı Tarihi” **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.20, Ankara, 2002, s. 149-159.
- Dilek, İbrahim: “**Altay Destanları**” T.D.K, C.I, Ankara, 2002.
- Eliade, Mircea: “**İmgeler Simgeler**” Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınevi, 1992.

- Eliade, Mircea: **“Ebedi Dönüş Mitosu”** Çev. Ümit Akuğ, Ankara, İmge, 1994.
- Eliade, Mircea: **“Şamanizm”** Çev. İsmet Birkan, İmge, Ankara, 1999.
- Eliade, Mircea: **“Mitlerin Özellikleri”** Çev. Sema Rifat, Om, İstanbul, 2001.
- Eliade, Mircea: **“Babil Simyası ve Kozmogonisi”** Kabalcı, İstanbul, 2002.
- Eliade, Mircea: **“Dinler Tarihine Giriş”** Çev. Lale Arslan, Kabalcı, İstanbul, 2003.
- Ergun, Metin: “Dağlarla İlgili Altay-Türk Efsaneleri” **Milli Folklor**, C.4, Güz 1996, s. 66-71
- Ergun, Metin-İbrahimov, Gaynislam: **“Başkurt Halk Destanları Ural Batır”** Türksoy Yayınları, Ankara, 1996.
- Ergun, Metin: **“Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş”** Cemre Yayınları, Konya, 1997.
- Ergun, Metin-İbrahimov, Gaynislam: **“Başkurt Halk Destanları”** Türksoy Yayınları, Ankara, 2000.
- Ergun, Metin- Aça, Mehmet: **“Tıva Kahramanlık Destanları”** C.I, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Ergun, Metin- Aça, Mehmet: **“Tıva Kahramanlık Destanları”** C.II, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Ergun, Metin: **“Şor Kahramanlık Destanları”** Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Ergun, Pervin: **“Türk Kültüründe Ağaç Kültü”** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- Ergin, Muharrem: **“Dede Korkut Kitabı”** C.I, T.D.K, Ankara, 2004.
- Gökbel, Ahmet: “Varsak Türklerinde Yer-Su İnancının İzleri” **Dinler Tarihi Araştırmaları**, C.I, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2000. s.257-264.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız: “Doğu Karadeniz Bölgesinde Eski Türk İnançlarının İzleri” **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri**, Evrak Yayınları Ankara 2001, s.279-290.
- Gökyay, Orhan Şaik: **“Dedem Korkudun Kitabı”** M.E.B. Yayınları, Ankara, 1995.
- Gürsoy-Naskali, Emine: **“Altay Destanı Maaday Kara”** Y.K.Y, İstanbul, 1999.

- Gömeç, Sadettin: “**Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**” Ankara, 1999.
- Hañcerlioğlu, Orhan: “**Dünya İnançları Sözlüğü**” 2.b, İstanbul, 1993.
- Hooke, Samuel Henry: “Ortadoğu Mitolojisi” Çev. Alâeddin Şenel, İmge Yayınları, Ankara, 2002
- İnan, Abdulkadir: “**Makaleler ve İncelemeler**” C.I, T.T.K. Yayınları, Ankara,1998.
- İnan, Abdulkadir: “**Makaleler ve İncelemeler**” C.II, T.T.K. Yayınları, Ankara,1998.
- İnan, Abdulkadir: “**Tarihte ve Bugün Şamanizm**” T.T.K. Yayınları, Ankara, 2000.
- Kalafat, Yaşar: “**Doğu Anadoluda Eski Türk İnançlarının İzleri**” Babil Yayınları Ankara, 2005.
- Kramer, Samuel Noah: “**Sümer Mitolojisi**” Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Marriot, Alice-Rachlin, Carol K.: “**Kızılderili Mitolojisi**” Çev: Ünsal Özünlü, İmge, İstanbul, 1994.
- Ocak, Ahmet Yaşar: “**Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**” İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ögel, Bahaeddin: “**Türk Mitolojisi**” C.I, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1998.
- Ögel, Bahaeddin: “**Türk Mitolojisi**” C.II, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1995.
- Özek, Ali: “**Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamalı Tercümesi**” İstanbul, 1982.
- Öztürk, Ali: “**Çağları İçinde Türk Destanları**” Alioğlu Yayınları, İstanbul, 2000.
- Partuşa, Galina M. : “Şorlar”, **Türkler**, C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. s.752-759.
- Roux, Jean-Poul: “**Türklerin ve Moğolların Eski Dini**” Çev: Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Sakaoğlu, Saim: “Ağrı Dağları” **Türk Folklor Araştırmaları** 18 (349), Ağustos 1978. s.8398-99.
- Sakaoğlu, Saim-Duymaz, Ali: “**İslamiyet Öncesi Türk Destanları**” Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tanyu, Hikmet: “Dağlarla İlgili İnançlar” **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973.

Tecemen, Ahmet: “Bulgar Türklerinin ve Diğer Türklerin Yılbaşı Adetlerinde Ateş” **Milli Folklor**, 4(25), Bahar 1995. s.8-11

Yalgın, Ali Rıza: “Türklerde Halk İnanmaları ve Tabiat: Su, Ağaç, Dağ ve Taş” **Türk Folklor Araştırmaları**, 1(4), Ekim 1949, s.58-60.

Yavuzer, Hayati: “Şamaniz’de Evren ve Dünya Tasvirleri” **Milli Folklor**, 5(35), Güz 1997. s.50-55.

Türkçe Sözlük: C.II, Ankara, 1998.

[http:// www. kutsalkitap. com.](http://www.kutsalkitap.com)(11.06.2008)

[http:// www. turkiyat. Gazi. Edu.tr.](http://www.turkiyat.gazi.edu.tr)(23. 06. 2008)

[http:// www. kultur. gov. tr.](http://www.kultur.gov.tr) (23. 06. 2008)

ÖZ GEÇMİŞ

1 Mayıs 1979'da Mersin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Mersin'de tamamladıktan sonra 1998'de başlamış olduğu, Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü lisans programından 2002'de mezun oldu. Aynı yıl Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden tezsiz yüksek lisans eğitimi aldıktan sonra 2004'te ilk hizmet yeri olan Bingöl Rekabet Kurumu Lisesi'nde edebiyat öğretmeni olarak göreve başladı. 2004'te Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda Tezli Yüksek Lisans Programı'na başladıktan sonra 2005'te ikinci hizmet yeri olan Bigadiç Cumhuriyet Lisesi'nde görev aldı. Halen aynı lisede edebiyat öğretmeni olarak görev yapmaktadır.